

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година I, број 3

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арачки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Сениша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Ниш 2014.

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година I/3

Ниш 2014.

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. I, Number 3

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2014.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. I, Number 3

Niš 2014.

САДРЖАЈ

УВОДНИК	9
<i>ОД БАЛКАНСКОГ САВЕЗА КА ПАРТНЕРСТВУ ЗА МИР, РАЗВОЈ И ИНТЕГРАЦИЈУ БАЛКАНСКИХ НАРОДА</i>	11
Predrag Simić BALKAN I BALKANIZACIJA – JEDAN VEK KASNIJE	13
Драган Петровић БАЛКАНСКА АНТАНТА (ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ) И САВРЕМЕНИ АМБИЈЕНТ БАЛКАНА	29
Стефан Анчев БАЛКАН У ЗАПАДНОЈ ПОЛИТИЦИ У ЗАДЊИХ 85 ГОДИНА – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	41
Sergej Flere ETNOSIMBOLISTIČKO OBJAŠNJENJE RAZLAZA NARODA JUGOSLAVIJE	53
Vjeran Katunarić THE BALKAN: ESTABLISHING THE NEW TIES?	65
Васил Проданов БАЛКАНИТЕ В ПРОМЕНЈАЩАТА СЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКА СИТУАЦИЈА – КЪМ НОВА ДИВЕРГЕНЦИЈА ИЛИ КОНВЕРГЕНЦИЈА?	79
Вихрен Бузов ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД БАЛКАНСКИЯ РЕГИОН НА СИГУРНОСТ	95
Зоран Јевтовић БИТКА ЗА МЕДИЈСКИ УТИЦАЈ У КОМУНИКАЦИОНОМ ПРОСТОРУ БАЛКАНА	105
Зоран Арацки, Параскева Петроска МЕДИЈСКИ ДОПРИНОС РАЗВОЈУ ИНТЕРКУЛТУРНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ИЛИ ГЕТОИЗАЦИЈИ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНАИМПЕРИЈАЛИЗАМ КАО УЗРОК ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	123

Vladan Pavlović LANGUAGE NATIONALISM AND LANGUAGE COSMOPOLITANISM – THE CASE OF THE STUDENT POPULATION IN SERBIA, MACEDONIA AND BULGARIA	141
Љубиша Митровић У ПОТРАЗИ ЗА АЛТЕРНАТИВОМ: КА НОВОМ СОЦИЈАЛНОМ ПАРТНЕРСТВУ ЗА МИР И РАЗВОЈ НА БАЛКАНУ	159
<i>ИСТОРИЈАТ</i>	177
Драгана Стјепановић Захаријевски Горана Ђорић Биљана Продовић Миојковић НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ	179
<i>ПРИКАЗИ</i>	201
Драгана Пешић БАЛКАНСКЕ ЗАБЛУДЕ О ЗАГРЉАЈУ ЕВРОПЕ	203
Милутин Милтојевић НА РАСКРШЋУ ЕПОХА: СТУДИЈА ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ	209

Столеће након формирања *Балканског савеза* (1912), основаног од стране Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке зарад ослобађања од османске власти и спречавања ширења Аустро-Угарске и Немачке према истоку, у јавности се изнова пропитују модалитети балканског партнерства. На срећу, тајни војно-политички пактови и недосађане територијалне претензије скрајнути су у старинарницу историје (искрено се надамо да је тако), на ред су дошла културна удруживања. Како и чиме да се балкански културни простор уклопи у глобални културни модел? Истицањем своје разноликости и богатства, чини нам се.

Савремени Балкан и даље се налази на раскршћу магистралних светских путева на којима се прожимају и обликују идеје, обичаји, културе, традиције и религије хеленског света и Римске империје, Византије, Отоманског царства, православног Истока, модерног Запада... Пред балканским народима трновит је пут у будућност, у царство хармоније и социјалне правде, али га треба прелазити у нади и с упорношћу. На том путу Лино Вељак, угледни филозоф с некадашњег југословенског простора, свесрдно препоручује практиковање *интеркултуралног плурализма* – продуктивне синтезе традиције и универзалности у функцији развоја путем *вредновања, чувања и размене* елемената сопственог *културног идентитета*.¹

У процесу саображавања сопствених друштвених система устројству, нормама и вредностима Европе, балканским народима предстоји прерастање из мултикултурног у интеркултурно друштво, односно *ширење и усвајање идеје и праксе интеркултурализма* у вишекултурној заједници. Супротно мултикултуралистичкој пасивној коегзистенцији припадника различитих култура *једних поред других*, интеркултурна хармонија подразумева интеракцију између културних група и представља истински чин поштовања и уважавања различитости. Искуство различитости и сусрет са другим омогућују појединцу да развија сопствени идентитет упоређујући га са другим моделима идентитета и доводећи га до самоспознаје да *приближавање другом не значи удаљавање од себе*. Коначно, зашто описани модел преплитања домаћих културних традиција земље Балкана не би „извезле“ Западу, баш као одговор на беспошtedно и некритичко „обасипање демократијом“ којем су изложене у савремености?

У темату пред вама еминентни филозофи, историчари, политиколози, социолози и комуниколози резимирају судбине различитих покушаја балканских интеграција из ближе и даље прошлости у контек-

¹ Белешка из излагања које је Лино Вељак саопштио учествујући у раду округлог стола *Потребе и могућности формирања Центра за студије балканских култура на Универзитету у Нишу*, одржаном 3. децембра 2005. године на Филозофском факултету у Нишу.

ту геополитичких интереса великих светских сила, али и аутономне стратегије регионалног развоја Балкана у ери умрежене глобализације. Надамо се да ћемо тако скромно допринети актуелним напорима за проналажење нових облика сарадње и повезивања међу балканским народима и културама.

За редакцију *Балканских синтеза*
Драган Тодоровић,
уредник за друштвена питања и социологију

***ОД БАЛКАНСКОГ САВЕЗА КА ПАРТНЕРСТВУ ЗА
МИР, РАЗВОЈ И ИНТЕГРАЦИЈУ БАЛКАНСКИХ
НАРОДА***

Predrag Simić¹

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

BALKAN I BALKANIZACIJA – JEDAN VEK KASNIJE

Rezime: Građanski rat u Jugoslaviji izbio je u vreme kada su pad Berlinskog zida, revolucije u Istočnoj Evropi i nestanak Istočnog bloka protumačeni kao znak da je Evropa konačno „cela i slobodna“ (*whole and free*) i da se približio kraj istorije evropskih ratova koji će svetu doneti milenijum mira i demokratije. Kriza i slom Jugoslavije rebalkanizovali su jugoistočnu Evropu i oživali stare zapadne stereotipe o Balkanu i balkanizaciji. Autor nastoji da utvrdi poreklo ideja i vrednosti koje su uticale na zapadnu politiku prema ovoj krizi putem komparativne analize dva izveštaja Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir o balkanskim ratovima iz 1914. i 1996. Prema njegovom mišljenju, uzrok balkanskih ratova devedesetih godina dvadesetog veka nisu bile „stare mržnje“ između balkanskih naroda, nego ostaci starih komunističkih režima koji su u nastojanju da zadrže vlast prihvatili nacionalizam kao svoju politiku i tako ušli u sukob s novim vrednostima koje je doneo kraj hladnog rata. On zaključuje da je sukob između konzervativnih („balkanskih“) i liberalnih („evropskih“) vrednosti bio povod parolama o „begu s Balkana“ i političkim sporovima koji su devedesetih prerasli u žestok oružani sukob u bivšoj Jugoslaviji.

Cljučne reči: Balkan, balkanizacija, rat, etnički konflikti, Evropska unija, hladni rat, NATO, liberalizam, konzervativizam

Građanski rat u Jugoslaviji izbio je u vreme kada su pad Berlinskog zida, revolucije u Istočnoj Evropi i nestanak Istočnog bloka protumačeni kao znak da je Evropa konačno „cela i slobodna“ (*whole and free*) i da se približio kraj istorije evropskih ratova koji će svetu doneti milenijum mira i demokratije (Fukuyama, 1992). Prema mišljenjima zapadnih autora, balkanska kriza je vratila ratove u Evropu (Stark, 1993) i pretila da umesto evropeizacije Balkana balkanizuje Evropu. To je bio povod nizu zapadnih studija o Balkanu među kojima su jedne nudile ili opravdavale političke i vojne opcije za rešavanje balkanske krize, dok su druge nastojale da osvetle istoriju Balkana i objasne fenomen balkanizacije. Među prvima se po svom uticaju na politiku SAD i EU izdvajaju radovi Samuela Huntingtona (1993), Roberta Kaplana (1993), Noela Malkolma (1998) i Mortona Abramovica (1993), dok se među drugima po značaju izdvajaju studije Marije Todorove (1997), Vesne Goldsvorti (1998), Marka Mazovera (2002) i dr.

¹ psimic@eunet.rs

Iako različiti po ciljevima i sadržini, ovi autori uglavnom se slažu da je Balkan krajem XX sličan Balkanu s kraja XIX veka, da je bio i ostao „bure baruta“ koje je i tada i danas pretilo Evropi, kao i da je zapadna percepcija Balkana krajem XX veka slična onoj na početku veka. Prva grupa autora vidi Balkan kao evropsku periferiju na kojoj žive mali, zaostali i okrutni narodi koji svojim beskrajnim sukobima ugrožavaju ostatak kontinenta. Stoga je zadatak velikih sila da, ako je potrebno i silom, nametnu pravila civilizovanog ponašanja na Balkanu. U suprotnom, rizikuju da se balkanski sukobi preliju na čitav kontinent kao što se dogodilo u Prvom svetskom ratu (Gati, 1992). U ovom pravcu najdalje su otišli Robert Kaplan u knjizi *Balkanski duhovi* (1993), Džordž Kennan u predgovoru knjizi *Drugi balkanski ratovi* (1993) i autori knjige *Nedovršeni mir* (1996). Sukobi Srba i Albanaca na Kosovu bili su povod istorijskog revizionizma britanskog autora Noela Malkolma u knjizi *Kratka istorija Kosova*.² Ove knjige su imale uticaja na strateška razmišljanja u SAD i Evropi i uticala su na odluke o intervencijama NATO-a u bivšoj Jugoslaviji 1995. i 1999. godine. Druga grupa autora upravo u interesima i sporovima velikih sila u ovom rubnom području Evrope vidi uzrok balkanskih sukoba.

Stereotipi o Balkanu na Zapadu koji su formirani krajem XIX i početkom XX veka u osnovi su ostali nepromenjeni i na početku XXI veka. Za mnoge na zapadu Balkan je i dalje misteriozno područje na jugoistočnoj granici Evrope. Ono je naslednik vizantijske civilizacije („koja je suprotna nasleđu zapadne civilizacije“), jedini deo kontinenta koji je dugo bio kolonija jedne orijentalne sile od koje je primio osobine nespojive sa savremenim evropskim društvima (orijentalni despotizam, nasilje, korupcija i sl.) i kome, zbog toga, „nije mesto u Evropi“.³ Marija Todorova je u knjizi *Imaginarni Balkan* prišla ovim stereotipima polazeći od radova Edvarda Saida o mitu orijentalizma u zapadnoj kulturi koji u „Orijentu“ vidi antitezu evropskoj civilizaciji (Said, 1979). Tako se, na primer, i odbijanje prijema Turske u Evropsku uniju tumači nespojivošću islamskog nasleđa sa hrišćanskim temeljima EU. Ima, međutim, i onih koji razloge odbijanja Turske, privredne sile u usponu i s rastućim stanovništvom, vide u strahu da bi ova zemlja mogla brzo postati jedna od vodećih članica EU premeštajući njeno težište na Istok.⁴ Finansijska kriza, koja je u SAD počela u jesen 2008. i zahvatila Evropu 2009. godine, najteže je pogodila njene južne članice – Grčku, Špa-

2 Britanski novinar Tima Džuda je u tekstu objavljenom u *The New York Review of Books* uporedio Malkomovu knjigu s pokušajem da se dokaže da je brod *Mejflauer* (koji je doneo prve evropske izbeglice u Ameriku) plovio u suprotnom pravcu, od Amerike do Britanije ili da ostrvo Elis (gde su prihvatani imigranti iz Evrope) nema mnogo veze s imigracijom u SAD. Navedeno prema: Alterman, 1999.

3 Bivši belgijski ministar Vili Klas je 1992. godine je primetio: „Zemlje jugoistočne Evrope pripadaju u kulturnom pogledu Vizantijskoj imperiji koja se raspala, nemaju demokratsku tradiciju, niti tradiciju poštovanja manjina i zato bi bilo ispravno da se proširivanje (Evropske) Zajednice ograniči na 'kulturni krug' zemalja Zapada. Trebalo bi da se proširivanje Zajednice ograniči na protestantski i katolički kulturni krug evropskih zemalja“ (navedeno prema grčkom listu *Katimerini*, 16. oktobar 1993, str. 9).

4 Na pitanje zbog čega je EU protiv prijema Turske, bivši generalni sekretar Ujedinjenih nacija, Kurt Valdhajm, autoru ovog teksta svojevremeno je odgovorio da „Unija ne želi da ima na svojim granicama Irak i Siriju“.

niju i Portugaliju – i mimoišla Tursku zbog čega danas ima i mišljenja da razvojni model EU nije primeren evromediteranskom prostoru.

BALKAN: EVROPA I NJEN ANTIPOD

Reč Balkan (Todorova, 1997: 27) ušla je u širu upotrebu u Evropi tek u prvoj polovini XIX veka kada se prvi put javila potreba za posebnom definicijom ovog prostora: „Takav izbor je načinjen delimično zbog činjenice da je ovaj planinski lanac u prvoj polovini XIX veka postao poznat kao pozornica rusko-turskog rata i, do 1877. godine, ova prirodna prepreka je činila drugu i poslednju liniju odbrane Istanbula“ (Jezernik, 2012). Pre toga, područje današnjeg Balkana bilo je podeljeno između Habzburškog i Osmanskog carstva i u to vreme ovaj deo Evrope najčešće je označavan kao deo šireg prostora „Orijenta“, „evropski deo Turske“ ili „Turska u Evropi“, a, po potrebi, koristio se i antički naziv Hemus. U Osmanskom carstvu, evropski posedi su uglavnom označavani kao Rumelija, rimski ili hrišanski deo carstva.⁵

Istočna kriza, osvajanja Habzburga i Rusije u XVIII veku i nacionalne revolucije na Balkanu u XIX veku učinile su Balkan politički vidljivim u Evropi dok su epoha prosvetiteljstva i uspon Evrope učinili da vezivanje ovog dela kontinenta za jednu orijentalnu imperiju u opadanju postane politički nekorektno. Za evropske putopisce u XVIII i XIX veku njegove zemlje i njegovi narodi „uglavnom su poslužili kao ogledalo u kome su videli sebe da bi primetili, pre svega, kako su napredni i civilizovani. U tom pogledu, mogli bi tvrditi i da ne bi bilo Evrope bez Balkana“ (Jezernik, 2012). Reč Balkan se u Zapadnoj Evropi prvi put pominje 1490. godine u jednom memorandumu koji je papi Inoćentiju VIII uputio italijanski humanista i diplomata Filipo Kalimah, a u engleski jezik ga je uveo Frederik Kalvert (Calvert, 1767). Ovaj naziv se povremeno javlja i u zapisima Džona Morita⁶ i drugih evropskih putopisaca po evropskom delu Osmanskog carstva u XVI i XVII veku.

U zvaničnu upotrebu u Evropi naziv Balkansko poluostrvo (*Balkan Halbinsel*) je uveo nemački geograf Johan Avgust Cojne 1808. godine u knjizi *Gea: Versuch Einer Wissenschaftlichen Erdbeschreibung*, gde je zapisao: „Na severu je ovo Balkansko poluostrvo odvojeno od ostatka Evrope dugim planinskim lancem, ili bivšim Albanusom, Skardom, Hemusom, koji se na severozapadu spaja s Alpima na malom Istarskom poluostrvu, a na istoku tone u Crno more u dva ogranka.⁷ Razlog koji je, vero-

5 Poznati turski istoričar Halil İnalçik smatra da se u Osmanskom carstvu reč Balkan prvobitno koristila da bi označili planinske krajeve Rumelije (Emine-Balkan, Kodja-Balkan, Kucuk-Balkan, Ungurus-Balkan i sl.). Videti o tome: İnalçik, 1960: 998-1000.

6 Džon Morit (1914: 65), na primer, primetio je u svom dnevniku krajem XVIII veka: „Spavali smo u podnožju planine (prevoj Šipka) koji smo prešli sutradan i koja razdvaja Bugarsku od Rumunije (antičke Trakije). Iako je danas označena kao **Bal.Kan**, nije manje personalizovana od antičkog Hemusa.

7 Johan August Zeune, navedeno prema: Goldsworthy, 2006. Ovakvo tumačenje izneo je srpski antropolog Jovan Cvijić (1919) i danas je široko prihvaćeno u balkanologiji.

vatno, naveo Cojnea da na ovaj način definiše Balkansko poluostrvo bilo je verovanje koje je od renesanse postojalo u Evropi da se od Pirineja na zapadu do Balkana na istoku prostire planinski lanac *Catena mundi*, lanac sveta, i da je planina Balkan (Stara planina na bugarskom i srpskom) njegov istočni deo i severna granica poluostrva. Dve decenije kasnije, 1830. godine, francuski geograf Ami Bue, dao je tačan opis ove planine dok je sredinom XIX veka nemački autor Teobald Fišher predložio naziv *Südo-steuropa* (Jugoistočna Evropa), ali je i ovaj naziv tokom Drugog svetskog rata dobio negativnu političku konotaciju. To objašnjava što geografske granice ovog prostora ni danas nisu jasno određene i, zavisno od izvora, obuhvataju čitav prostor jugoistočne Evrope ili samo područje od Dunava do Egejskog mora iz koga se, ponekad, izostavlja i Grčka.

Odnos Evrope prema orijentu i orijentalnim carstvima u Evropi je doživeo neobičnu evoluciju u XVIII i XIX veku i to je imalo značajnog uticaja i na percepciju Balkana u radovima evropskih autora tog vremena. Dominacija apsolutističkih monarhija u Evropi i moć orijentalnih carstava u XVIII veku, Osmanskog i Kineskog pre svega, bili su razlozi zbog koga se jedan broj evropskih mislilaca oduševljavao orijentalnim društvima (maršal Voban, Kenej, Volter, Leajbnic i dr.) (Simić, 1986). Kasnije, opadanje ovih društava i evropski kolonijalizam bili su praćeni prezirom prema „orijentalnim despotijama“ (Wittfogel, 1957), njihovoj stagnaciji i „neistorijskom razvoju“ (Fenelon, Monteskije, Ruso, Hegel) i opstali do danas u obliku „orijentalizma“ o kome govori Edvard Said. Klasicizam u evropskoj kulturi, ustanci u Srbiji i Vlaškoj i Grčki rat za nezavisnost u prvoj polovini XIX privukli su pažnju lorda Bajrona, Ežena Delakroa, Alfonsa de Lamartina, Leopolda von Rankea i drugih poznatih Evropljana tog vremena koji su na Balkanu tražili kolevku evropske civilizacije. Slični motivi su vodili romantični filohelenizam u Evropi i uticali na podršku Velike Britanije i Francuske grčkim ustanicima koja je dovela do nezavisnosti Grčke.⁸

Sredinom XIX veka, međutim, balkanofilija u evropskoj literaturi i politici postepeno ustupa mesto balkanofobiji, a čitav region dobija značenje „evropskog bureta baruta“. Nacionalne revolucije balkanskih naroda stvorile su nove države čije su ambicije bile povod mnogobrojnih etničkih i teritorijalnih sporova. Uticaj „belle epoque“ ipak se osećao i na Balkanu gde u to vreme počinje razvoj gradova i industrije, a novooslobođena balkanska društva krenula su putem evropeizacije. Iz tog vremena, međutim, u Evropi datira i mišljenje da je evropeizacija prekinula vezu balkanskih naroda sa njihovom istorijom, a Balkan je sve više dobijao značenje „European other“. Zaoštravanje istočne krize posle 1875. godine, interesi velikih sila tog vremena i sukobi novostvorenih balkanskih država bili su u vreme

8 „Pod turskom vladavinom Konstantinopolj je postao najzaostaliya prestonica Evrope. Pod takvom vladavinom Atina, Bukurešt, Beograd i Sofija, pre osamdeset godina, bili su obične zbirke koliba od blata koje su naseljavali potišteni i osiromašeni ljudi. Kada su se njihovi stanovnici oslobodili turskog ugnjetavanja ova sela prerasla su u gradove, usvojila njihova civilizacijska sredstva i svi su brzo napredovali. Prva dva grada, koja su uživala u slobodi duže od ostalih, postali su tada lepo izgrađeni gradovi kojima se dobro upravljalo s pametnim, inteligentnim i naprednim stanovništvom, a njima će se uskoro približiti i Sofija. Odlazak iz bilo kog od ovih gradova u Konstantinopolj značilo je odlazak iz civilizovanog u varvarski grad“ (Villari, 1905).

Berlinskog kongresa (1878) povod izjava nemačkog kancelara Bizmarka da „čitav Balkan nije vredan kostiju jednog pomeranskog grenadira“ i da „ukoliko izbije rat u Evropi povod će biti neka prokleta balkanska ludost“.⁹ U popularnoj evropskoj literaturi tog vremena Balkan postaje predmet literarne fikcije kao mistični region kojim vladaju mračne sile (Stoker, 1986; Ambler, 1983) i melodramski despoti (Gotje, 2002) čije su avanture zabavljale čitaoce pariske i londonske bulevarske štampe (Goldsworthy, 1998, 2006).

Balkanski ratovi 1913–1914. bili su vrhunac tog procesa i naišli su na oprečne reakcije zapadne javnosti (prvi izveštaj Karnegijeve zadužbine o Balkanu, novinski izveštaji Lava Trockog/Trotsky, 1993. i dr.). Kao što je Bizmark predvideo, „balkansko bure baruta“ eksplodiralo je juna 1914. godine kada je u Sarajevu izvršen atentat na austrougarskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda koji je pokrenuo lanac događaja koji će dovesti do izbijanja Prvog svetskog rata. Raspad Austrougarske krajem rata i, nešto kasnije, Osmanskog carstva i nastanak novih država na Balkanu bili su povod stvaranju pojma balkanizacija,¹⁰ koji govori o raspadu multuetničkih država u manje, etnički homogene i međusobno neprijateljske države, ali i sukobima koji se u nemačkom jeziku pežorativno označavaju kao *kleinstaaterei*, a u engleskom *beggar thy neighbor politics*. Stvaranje multietničke Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca posle Prvog svetskog rata (Kraljevine Jugoslavije posle 1929. godine) donekle je izmenilo ovu percepciju Balkana na Zapadu o čemu je svedočanstvo ostavila Rebeka Vest u knjizi *Crno jagnje i sivi soko: putovanje kroz Jugoslaviju* (West, 1942).

Maria Todorova pojmovima Balkan i balkanizacija stoga daje pozitivno značenje procesa evropeizacije balkanskih društava u XIX i XX veku. Pažljivije čitanje istorije balkanskih društava u ovom razdoblju ukazuje na činjenicu da je, uprkos istoriji međusobnih sukoba, do razvoja saradnje balkanskih naroda dolazilo u kratkotrajnim istorijskim razdobljima kada bi interesi velikih sila uticali na jačanje političkih i vojnih veza među njima (1911–1912, 1934, 1953–1954). U nešto dužoj istorijskoj perspektivi, slogan „Balkan Balkancima“ ima tradiciju u gotovo svim balkanskim državama (Rigas Ferreos u Grčkoj, knez Mihajlo Obrenović u Srbiji, Aleksandar Stambolinski u Bugarskoj, Nicolae Titulescu u Rumuniji i dr.). Uticajni deo zapadne javnosti, međutim, i danas Evropu definiše na osnovu razlika od Istoka (uključujući Balkan) obnavljajući uporno mitove o Balkanu kao „ne-Evropi“.¹¹

9 *Oto fon Bismarck quotes*, http://thinkexist.com/quotes/otto_von_bismarck/, August 31, 2012.

10 Smatra se da je ovu reč prvi upotrebio urednik londonskog lista *The Observer*, Džon Luis Garvin, 1920. godine pišući o baltičkim državama dok je istoričar Arnold Tojnbi smatrao da su je prvi upotreбили nemački socijalisti posle mirovnog ugovora Nemačke i sovjetske Rusije u Brest-Litovsku. Marija Todorova (1997: 33–34), međutim, tvrdi da je reč balkanizacija prvi upotrebio *Njujork tajms* 20. decembra 1918. u tekstu pod naslovom *Rathenau: Head of Great Industry, Predicts the Balkanization of Europe* koji se bavio posledicama privredne krize u Nemačkoj posle Prvog svetskog rata.

11 „Putnici na našoj balkanskoj turi mogu dodatno zapaziti i jednu neobičnu činjenicu: dok Balkan danas ulaže sve moguće napore da postane deo Evrope kao što je nekada bio, Evropa danas sebe identifikuje na osnovu njenih razlika prema Istoku, uključujući Balkan, i tvrdi da je ono što je Balkan bio stolicima“ (Jezernik, 2012).

IZVEŠTAJ PRVE KARNEGIJEVE KOMISIJE ZA BALKAN (1914)

Liberalne ideje i zaoštavanje odnosa evropskih sila krajem XIX veka bili su povod nastanku i širenju mirovnih pokreta u Evropi i Sjedinjenim Državama koji su, kako navodi Marija Todorova, „nastojali da stvore nova pravna pravila međunarodnog ponašanja“. Kada je ruski car Nikolaj II Romanov objavio predlog o sazivanju međunarodne konferencije o razoružanju, on je na Zapadu dočekan s entuzijazmom, a glavni rezultati su bile dve konferencije održane 1899. i 1907. godine u Hagu. One su dale podsticaj daljoj kodifikaciji međunarodnog i, naročito, humanitarnog prava, ali i nastojanju da se međunarodni sporovi rešavaju arbitražom¹² i mirenjem.¹³ Brojni američki intelektualci i industrijalci tog vremena podržali su ove napore. Među njima je bio i Endrju Karnegi na čiju inicijativu je 1910. u SAD osnovana Karnegijeva zadužbina za međunarodni mir.¹⁴ Pomalo paradoksalno, mirovni pokret je koincidirao sa zaoštavanjem odnosa u svetu i podelom velikih sila na dva međusobno suprotstavljena bloka – Centralne sile i Antantu – koji će 1914. godine dovesti do izbijanja Prvog svetskog rata.

Pažnja koju su privukli balkanski ratovi 1912. i 1913. godine i izveštaji o zločinima zaraćenih strana bili su povod da Karnegijeva zadužbina okupi grupu američkih i evropskih stručnjaka sa zadatkom da utvrde uzroke uzroke i način vođenja balkanskih ratova. Nikolas Mjurej Batler, jedan od vođa Zaduzbine i rektor Univerziteta Kolumbija, juna 1913. godine uputio je telegram predsedniku Zaduzbine, Elihu Rotu, u kome je zapisao: „Zapanjujuće optužbe o bugarskim zverstvima koje su stavljene na teret kralja Grčke pružaju nam veliku priliku za hitnu akciju. Ukoliko odobrite, ja bih odmah uputio uglednu komisiju na Balkan da utvrdi činjenice i odgovornost za nastavak neprijateljstava i nove zločine. Molim vas odgovorite... danas“ (Abramowitz, 1993: 1). Odgovor koji je stigao iste noći bio je potvrđan i za manje od mesec dana je komisija, u čijem su sastavu bili Jozef Redlih iz Austrije, Žistin Godar iz Francuske, Valter Šuking iz Nemačke, Frensis Hirst i H. N. Breilsford iz Velike Britanije, Pavel Miljukov iz Rusije, Semjuel Daton iz SAD, a na čijem čelu je bio francuski senator d’Esturnel de Konstan, upućena u Beograd.¹⁵ Drugi balkanski rat je

12 Jedan od rezultata Prve haške konferencije bilo je i stvaranje Međunarodnog arbitražnog suda, danas međunarodnog suda pravde u Hagu.

13 Na temelju ovih ideja i pokreta američki predsednik Vudro Vilson i više od 150 vodećih američkih stručnjaka su 1918. godine sačinili program „14 tačaka“ koji je definisao ratne ciljeve SAD u Prvom svetskom ratu, bio podloga Versajske mirovne konferencije i stvaranja Lige naroda. Danas se ovaj pravac razmišljanja u međunarodnim odnosima označava kao liberalni, odnosno, wilsonijanski liberalizam.

14 Karnegi je finansirao i izgradnju „Palate mira“ u Hagu u kojoj se danas nalazi Međunarodni sud pravde. Srbiji je uputio tada veliku donaciju od 100.000 dolara za izgradnju univerzitetske biblioteke (danas Univerzitetska biblioteka „Svetozar Marković“).

15 Sumnje u objektivnost koju su Grčka i Srbija imale prema Breilsfordu i Mljukovu bile su razlog zbog koga ova dva člana nisu učestvovala tokom čitavog boravka Karnegijeve komisije na Balkanu. Uprkos tome, Milioukov i Brailsford su bili autori većeg dela izveštaja Komisije. O razlozima zbog kojih Grčka i srpska vlada nisu imale poverenja u ovu

trajao kratko tako da je izveštaj komisije završen neposredno po njegovom okončanju i objavljen u izdanju Zadužbine 1914. godine.

Izveštaj sadrži sedam poglavlja u kojima se govori o istorijskim uzrocima balkanskih ratova, stradanjima civila ratnim operacijama, odnosu Bugara, Turaka i Srba, nacionalnim pitanjima na Balkanu, balkanskim ratovima i međunarodnom pravu, ekonomskim posledicama rata i moralnim i društvenim posledicama rata, kao i o položaju Makedonije. Predsednik komisije, baron d'Esturnel de Konstan, u uvodu izveštaja jasno je stavio do znanja njegove ciljeve: „Ponovimo, u interesu onih koji nas optužuju da 'blejimo za mir po svaku cenu', ono što smo oduvek smatrali: rat je bolji od ropstva, arbitraža je bolja od rata, izmirenje je bolje od arbitraže. Nadao sam se da je ova kolektivna pobjeda, koja se smatrala nemogućom, saveznika nad Turskom – ... i koju mi i dalje smatramo veličanstvenom – osloboditi Evropu od košmara Istočnog pitanja i doneti joj neočekivano kao primer unije i koordinacije koji joj nedostaju. Mi znamo kako je ovaj rat, pošto je, kako se čini, iscrpeo sve što su zaraćene strane mogle utrošiti, heroizam i krv, bio samo preludijum drugom bratoubilačkom ratu između dojučerašnjih saveznika i kako je ovaj drugi rat bio mnogo suroviji od prvog (Abramowitz, 1993: 1)“.

De Konstan i članovi komisije pravili su razliku između Prvog i Drugog balkanskog rata. Dok je prvi vođen za nezavisnost zbog čega su ga smatrali za „vrhunski protest protiv nasilja i, šire, protest slabog protiv moćnog“ zbog čega je bio „slavan i popularan u celom svetu“, drugi je bio agresivni rat u kome su „i pobednik i poraženi izgubili i materijalno i moralno“. Liberalna shvatanja autora izveštaja bila su razlog zbog koga su oni, uprkos heroizmu i žrtvama zaraćenih strana, smatrali da moraju podići glas zbog ljudskih i materijalnih žrtava i pretnje koju su ovi ratovi nosili za budućnost: „Stvarni krivci za ovu dugu listu egzekucija, ubistava, davljenja, paljevina, masakra i okrutnosti o kojima govori naš izveštaj nisu, ponavljamo, balkanski narodi. Ovde sažaljenje mora nadvladati ogorčenje. Nemojmo osuđivati žrtve... Stvarni krivci su oni koji su zbog interesa i naklonosti, tvrdeći da je rat neizbežan i postupajući u skladu s tim, tvrdili da su nemoćni da ga spreče“ (Isto).

Zaključak koji logično sledi iz perspektive liberalnog internacionalizma je „humanitarni intervencionizam“ kome „civilizovani svet“ mora pribeći da bi zaustavio „varvarstvo“ balkanskih naroda. Autori Karnegijevog izveštaja stoga naglašavaju: „Šta je dužnost civilizovanog sveta na Balkanu? ... Jasno je da na prvom mestu moraju prestati da iskorišćavaju ove narode zbog vlastitih interesa. One ih moraju ohrabriti da postignu sporazume o arbitraži i inisistirati na njima. One moraju pružiti dobar primer tragajući za pravnim rešenjima međunarodnih sporova“. Izveštaj Karnegijeve komisije o balkanskim ratovima ubrzo su bacili u senku događaji koju su sledili: svega nekoliko meseci posle njegovog objavljivanja izbio je Prvi svetski rat, prvi rat industrijske ere u kome su moderna oružja (tenkovi, podmornice, avioni, oružja masovnog uništenja) promenila pravila ratovanja i odnela oko 15 miliona žrtava. „Civilizovani svet“ je potonuo u

dvojicu članova komisije videti esej George Kennana i knjigu ruskog diplomate Vasilija Strandmana (2009).

varvastvo totalnog rata u kome je nestala stara Evropa i počeo „kratki dvadeseti vek“ (Erik Hobsbaum, 2004) koga su obeležili novi ratovi i do tada nezabeležena razaranja i stradanja civilnog stanovništva.

IZVEŠTAJ DRUGE KARNEGIJEVE KOMISIJE ZA BALKAN (1996)

Rat u Bosni i Hercegovini (1992–1995) bio je predmet mnogobrojnih studija u to vreme među kojima se po svom uticaju na politiku Sjedinjenih Država i Evropske unije izdvajaju dve.

Prva je bila putopisna knjiga američkog novinara Roberta Kaplana *Balkanski duhovi: putovanje kroz istoriju* (2004), objavljena 1993. godine. Namera autora bila je da, pola veka posle Rebeke Vest, istraži Balkan i njegovu istoriju, umetnost i politiku „na najživlji mogući način“. Iako je rukopis završen 1990. godine američki izdavači su ga odbili smatrajući da je pažnja američke publike iscrpljena događajima u Istočnoj Evropi. Knjiga je objavljena tek po izbijanju rata u bivšoj Jugoslaviji i, prema oceni *Njujork tajmsa*, postala je najpoznatija knjiga povezana s Klintonovom administracijom“. Razloge za to objasnio je sam autor u predgovoru drugom izdanju knjige: „1993. godine, u vreme kada je predsednik Klinton razmišljao o primeni sile da bi se zaustavio rat u Bosni, on i gospođa Klinton su, kako se veruje, pročitali *Balkanske duhove*. Istorija etničkih rivaliteta koju sam ja opisao navodno je podstakla predsednikov pesimizam o regionu i, kako je rečeno, uticala je na njegovu odluku da ne pokrene otvoreni vojni odgovor kao podršku Bosanskim Muslimanima koji su bili pod opsadom bosanskih Srba“ (Kaplan, 2004: X).

Iako knjiga govori o autorovom ličnom doživljaju Balkana, predgovor koji je napisan po izbijanju rata, sadrži neke od najdramatičnijih izraza zapadnih stereotipa o ovom regionu: „Balkan je proizveo prve teroriste XX veka. VMRO (Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija) bila je Palestinska oslobodilačka organizacija dvadesetih i tridesetih godina XX veka s bugarskim pokroviteljima, odlučnim da povrate delove Makedonije koje su uzele Grčka i Jugoslavija posle Drugog balkanskog rata. Poput današnjih šiita u južnim predgrađima Bejruta, ubice VMRO, koji su se zaklinjali nad puškom i pravoslavnom Biblijom, došli su iz raskorenjenog seljačkog proleterijata u slamovima Skoplja, Beograda i Sofije. Uzimanje talaca i masovni pokolji nevinih bili su uobičajeni. Čak i fanatizam iranskog sveštenstva ima balkanske preteče. Za vreme balkanskih ratova 1912 i 1913. godine grčki episkop u Makedoniji je naredio ubistvo bugarskog političara, a onda je doneo njegovu glavu u crkvu gde je fotografisao. Istorija dvadesetog veka je počela na Balkanu. Izolovan siromaštvom i etničkim rivalstvom čovek je ovde osuđen na mržnju. Ovde je politika svedena na nivo blizak anarhiji koja se, s vremena na vreme, izlivala preko Dunava u srednju Evropu. Nacizam se, na primer, može pozvati na svoje balkanske korene. U udžericama Beča nalazi se plodno tlo etničke mržnje bliske svetu Južnih Slovena gde je Hitler naučio toliko intenzivno da mrzi. Kako zemlja izgleda na mestima gde ljudi čine zlo? Postoji li loš zadržak, *genius*

loci, nešto u pejzažu što navodi na zlo?“ (Kaplan, 2004: XXVII)

Druga knjiga bila je reprint izdanje izveštaja Karnegijeve zadužbine iz 1914. godine s predgovorom slavnog američkog diplomate Džordža Kenana, autora „Dugog telegrama“ iz 1946. godine¹⁶ i doktrine odvracanja u hladnom ratu. Inicijativa za ovo izdanje potekla je od tadašnjeg predsenika Karnegijeve zadužbine, Mortona Abramovica, bivšeg podsekretara za obaveštajni rad i planiranje u Stejt departmanu u administraciji Džimi Kartera i ambasadora u Turskoj (1989–1981). Motive da objavi reprint izveštaja iz 1914. Abramovic je objasnio u predgovoru u kome ja zapisao da se radi o dokumentu „s mnogim pričama koje nam treba ispičati u dekadi sutona dvadesetog veka, kada sukob na Balkanu ponovo muči Evropu i savest međunarodne zajednice i kada naša spremnost za delovanje ne odgovara našoj spremnosti da delujemo“ (Abramowitz, 1993: 1). Zadatak da poveže izveštaj iz 1914. i rat u bivšoj Jugoslaviji Abramowitz je poverio doajenu američke diplomatije Džordžu Kenanu, ambasadoru SAD u Jugoslaviji (1961–1963) (Bisenić, 2011).

Kenanov uvodni esej počinje analizom početaka mirovnog pokreta u Sjedinjenim Državama i Evropi čiji je proizvod bilo i stvaranje Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir 1910. godine. Iz ovog pokreta nastao je i liberalni internacionalizam Vudro Vilsona kome su se Sjedinjene Države vratile u vreme njihove dominacije na međunarodnoj sceni u decenijama posle hladnog rata. Pošto je i početkom i krajem XX veka Balkan bio jedna od važnih tačaka njihovog interesa, Kenan je ocenio da se „značaj ovog izveštaja za svet 1993. godine krije prevashodno u bolnoj situaciji koja danas preovlađuje u istom onom balkanskom svetu kojim se bavio. Najveća vrednost izveštaja je da otkriva ljudima našeg vremena koliko današnji problemi imaju duboke korene i koliko nemaju. Bilo bi jednostavnije razmišljati o rešenjima ukoliko se ove realnosti imaju na umu“ (Abramowitz, 1993: 9). Uprkos razlikama između balkanskih ratova početkom i krajem XX veka, Kenan u njima nalazi i značajne sličnosti. I jedne i druge nisu vodile samo armije nego čitave nacije, njihovi motivi su bili u megalomaniji nacionalnih idela, a učešće neregularnih jedinica donelo je brojne zločine prema civilnom stanovništvu. U tradiciji zapadnih percepcija Balkana Kenan je uzroke tome video u „starim mržnjama“ koje imaju svoje duboke korene ne samo u sadašnjosti nego i u prošlosti: „Ovi koreni vuku poreklo ne samo iz stoleća turske dominacije, nego i iz vizantinskog prodora na Balkan i pre tog vremena“ (Abramowitz, 1993: 13).

Završni deo eseja Kenan je posvetio ulozi Sjedinjenih Država i Evrope na Balkanu. Polazeći od prvog Karnegijevog izveštaja, on je izveo tri glavna zaključka. Prvo, da iako Sjedinjene Države ne mogu ostati skrštenih ruku, to je pre svega problem Evropljana. Drugo, ni od jedne zemlje ili grupe zemalja ne može se očekivati da okupira Balkan, da potčini njegove ostrašćene narode i da ih drži pod kontrolom sve dok se ne smire i počnu gledati na svoje probleme na mirniji način. Treće, postoji problem dalje

16 Telegram, *George Kennan to James Byrnes* [„Long Telegram“], February 22, 1946. Harry S. Truman Administration File, Elsey Papers, http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/index.php?documentdate=1946-02-22&documentid=6-6&studycollectionid=&pagenumber=1, 1. septembar 2012.

budućnosti kada se sukobi završe i kada će i dalje postojati pitanje kako će se balkanski narodi odnositi jedni prema drugima. Njegov zaključak je da mora biti uspostavljen novi i jasno prihvaćen teritorijalni *status quo* i da zemljama regiona moraju biti nametnuta efikasna ograničenja, uključujući i ograničenja njihovog suvereniteta. Zapad u tom cilju mora biti spreman da upotrebi i silu, tj da pribegne „humanitarnoj intervenciji“ tamo gde diplomatija ne donese rezultate.

Intervencija NATO-a u Bosni i Hercegovini 1995. godine zaustavila je rat, a mirovna konferencija održana je u jesen iste godine u Dejtonu (SAD). Dok je konferencija još trajala, Morton Abramowitz je došao na Balkan da bi se upoznao sa situacijom najavljujući da će Karnegijeva zadužbina formirati novu komisiju zadatkom da utvrdi okvir budućeg rešenja za Balkan.¹⁷ Za predsednika komisije imenovan je bivši belgijski premijer Leo Tindemans dok su članovi bile ugledne ličnosti iz Sjedinjenih Država i Evrope: Lojd Katler i Dejvid Anderson iz SAD, Bronislav Geremek iz Poljske, Džon Roper iz Velike Britanije, Teo Zomer iz Nemačke i Simone Vej iz Francuske. Prvu verziju izveštaja napisali su Žak Rupnik (Francuska), Dejna Elin i Mark Tompson (Velika Britanija) i Džeјms Braun (SAD) pre dolaska komisije na Balkan.¹⁸

Pored razloga koje su naveli Abramovic i Kenan u reprint izdanju prvog izveštaja Karnegijeve zadužbine autori drugog izveštaja su se osvrnuli i na gnušanje svetske javnosti koje je izazvao građanski rat u Jugoslaviji: „Njega je hranila nesposobnost – neki bi rekli nespremnost – vodećih zapadnih sila da spreče, ublaže ili zaustave krvoproliće i razaranje u njihovim početnim fazama. Ni jedna država, državnik ili međunarodna institucija nisu slavno odgovorili na ovaj izazov. Evropska unija je proglasila priliku da zaustavi ratove jugoslovenskog raspada „časom Evrope“ i bila posrednik u beskrajnom nizu mirovnih sporazuma. Jedan po jedan, oni su bili prekršeni dok se mastilo na sporazumima o prekidu vatre ne bi ni osušilo. Amerikanci, pod predsedavanjem Bila Klintonu i njegovog prethodnika

17 Pošto sam u to vreme bio direktor Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, kolege iz Ministarstva spoljnih poslova su me zamolile da se sretmem sa Abramowitzem i izložim mu svoje poglede o ratu u Jugoslaviji. Razgovor je počeo neslaganjem oko njegovih uzroka koje je on video u „ancient hatreds“, dok je moje mišljenje bilo da je uzrok rata bio politički oportunitizam bivših komunista koji su oživel nacionalističke strasti u pokušaju da očuvaju vlast posle hladnog rata. Iako je danas to gotovo opšte prihvaćeno gledište, sredinom devedesetih godina zapadne percepcije Balkana bile su još uvek pod snažnim uticajem stereotipa s početka XX veka. Na kraju smo se, ipak, složili oko nekih ideja kojima je trebalo da se bavi nova komisija Karnegijeve zadužbine.

18 Deo komisije posetio je Beograd početkom 1996. godine. Na molbu Ministarstva spoljnih poslova organizovao sam večeru na koju su, pored članova komisije, pozvani i vodeći stručnjaci iz Instituta za međunarodnu politiku i privredu, među njima i Milan Šahović, bivši predsednik Šestog komiteta UN (međunarodno pravo), Ljubivoje Aćimović (tvorac grupe nesvrstanih i neutralnih zemalja na Helsinškoj konferenciji 1975), Branislava Alendar (autor projekta ulaska Jugoslavije u EZ 1989. godine) i dr. Iako smo očekivali da će tema biti situacija na Balkanu posle Dejtonskog mirovnog ugovora, veće je proteklo u neformalnom razgovoru u kome Balkan gotovo da i nije pomenut. Naše iznenađenje je bilo utoliko veće kada smo videli naša imena u aneksu izveštaja koji je iste godine objavljen pod naslovom *Nedovršeni mir* u izdanju Karnegijeve zadužbine. Kasnije smo saznali da je iskustvo kolega iz drugih balkanskih zemalja koji su se sreli sa članovima komisije bilo slično.

Džordža Buša, bili su skloni da prepuste stvar Evropljanima. I Amerikanci i Evropljani su taktizirali gotovo do potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Na isti način, Ujedinjene nacije su pokazivale vidljivu slabost kako se rat širio. I one su posredovale jednom miru za drugim samo da bi otkrile da zaračene strane u Bosni i Hercegovini krše svaki od njih čim bi bio sklopljen (Tindemans et. al., 1993: 2–3)“.

Struktura izveštaja sledila je shvatanja koja su sredinom devedesetih godina preovladavala o Balkanu, ali i o politici SAD i EU u celini. U prvom poglavlju pod naslovom *Balkanska sudbina* uzroci građanskog rata u Jugoslaviji istražuju se iz ugla tri popularne hipoteze o njihovim uzrocima: sukoba interesa velikih sila, „starih mržnji“ and „sukoba civilizacija“. Razloge raspada Jugoslavije autori izveštaja vide u dvostrukom nasleđu komunizma i nacionalizma i neuspejoj tranziciji ka demokratiji. Već u drugom poglavlju pod naslovom *Rat i međunarodni odgovor* pažnja autora izveštaja okreće se ka SAD i EU gde je rat u Bosni i Hercegovini bio povod za prvu ozbiljnu debatu o spoljnoj politici posle hladnog rata.¹⁹ Analizirajući njihove poteze tokom prve tri godine rata autori zaključuju da je ovaj rat izazvao ozbiljne napetosti najpre unutar EZ, pre svega između Nemačke i Francuske, a potom i između transatlantskih saveznika („najdublja kriza posle Suecke krize“) pokazujući razlike između interesa SAD da očuvaju NATO i ambicija EU da izgradi sopstveni sistem bezbednosti. Za njih nije postojala dilema da jedino zapadna alijansa, oličena u NATO-u ima sposobnost da zaustavi ovaj rat i jedini razlog zbog koga sve do 1995. godine nije to učinila bilo je ustručavanje zapadnih zemalja da upotrebe silu na Balkanu. U prilog tome navodi se izjava predsedavajućeg Saveta ministara EZ, Žaka Posa, iz avgusta 1991. godine: „Ovo je čas Evrope. Ovo nije čas Amerikanaca“, koja je izražavala ambiciju da Evropljani preuzmu u svoje ruke rešavanje krize „u njihovom zadnjem dvorištu“. ²⁰ Neuspeh EZ (kasnije EU) da reše ovu krizu bio je povod da Sjedinjene Države ponovo preuzmu vodeću ulogu i NATO je intervenisao 1995. godine. Iako smatraju da su motivi za ovu intervenciju u SAD bili u osnovi humanitarni i moralni razlozi, autori priznaju da dublja analiza ukazuje da je bilo i strateških razloga za američko vojno prisustvo na Balkanu.

19 „Rat u Bosni je izazvao prvu ozbiljnu debatu o spoljnoj politici posle hladnog rata. On je time postigao nešto što rat protiv Iraka nije... U slučaju Bosne, identitet učesnika je izmenjen. Debata u Kongresu o tome da li bi trebalo nastaviti intervencionističkim kursom nije sledila partijske linije. Domkrate se više ne mogu identifikovati s jednim antiintervencionističkim stavom. Isto važi i za bojne javne ličnosti koje su nekada bile na čvrstim antiintervencionističkim pozicijama. Odisti, neke od najglasnijih kritika i Bušove i Klintonove administracije zbog izostanka vojne pomoći Bosanskim Muslimanima došli su od onih čiji su se antiintervencionistički stavovi podrazumevali“ (Tucker and Hendricson, 1993: 14).

20 „Prvih šest meseci jugoslovenske krize podudarili su se s pregovorima o ugovoru iz Mاستrihta o Evropskoj uniji, koji su podrazumevali komplikovane pogodbe o drugim pitanjima vezanim za suverenitet i ambivalentnu atmosferu rivalstva i zajedničkog interesa. Bilo je onih koji su osećali da način na koji je Evropa delovala u Jugoslaviji može doneti presedane koji bi uticali na budući karakter institucija. Problem vođenja spoljne politike konsensusom ilustrovalo je grčko korišćenje prava vetoa u pogledu priznanja Makedonije“ (Tindemans et. al., 1993: 58).

Slično prvom, i drugi izveštaj o Balkanu Karnegijeve zadužbine posvećen je postkonfliktom razvoju na Balkanu i ulozi SAD i Evrope. Već sam naslov izveštaja *Nedovršeni mir* sugeriše zaključak da je intervencija NATO-a zaustavila rat, ali da nije donela trajan mir Bosni i Hercegovini. Štaviše, oni veruju da je intervencija došla kasno i da je mirovna konferencija organizovana ranije, ona bi mogla doneti bolje rezultate, nego što je to bio slučaj u Dejtonu 1995. godine. Treće poglavlje izveštaja pod naslovom *Stanje u državama, trendovi i predlozi* sadrži niz preporuka za buduću politiku prema Balkanu među kojima će mnoge biti i primenjene u godinama koje su sledile. Ovaj pristup je zadržan i u završnom poglavlju pod naslovom *Region: zaključci i predlozi* koje sadrži preporuke za politiku Sjedinjenih Država i EU prema čitavom regionu Balkana. Tako se, na primer, predlaže da Zapad podstakne regionalnu ekonomsku saradnju na Balkanu, uključujući i prijem ovih zemalja u Centralnoevropsku zonu slobodne trgovine (CEFTA) što će se pokazati kao jedan od najvećih uspeha u protekloj deceniji. Takođe, sugeriše se snažna podrška rekonstrukciji i razvoju, kao i otklanjanju prepreka demokratizaciji, izgradnja civilnog društva i slobodi medija, ali i kontrola naoružanja i oružanih snaga u regionu.

Slično prvom izveštaju Karnegijeve zadužbine i drugi izveštaj je pao u senku događaja koji su sledili. Iako je mirovni sporazum za Bosnu i Hercegovinu u vojnom pogledu bio nesumnjivi uspeh logika raspada Jugoslavije, težište krize je prenela na Kosovo koje je iz taktičkih razloga izostavljeno u Dejtonu. Sporazum je privremeno učvrstio na vlasti glavne vinovnike rata, a kosovski Albanci su prešli na gerilsku borbu u nameri da izazovu novu intervenciju NATO-a na Balkanu. Prvi oružani sukobi na Kosovu su izbili već 1996. da bi 1998. godine prerasli u gerilski rat širokih razmera. U septembru te godine u *Njujork tajmsu* je objavljeno pismo *Međunarodne krizne grupe* koje je potpisalo tridesetak američkih stručnjaka pod naslovom *Gospodine predsedniče, Milošević je roblem*²¹ u kome se zagovarala nova vojna intervencija na Balkanu. NATO je ponovo intervenisao na Balkanu od marta do juna 1999. godine u akciji koja je odnela oko 2.000 civilnih žrtava. Suprotno tvrdnjama da je vojnu intervenciju NATO-a izazvalo čišćenje etničkih Albanaca s Kosova, tadašnji režim Slobodana Miloševića je ovu akciju preduzeo kao odgovor na napade NATO-a vodeći se primerom akcije „Oluja“ 1995. godine u Hrvatskoj kada je u završnici rata etnički očišćeno nekoliko stotina hiljada Srba.

ZAKLJUČAK

Da li su etnički i verski sukobi na Balkanu, balkanizacija, proizvod „antičkih mržnji“ ili su bili uzrok i/ili posledica „sukoba civilizacija“ i velikih sila na Balkanu? Na Balkanu je u XX veku vođeno šest ratova (Prvi i Drugi balkanski rat, dva svetska rata, građanski rat u Grčkoj i građanski rat u Jugoslaviji), dok je njegov geografski centar – Beograd – postao najčešće bombardovana evropska prestonica (1914, 1915, 1941, 1944. i 1999. godi-

21 *Mr. President, Milosevic is the Problem*, <http://www.unhcr.org/refworld/country,,ICG,,SRB,,3ae6a6d70,0.html>, August 30, 2012.

ne²²). Ostatak veka Balkan je proveo uglavnom u miru koji je bio proizvod međunarodnog poretka stvorenog posle Prvog i Drugog svetskog rata. Iako zastrašujući po načinu na koji su vođeni, počinjenim zločinima i njihovim posledicama, balkanski ratovi nisu se mnogo razlikovali od drugih građanskih i verskih ratova u Evropi i svetu. Autori prvog izveštaja Karnegijeve zadužbine imali su određene moralne dileme u pogledu njihove ocene, a stvaranje Jugoslavije 1918. godine bilo je u velikoj meri liberalni odgovor na problem balkanizacije.

Mir i stabilnost na Balkanu, graničnom području između Zapadne i Istočne Evrope i između Evrope i „Orijenta“, uvek su zavisili od stabilnosti susednih velikih geografskih i političkih celina. Balkan je postao granično područje i tačka „sukoba civilizacija“ u vreme podele Rimske imperije, a kasnije su takav karakter regiona učvrstile podele unutar hrišćanskog sveta, prodor islama u srednjem veku, sukobi između Osmanskog i Habzburškog carstva, a u XIX i XX veku sukobi između Centralnih sila i Antante u Prvom, i između Trojnog pakta i Alliesa u Drugom svetskom ratu, kao i između NATO-a i Varšavskog pakta u hladnom ratu. Međunarodni aranžmani na Balkanu u XIX i XX veku bili su, po pravilu, plod sporazuma velikih sila (Berlinski kongres, Versaj, Jalta) ili su bili sklapani pod njihovim direktnim uticajem (Londonska konferencija ambasadora, Bukureštanski mir, Dejton). Tek kada bi poremećeni odnosi velikih vanbalkanskih sila doveli do sloma ovih sporazuma, na Balkanu je dolazilo do poremećaja i ratnih sukoba.

Raspad bipolarizma u Evropi označio je kraj međunarodnog poretka u Evropi na kojima je u XX veku počivala i bivša Jugoslavija. U takvim okolnostima došlo je i do krize, raspada i građanskog rata na prostoru bivše Jugoslavije. Raspad nije, međutim, izbio na nerazvijenom jugu, nego na razvijenom severu zemlje pod sloganima „begstva s Balkana“ radi „ulaska u Evropu“. Lanac sukoba koji su oni pokrenuli izazvao je „rebalkanizaciju Balkana“, a time i povratak starih zapadnih mitova o ovom regionu. Pomalo paradoksalno deluje činjenica da je i u Sjedinjenim Državama i u Evropi u to vreme preovladala ideja vilsonijanskog liberalizma da pravo naroda na samoopredeljenje vodi raspadu multinacionalne i multikulturalne jugoslovenske federacije koju je Vudro Vilson na temelju ovog načela i stvorio 1918. godine. Ovakav zaključak dovodi u pitanje tezu, popularnu na Zapadu početkom i krajem XX veka, „da su balkanski ratovi izazivali ratove u Evropi“. Građanski rat u Jugoslaviji nije se prelio na susedne zemlje, Drugi svetski rat nije započeo na Balkanu, a čak i Prvi svetski rat bio posledica sukoba dva vojna saveza koja su stvorena pre balkanskih ratova. Atentat u Sarajevu 1914. bio povod za lanac događaja u junu i julu iste godine koji su doveli do izbijanja Prvog svetskog rata, ali su njegovi uzroci bili mnogo dublji o čemu govore brojne krize koje su mu prethodile (Prva marokanska kriza 1905–1906, austrougarska aneksija Bosne i Hercegovine 1908. italijansko-turski rat 1911, Druga marokanska kriza 1911. godine i dr.).

Stoga je već sama upotreba naziva „balkanizacija“ za mnogobrojne sukobe u Evropi i svetu u XX veku otrežnjujuća. Po pravilu, ona se kori-

22 Savezničko bombardovanje Srbije 1944. izazvalo je više civilnih žrtava nego nacističko bombardovanje 1941. godine.

sti kao oznaka za komplikovane sukobe u koje su umešani mnogobrojni unutrašnji i spoljni činioци i za koje su moralno gnušanje i moralna histerija često pretekst za „intervencije civilizovanog sveta“ i „humanitarne intervencije“ iza kojih se ponekad kriju strateški motivi i koje su često samo drugo ime za tzv. ratove preko posrednika (*proxy wars*). Balkan je, od pojave ovog termina početkom XIX veka, geopolitički rubno područje čija stabilnost manje zavisi od odnosa naroda i država koji na njemu žive koliko od odnosa susednih sila. Stoga su i nestanak SSSR i Istočnog bloka 1989. godine poremetio ravnotežu i učinili da dugogodišnja kriza „druge Jugoslavije“ postane kriza same jugoslovenske ideje i dovede do raspada jugoslovenske federacije. Razlog što ova kriza nije prelila u susedne zemlje takođe je bila rezultat intervencije evroatlantske zajednice čije su dve intervencije (1995. i 1999. godine) zaustavile rat, ali i posle kraja hladnog rata udahnule novi smisao evroatlantskom savezništvu (NATO) kao čuvara „Zapada protiv ostatka sveta“ (*The West against the rest*) (Simić, 2010; Gress, 1998). Za veliki deo zapadne javnosti Balkan i balkanizacija su kao i krajem XIX i na početku XXI veka ostali deo konstitutivog mita o Zapadu kao civilizacijskoj celini različitoj od Orijenta (Istoka) koji počinje na granici Evrope s Balkanom.

LITERATURA

- Abramowitz, Morton. *Preface, The Other Balkan Wars: A 1913. Carnegie Endowment Inquiry in Retrospect with a New Introduction and Reflections of the Present Conflict by George Kennan*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1993.
- Alterman, Eric. „Untangling Balkan Knots of Myth and Aftermyth“. *The New York Times*, July 31, 1999.
- Ambler, Eric. *The Mask of Dimitrios*. Fontana Press, 1983.
- Bisenić, Dragan. *Mister X: Džordž Kenan u Beogradu 1961–1963*. Beograd: Klub plus, 2011.
- Cvijić, Jovan. *La peninsule balkanique: géographie humaine*. Paris: Armand Colin, 1919.
- Fukuyama, Francis. *The End of a History and a Last Man*. New York: The Free Press, 1992.
- Gati, Charles. *From Sarajevo to Sarajevo*. Foreign Affairs, fall 1992.
- Goldsworthy, Vesna. *Inventing Ruritania: Imperialism of the Imagination*. Yale University Press, 1998.
- Goldsworthy, Vesna. „The Balkans in Nineteenth-Century British Travel Writing“ In *Travel Writing in the Nineteen Century: Filling the Blank*, edited by Tim Youngs. London: Anthem Press, 2006.
- Gotje, Gi. *Orlovi i lavovi: istorija balkanskih monarhija*. Beograd: Pajdeja, 2002.
- Gress, David. *From Plato to NATO: The Idea of the West and Its Opponents*. New York: The Free Press, 1998.

- Hobsbaum, Erik. *Doba ekstrema: istorija kratkog dvadesetog veka 1914–1991*. Beograd: Dereta, 2004.
- Huntington, Samuel. *The Clash of Civilizations? Foreign Affairs*, summer 1993.
- İnalcik, Halil. *Balkan. The Eycyclopaedia of Islam*. Leiden: Brill, 1960.
- Jezernik, Božidar. *Europe and its Other*. <http://revista-redes.rediris.es/Periferia/catala/numero6/Jezernik.pdf>. September 1, 2012.
- Calvert, Frederick, Lord of Baltimore. *A Tour to the East, In the Years 1763 and 1764. With remarks on the City of Constantinople and the Turks*. London: W. Richardson and S. Clark, 1767.
- Kaplan, Robert. *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. New York: Vintage Press, 1993.
- Kaplan, Robert. *Balkanski duhovi: putovanje kroz istoriju*. Beograd: Dan Graf, 2004.
- Malcolm, Noel. *Kosovo: A Short History*. New York: New York University Press, 1998.
- Mazover, Mark. *The Balkans: A Short History*. New York: The Modern Library, 2002.
- Morrith, John B. S. *The Letters of John B. S. Morrith of Rokeby Descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794–1796*. London: John Murray, 1914.
- Said, Edward W. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1979.
- Simić, Jasminka. *NATO i Jugoslovenska kriza: U potrazi za novom misijom*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Simić, Predrag. *Marksizam i Kineska revolucija*. Beograd: IMPP, 1986.
- Stark, Hans. *Les Balkans: retour des guerres en Europe*. Paris: IFRI, 1993.
- Stoker, Bram. *Dracula*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Štrandmana, Vasilije. *Balkanske uspomene*. Beograd: Žagor, 2009.
- Tindemans, Leo et. al. *Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans*. Berlin & Washington: Aspen Institute & Carnegie Endowment for International Peace, 1993.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.
- Trotsky, Leon. *The War Correspondence of Leon Trotsky: The Balkan Wars 1912–13*. Pathfinder, 1993.
- Tucker, Robert and David Hendricson. *America and Bosnia*. The National Interest, Fall 1993.
- Villari, Luiggi, ed. *The Balkan Question*. London: John Murray, 1905.
- West, Rebecca. *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*. London: Macmillan, 1942.
- Wittfogel, Karl. *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. Forge Village: Yale University Press, 1957.

THE BALKANS AND BALKANIZATION – A CENTURY LATER

Summary: Civil war in Yugoslavia broke out at the time of the fall of the Berlin Wall, “velvet revolutions” in Eastern Europe and the collapse of the Eastern Bloc instilled a sense of hope that Europe will become “whole and free” and that the end of the European wars will millennium of peace and democracy. The crisis and the collapse of the former Yugoslavia “rebalkanized” Southeastern Europe and revived old Western stereotypes about the Balkans and “Balkanization”. The author is trying to determine the origin of ideas and values that influenced Western policy towards this crisis through comparative analysis of two reports on Balkan wars of the Carnegie Endowment for International Peace from 1914. and 1996. In his opinion, the cause of Balkan wars in the nineties of the twentieth century were not “old hatreds” between the Balkan nations but the remnants of the old communist regimes, that, in an effort to retain power, have embraced nationalism as its policy and thus came into conflict with the new values which brought an end to the Cold war. He concludes that the conflict between conservative (“Balkan”) and liberal (“European”) values was the reason of slogans on “flight from the Balkans” and political disputes that evolved into bitter armed conflict in the nineties in former Yugoslavia.

Key words: Balkans, Balkanization, war, ethnic conflict, European union, Cold War, NATO, liberalism, conservatism.

Драган Петровић¹

Институт за међународну политику и привреду, Београд

БАЛКАНСКА АНТАНТА (ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ) И САВРЕМЕНИ АМБИЈЕНТ БАЛКАНА

Резиме: У раду се даје аналитички преглед удруживања балканских народа у последњем веку, ради постизања заједничког интереса. То је Балкански савез из 1912, односно у међуратном периоду Мала антанта (која је обухватала и Чехословачку) и Балканска антанта. У том правцу се анализира савремени Балкан у периоду преласка светског поретка ка мултиполаризму. У одбрани од албанског ревизионизма, који подупиру САД, угрожене балканске сродне земље у правцу одбране статуса кво, могу се међусобно повезати, сходно наведеним историјским искуствима.

Кључне речи: Балкан, повезивање, антанта, status quo

Током вишестолетног процеса решавања Источног питања, балкански народи су показали да могу међусобно сарађивати у покушају свог националног ослобођења, заокружавања процеса стварања модерних нација и образовања националних држава. Тако је било још од краја XVII века и велике офанзиве хришћанске коалиције након победе над Турцима приликом њихове друге опсаде Беча, што је резултирало продором Аустријанаца и хришћанске коалиције, заједно са устанцима балканских хришћана све до јужних области Македоније, дакле, до срца Балкана. Балкански потлачени хришћани су сарађивали међусобно, као и са Русијом, Аустријом у правцу свог ослобађања у односу на турског окупатора и током читавог XVIII века. Током XIX века се већ стварају полузависне и независне хришћанске државе на Балкану које су тежиле потпуном националном ослобођењу и уједињењу. У том правцу они су сарађивали међусобно у процесу ослобађања од Турака, па је још током шездесетих година XIX века кнез Србије Михајло Обреновић покушао формирати Балкански савез. Током Велике источне кризе 1875–1878. против Турске су ратовале заједно Русија, Србија, Црна Гора, Румунија, као и бугарски и босанско-херцеговачки устаници.

Међутим, прави Балкански савез, створиле су независне балканске државе – Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка 1912, у правцу ослобађања преосталих балканских православних хришћана од турског ropства и заокруживања српске, бугарске и грчке државе. Заправо, то-

¹ drdraganpetrovic83@gmail.com

ком XX века балканске државе су упркос великим притисцима и утицају великих сила, међусобној подељености и противречности интереса, успеvale у неколико наврата да изненаде савременике, међусобном сарадњом и чак склапањем савеза, као што је то било 1912. године.

Балкански савез, који је склопљен коначно током те календарске године, почивао је на чврстим геополитичким интересима сарадње две српске државе Србије и Црне Горе, потом Бугарске, Грчке за ослобађањем преосталих сународника централних и источних делова Балканског полуострва који су још увек били под Турцима. Сви међусобни савези су већ били прецизирани и успостављени споразумима, а последњи, кључни, између Бугарске и Србије, склопљен је на бази начелног договора о подели Македоније. У другој деценији XX века, отоманска азијатска и оријентална власт насиља и поробљавања преосталих Срба, Бугара, Грка, Македонаца под турским зулумом била је већ превазиђени нонсес на европском континенту, што је уживало општу цивилизацијску и етичку подршку међународног јавног мњења. Са друге стране, противречности двају међусобно супротстављених блокова великих сила – Антанте и Централних сила – условили су одсуство консензуса о неопходности елиминисања турског поробљавања овог дела Европе. Напротив, у условима тражења повода великом сукобу, пре свега од Централних сила, није постојала спремност сила Антанте да подрже планове балканских државица да се протера Турска са Балкана и оствари њихово потпуно ослобођење и уједињење. Велика Британија која је начелно пришла Антанти 1904. њеним споразумом са Француском и 1907. склапајући договор и са Русијом, учинила је то на крајње услован начин, изазвана потезима и јачањем Кајзерове Немачке, која је уосталом амбициозно градила морнарицу која је претила да достигне британску превласт на мору. Британија, која је и даље у Русији видела свог главног планетарног геополитичког ривала, традиционално уопште није показивала никакве симпатије на Балкану према православним хришћанима током вишевековног процеса решавања Источног питања, а посебно не према Србима које је елементима дугог трајања (православни, Словени, историјски руски савезници) сматрала проруским фактором. У том правцу постојао је реалан страх код Француске и Русије да би изазивањем рата на Балкану од стране Централних сила, посебно у српском случају, довело до изостанка солидарности Лондона са другим силама Антанте. Стога су Француска и Русија, посебно након руског пораза од Јапана и револуције, показивали несклоност ка било каквим новим жариштима и кризама на Балкану. Русији је био потребан предах након унутрашње револуције и рата на Далеком истоку да реформише своје оружане снаге и у том правцу чак ни Петербург није показивао разумевање за кршење статус кво на Балкану о чему су планирале балканске државе. Стога, мимо воље великих сила балканске земље су у највећој тајности склопиле свој међусобни договор, што персонификује и завршна фаза бугарско-српских преговора када су два министра спољних послова у тајном сусрету у вагону бугарског воза приликом његовог проласка кроз Србију постигла оквирни договор и

око њиховог разраничења зона интереса у Македонији. Спорни средишњи део није могао да буде предмет коначног договора па је остављено да у случају спора арбитрира руски цар.

Српски народ се уочи балканских ратова још увек налазио дубоко распарчан и територијално подељен. Поред слободне територије коју су обухватале две слободне српске државе, Краљевина Србија и Краљевина Црна Гора, значајне српске просторе обухватала је Турска царевина и посебно Аустро-Угарска. Анексијом Босне и Херцеговине 1908. Аустро-Угарска је обухватала значајан део српског националног простора. Велике напетости између два међусобно супротстављена војно-политичка блока Централних сила и Антанте, чинили су српске ослободилачке напоре додатно тешким и изложеним уплитањем и притисцима великих сила. У том правцу, највећи део европских и светских сила није подржавао напоре српског фактора за ослобођењем и промене статуса кво, чак и у односу на Турску, да не говоримо о аустроугарским просторима. Са друге стране, у самом српском народу, без обзира где је живео, постојала је изражена и висока свест о потреби свог ослобођења и уједињења. Томе треба додати и висок ниво решености међу другим поробљеним и још до краја неослобођених балканских народа од Турака који су тежили такође свом ослобођењу, и уједињењу.

Сложеност у међународним односима тог времена чинила је пре свега напетост између два војно-политичка блока. Чврсте осовине ова два блока чинили су савези Немачка–Аустро-Угарска у оквиру Централних сила и Француска–Русија у оквиру Антанте. Неуралгичне тачке савеза су однос између Аустро-Угарске и Италије у оквиру Централних сила и однос између Британије и Русије у оквиру Антанте. Немачка и Аустро-Угарска су веома добро знале да је Британија неискрени савезник у Антанти, пре свега према Русији, и посебно у односу на Србе. У том правцу су дејствовале да се кризе за ратни сукоб стварају управо кад је у питању српски фактор, где су очекивале одсуство солидарности Британије. На тај начин се повећавала могућност да се потенцијално уђе у европски и светски сукоб, а да Лондон остане по страни. Тако је Британија стајала уз Француску у првој и другој Мароканској кризи 1906. и 1911. и оба пута се Немачка повукла, препуштајући Мароко Французима (у другом случају је добила симболичке компензације у Екваторијалној Африци). Тако је било и у случају италијанско-турског рата, када су се остале силе клониле мешања не би ли придобиле пре свега Италију, док су Централне силе имале жељу да не одбију ни Турску. Када је пак у питању било затезање ситуације у међународним односима, везано и за српски фактор, Британија се не само дистанцирала од сваке солидарности и симпатија у правцу Срба, већ се сваки пут директно стављала на супротну страну, и чак подржавала непријатељске Централне силе контрасрпског фактора. То је било и у Анексионој кризи 1908–1909, а потом и у оба балканска рата. Притиском Британије и њеном солидарношћу са Централним силама спречен је излаз Србије на Јадранско море након победе у Првом балканском рату 1912, а Црна Гора је спречена да добије Скадар.

Када је у питању Русија, она је била још увек у отежаној могућности да уђе у европски сукоб, због последица рата са Јапаном и покушаја револуције и револуционарних врења који су се одиграли 1905–1906. Геополитика Русије се у деценији након кинеско-јапанског рата 1895, када је дипломатски успела да добије велике плодове јапанске победе (Манџурија) и изградњом Трансибирске железнице, окренула Далеком истоку, те ставила Балкан и европска питања у други план. Чак и кад се након 1905. Русија геополитички поново примарно окренула европским питањима и пре свега Балкану, њена изнуреност и потреба предаху у реорганизацији војске налагали су јој дистанцу и избегавање опасности од великих конфротација. Русија је дакле тражила могућност да добије на времену, да се припреми за велики сукоб за који још није била спремна, а са друге стране је веома поштовала своје савезничке обавезе према Француској, и гајила велике симпатије и спремност на подршку Србима.

Француска је начелно желела реванш у односу на Немачку, коју је могла савладати и уопште се носити са њом, само уз помоћ Русије и других савезника који су били уз Антанту, а ту је веома важна била Британија. Француска се трудила на сваки начин да умекша противречности између Русије и Британије, што је подразумевало и покушај умекшавања британске политике према српском фактору. Француска је гајила симпатије и подршку давала према српском фактору, али је са друге стране покушавала да примири напетости на Балкану, плашећи се пре свега, да Британија не би била спремна да уђе у сукоб због Срба. Поред тога, Француска је покушавала да Италију одвоји од Централних сила.

Централне силе, а пре свега Немачка и Аустро-Угарска никако нису желеле сукобе на Балкану, где би највероватније Турска била губитник при промени статуса кво. У том правцу су радиле на кварењу односа између балканских православних држава и спречавању прављења савеза међу њима.

Србија и Црна Гора су и поред извесних благих ривалстава двају династија Карађорђевић и Петровић, имале изванредну унутрашњодрештвену, и солидну унутрашњополитичку ситуацију, уз врло висок морал и расположење у народу, за војну акцију и ослобађање преосталог дела српског народа из турског ропства.

Када су у питању савезнице, Бугарска и Грчка, свака од њих је имала своје изузетне мотиве да учествује у заједничком нападу на Турску, у циљу ослобађања преосталих сународника и територијално проширење. Бугарска је стремилa заузећу источне и по могућности и централне Македоније, широк излаз на Егејско море, и даље приближавање ка Цариграду заузимањем што већих површина Источне Тракије до које се могло доћи, укључујући важан град Једрене. Грчка је тежила заузећу преосталих делова Тесалије и Епира, посебно важне луке Солуна, што већем продору по могућности и даље на исток, те освајањем преосталих острва у Егеју. Грчка је доживела пораз у самосталном покушају 1897. да промени границе са Турском када је изгубила тај билатерални сукоб, али је зато 1910. успела у покушају да припоји Крит где је пре тога избила побуна (Војводић 1999).

Најзад, Турска је зазирала од уједињавања и сарадње балканских православних држава, покушавајући дипломатским средствима да у том правцу добије подршку Централних сила, али и Британије. Након пораза у рату са Италијом, те губитка Триполиса и Киренајке, као и острва Додоканеза са Родосом, ослабила је отпорност и одбрамбена моћ Турака.

Дакле, способност балканских држава Србије, Црне Горе, Бугарске и Грчке да се договоре у тајним преговорима, упркос фактички сагласности великих сила да им се онемогући таква акција против Турске, довела је ускоро до великог заједничког успеха. У Првом балканском рату забележен је потпуни успех, избегнута је блокада великих сила по том питању. Истина, поред саме Турске, и Немачка, Аустро-Угарска, али и Британија и Италија су се дипломатски ставиле котра Србије и Црне Горе по питању њихових тежњи да се добије Скадар и нека друга проширења у данашњој северној Албанији. То је добрим делом и условило да избије несагласност између балканских држава, највише између Србије и Бугарске, што је и довело до Другог балканског рата.

Тековине балканских ратова су остале и у следећем веку, али су због ратних догађаја и промене односа снага међу великим силама током деведесетих година делом преиначене. Тако се Македонија легитимисала као независна држава. Сецесију Косова и Метохије од Србије признао је један део земаља у свету, а катастрофално лошим потезима српских власти у периоду од средине 2008. до данас озбиљно је доведено у питање српско поседовање чак и северног дела Косова, да не говоримо о тапији на читаву покрајину, где је сада српска позиција битно погоршана. Ипак, без обзира на ове измене, значај балканских ратова у геополитичком смислу је велики за српски фактор, као и за друге његове учеснице на страни победника, пре свега за Грчку, а у сасвим мањој мери и за Бугарску. Грчка је тиме уз помоћ савезника успела да себи припоји Епир и Тесалију, Солун и Халкидики, као и преосталих неколико острва у Егеју. Бугарска је добила излаз на Егејско море и извесна проширења граница на на другим правцима, што је само мали део тековина које су задржане од 1912. Грчка је на тај начин добила подстицај да покуша да настави ка плану реализације Мегали идеје, што је настављено већ током Првог светског рата, истина, не одмах, јер је све до 1917. Атина била неутрална, да би тада ушла у рат на страну Антанте. Након Првог светског рата поново долази, тада до кључног сукоба између Грчке и Турске, јер је Кемал-паша одбио да призна резултате мировног уговора у Версају (Севр).

Српски фактор је имао огромних геополитичких користи од успеха у Балканским ратовима. Са једне стране, протерана је Турска са Балкана и ослобођена је Македонија, Рашка област и Косово и Метохија, док је Црна Гора (поред јужног дела Рашке и Метохије) добила и корекцију границе око Скадарског језера (област Тузи и у долини Бојане). Стратегијски је дошло до територијалног повезивања Србије и Црне Горе и поведени разговори о персоналној унији још пре избијања светског рата. У предстојећем светском сукобу, Србија, а у

мањој мери и Црна Гора, добиле су стратегијску дубину припајањем нових области, те спречиле такав сценарио да лако могу бити савладане у сукобу између суседне Аустро-Угарске и Турске. Избацивањем Турске са Балкана и Европе, Србија и Црна Гора су се нашле у сасвим новом и повољнијем геостратешком окружењу, пошто је успостављена граница са Грчком, одакле се могла добити савезничка помоћ, снабдевање и подршка, као и поморским путем из Бара и Улциња (и даље копненим транспортом за Србију). Успеси Србије и Црне Горе у балканским ратовима веома су охрабрили српско и пројугословенско јавно мњење и широке масе становништва у Аустро-Угарској, и реално уздрмали и саме темеље Монархије, која је већ у дужем периоду посматрала са нескривеним непријатељством две слободне српске државе, као Пијемонт одлобођења и уједињења Срба, али и осталих Јужних Словена (Екмечић, 1989, 2010; Ћоровић, 1997).

МАЛА АНТАНТА И БАЛКАНСКИ САВЕЗ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Између два светска рата Југославија је била чланица Мале Антанте и од 1934. и Балканског савеза. Европски Версајски систем као свог покровитеља имао је Француску, силу која је била у највећем заштитник Југославије у међуратном периоду. Мала антанта је имала двоструку функцију: са једне стране је Француској представљала допуну њеног безбедоносног система у односу на Немачку и сасвим индиректно и у односу на СССР, односно његову прокламовану геополитику из двадесетих ширења револуција; самим чланицама Мале антанте, Југославији, Чехословачкој и Румунији, она је служила преваходно као оруђе од ревизионизма Мађарске, и обнављања Аустро-Угарске. Једном речју, за чланице Мале антанте она је служила као одбрана статус квоа у Подунављу и северном делу Балкана.

Када је у питању Балкански савез (Балканска антанта), формирана 1934. од Југославије, Грчке, Турске и Румуније, њен главни циљ је био очување статуса кво у односу на ревизионизам, и то пре свега Бугарске. И у случају Турске у односу на Балкански савез 1912, Мађарске у односу на Малу антанту, те Бугарске у односу на Балканску антанту, ове земље због којих су се правили наведени савези су територијално биле окружене чланицама наведених коалиција. Без обзира на извесне разлике у интересима чланица ових савеза, њих је повезивао зајднички интерес одбране статуса кво и страх од ревизионизма наведених земаља.

САДАШЊИ ГЕОПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ НА БАЛКАНУ

Посматрано из данашње перспективе, српски фактор се у последњем периоду дужем од две деценије поново нашао у низу геополитичких изазова за које се сматрало да су већ регулисани и решени још у периоду балканских ратова и Првог светског рата. Распадом

СФРЈ и догађајима деведесетих, који су добрим делом под пресудним утицајем западних сила, пре свега САД, Британије и Немачке, дошло је до таквих решења која су поништила (привремено?) тековине српске победе у Првом светском рату. Нарочито је 1999. година и страна интервенција, заједно са признавањем независности Косова и Метохије 2008. од дела западног фактора, паралелно са катастрофалним грешкама које су по питању јужне српске покрајине водиле владе Цветковића и Дачића, практично значајно удаљило КиМ из састава Србије, где је угрожен чак и његов северни део, који је до сада избегао етничко чишћење које спроводе Албанци. Отцепљењем Црне Горе 2006. поништене су тековине Подгоричке скупштине новембра 1918. и започетог процеса персоналне уније две земље започетог још у периоду 1914 (очи рата).

Док је српски фактор био велики губитник у епохи монополарног светског поретка, који се поклопио са почетком кризе на екс-југословенском простору, последњих година се убрзава процес преласка светског поретка ка мултиполаризму. То све даје извесне могућности побољшавања геополитичке позиције српског народа на Балкану.

МОГУЋНОСТИ САВРЕМЕНЕ САРАДЊЕ (АНТАНТЕ) БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА У ОДБРАНИ ОД АЛБАНСКОГ РЕВИЗИОНИЗМА

На самом Балканском полуострву, посматрано геополитички, албански фактор који подстиче и организује ревизионистичке пројекте и подухвате у односу на све своје суседе, далеко је од тога да може рачунати на повољности у окружењу. Прво, Албанци су, посматрано етничким пореклом, народ на Балкану и Европи без сродних и сличних пореклом народа. Тако, на пример, Срби припадају словенској групи народа, која је веома распрострањена у источној, средњој и самој југоисточној Европи (Балкану), рачунајући и тако моћну силу као што је Русија, али и Украјина, Пољска, Чешка, Словачка, Бугарска и др. Албанци, рачунајући и Албанце на Косову и Метохији су по вероисповести већински муслимани, што је готово међу усамљеним случајевима те врсте у односу на друге европске народе, а делом и на Балкану. Четири сродне државе Србија, Црна Гора, Македонија и Грчка су сваке на свој начин стварно или потенцијално угрожене од албанског ревизионизма. Поред Србије и случаја Косова и Метохије, њене јужне покрајине, Црна Гора се налази пред највећим изазовом управо у односу на албански фактор. У самој Црној Гори православни живаљ који броји око 450.000 људи и чини око 75% становништва земље, окружен је са истока и североистока албанском популацијом (Албанија, Косово и Метохија, западна Македонија) која броји и преко пет милиона људи, не рачунајући Албанце у самој Црној Гори. Иако иредентизам према Црној Гори није до сада посебно развијан у самој Црној Гори, на картама Велике Албаније редовно су обухваћени и делови црногорске територије, некад и ван стварне већинске етничке

распрострањености Албанаца. Македонија се налази пред евидентним изазовом у погледу западног дела земље већински настањеним Албанцима, где постоје одређена трвења и где је 2001. дошло до оружаног сукоба. Грчка има такође одређене проблеме са Албанцима, како на својој територији (део Епира), тако и по питању православног становништва грчког порекла у јужној Албанији (Петровић и Станковић, 2006; Кнежевић, 2009).

Чак и само техничка сарадња четири престонице – Београда, Подгорице, Скопља и Атине – по питању заједничког осујећивања албанског ревизионизма који на свој начин угрожава сада или потенцијално интегритет и интересе ових земаља, могао би да знатно умањи стварну опасност по том питању за ове земље. Уосталом, између два светска рата Мала антанта је превасходно настала на заједничком интересу три земље (Југославије, Чехословачке и Румуније) да елиминишу ревизионистичке опасности од свог суседа – Мађарске.

Међутим, оно што заиста усложњава читаву позицију је присуство и политика Америке, која као и Британија представљају главни ослонац и подршку албанском ревизионизму на Балкану. У том правцу српски фактор може рачунати на подршку Русије, потом Кине и других земаља БРИКС, што је посебно важно имајући у виду Савет безбедности ОУН, где је блокиран покушај Америке и других западних сила да се подупре косовска независност (2006–2007).

Фебруара 2008. САД и друге западне силе признају једнострано независност Косова, међутим, већи део земаља ОУН то одбија да призна, као и званични Београд. Српски фактор у целини се излаже током последње две деценије притисцима и једностраној политици западних сила, пре свега САД, а потом Британије, Немачке. Оне показују суштинску геополитичку ненаклоност према српском фактору у целини.

За српски фактор Косово и Метохија имају огроман значај. Чак и само четири општине које се налазе на његовом северу, које контролише српска страна и који и поред свих етничких чишћења које су спровели Албанци, посебно од 1999. године, још увек имају искључиво српски етнички карактер: Северна Митровица, Звечан, Зубин поток и Лепосавић. Величина овог простора је преко 1200 км² и оно обухвата нешто преко 11% територије Косова и Метохије. Поставља се питање зашто је за САД, када су већ прекршили постулат Бадинтерове комисије, управо на штету Србије, важно да отуђе читаву територију бивше Аутономне покрајине Косово и Метохија, чак и тај најсевернији део који је након свих етничких чишћења остао етнички српски, и што је веома важно, његов већи део, општине Лепосавић и Зубин поток, биле у саставу тзв. „уже Србије“, дакле, ван Аутономне области Косова и Метохије све до 1959. када се једногласним решењем Петра Стамболића, тај простор поклања АО Космета, што је чињеница који српски преговарачи и српска јавност нису довољно користили. Посебно је геополитички значајно, да се тај север као шпиц зарива у остатак територије „Србије ван Косова“. Посебно је важно да суседна Рашка област има шест општина и да су

у њене западне три православни Срби већина (Нова Варош, Прибој и Пријепоље), а да су у преостале три источне муслимани већина (Нови Пазар, Тугин, Сјеница) (Пророковић, 2012: 688–689). Међутим, географски ове три општине тзв. Санцака се граниче на све стране света српским етничким територијама (северна Црна Гора на југу, на западу ове три српске већински православне општине Рашке области, плус Република Српска, на северу Краљевачки регион, и што је посебно важно на истоку четири општине са српском већином северног Косова – Северна Митровица, Звечан, Зубин Поток и Лепосавић). Да ли жестоки напори америчке политике да чак ни овај патрљак Косова и Метохије где су Срби већина и који не контролише фактички албанска власт у Приштини, потпадањем под централну власт Приштине и изложеношћу даљим притисцима, где се свакако не може рачунати на америчку (НАТО) непристрасност, заправо одају жељу за наставком антисрпске политике на терену, и даљим сламањем Србије? Јер без обзира на новокомпоновану идеологију монтењегријства које спроводи Ђукановићев режим у Црној Гори, кога у овим недемократским подухватима подржава у континуитету америчка политика, и који представља својеврсно насиље над вековним српским већинским бићем на тлу Црне Горе, још увек Рашка област (Санцак) представља у геополитичком смислу област која спаја Србију, Црну Гору и Републику Српску, и овде је једино могуће изградити тзв. трансверзалу повезивања исламског фактора на Балкану са муслиманским делом Босне. У сваком случају, чак и само ове четири компактне српске општине на северу Косова имају непроцењив значај за геополитичку безбедност и будућност Србије и српског фактора у целини.

БАДИНТЕРОВА КОМИСИЈА И КОСОВО

Након распада СФРЈ, и кризе настале на простору екс Југославије, изазване пре свега једностраним сецесијама Хрватске и Словеније, а потом и неких других бивших република, међународни фактор је покушао да пронађе универзално решење за читав регион, оличен пре свега у решењима Бадинтерове комисије. По том решењу међурепубличке границе унутар СФРЈ су проглашене за међународноправне. То је током деведесетих највише и изузетно погодило српски фактор, који је рецимо по Уставу СФРЈ био конститутивни народ у Хрватској, заједно са Хрватима, а у Босни и Херцеговини, један од три народа носиоца конститутивности, заједно са Хрватима и муслиманима. Конкретно, ни Република Српска, а ни Република Српска крајина, нису имале на основу Бадинтерове комисије право на државност ван републичких, а сада и међудржавних граница Босне и Херцеговине и Хрватске. Српска страна је тешко, али ипак прихватила Бадинтерову комисију као неки универзални параметар у решавању граница на постјугословенском простору, а иза решења и правила Бадинтерове комисије су пре свега стајале западне силе, на челу са САД као један од гаранта.

Признавањем независности Косова и Метохије 2008. од стране САД и других западних сила, срушено је у пракси правило Бадинтерове комисије, и то на српску штету, као што је и поштовање дотле тог правила по питању неприкосновености граница бивше Социјалистичке републике Хрватске и Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине (Република Српска која није добила право на самоопредељење) је учињено на српску штету. Да не подсећамо и следећу чињеницу да је на путу ка ЕУ, Босна и Херцеговина у више наврата централизована наметнутим решењима у односу на Републику Српску и супротно Дејтонским решењима, а да је на том истом путу ка ЕУ Србија и Црна Гора разлабављена до те мере, да је то у једном тренутку било на „два колосека!“, а потом је Црна Гора добила референдум за самоопредељење 2006. иако је само 14 година раније са преко 80% гласова за изабрала заједничку државу са Србијом. Интересантно је да Република Српска никада није имала прилику да се на демократском референдуму изјасни, попут Црне Горе или Косова и Метохије, о свом даљем државном опредељењу.

Повезивање балканских културно сродних и историјски повезаних земаља Србије, Црне Горе, Грчке и Македоније у потенцијални одбрамбени и антиревизионистички савез у односу на Албанце је могуће и за есенцијалне интересе ових држава, пожељно. Оно је остварљиво и на основу историјских искустава конституисања Балканског савеза, Мале и балканске антанте из прве половине XX века.

ЛИТЕРАТУРА

- Balibar, Etienne. *L'Europe L'Amerique la guerre», reflexions sur la meditation europeenne*. Editions la decouverte, Paris, 2003;
- Baylis, John, and Steve Smith, eds. *The Globaliyation of World Politics*, 2. ed. New York: Oxford University Press, 2002.
- Boniface Pascal. *La France contre l'empire*. Paris: Robert Laffont, 2003.
- Бродел, Фернан. *Списи о историји*. Београд: Српска књижевна задруга, 1992.
- Војводић Михајло. *Путеви српске демократије – огледи о спољној политици Србије у 19. и 20. веку*. Београд: Clío, 1999.
- Ђоровић, Владимир. *Историја српског народа*. Бањалука и Београд: Арс либри, 1997.
- Екмечић, Милорад. *Стварање Југославије 1790–1918*. Београд: Просвета, 1989.
- Екмечић, Милорад. *Дуго кретање између клања и орања: историја Србије у новом веку 1492–1992*, треће издање. Београд: Евро–Ђунти, 2010.
- Кнежевић, Милош. *Моћ Запада, Нова стара Европа*. Панчево: Мали Немо, 2005.
- Наручница, Наталија. *Русија и Руси у светској историји*. Београд: Српска књижевна задруга, 2008.

- Петровић, Драган и Јасмина Николић. *Српски народ и велике силе, културно–историјски процеси*. Нови Сад и Београд: Прометеј и Институт за политичке студије, 2008.
- Петровић, Драган. *Интеграциони процеси на постсовјетском простору*. Београд: Пешић и синови и Култура полиса, 2010.
- Петровић, Драган. *Ка мултиполарном светском поретку*. Београд: Пешић и синови и Центар за развој међународне сарадње, 2010.
- Петровић Драган и Драган Ђукановић. *Стубови спољне политике Србије; ЕУ, Русија, САД и Кина*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2012.
- Петровић, Драган. „Россия и Балканы – историческое наследие и современные отношения“. В *Выстраивая добрососедство, Россия на пространствах Европы*, 119–132. Москва: Ассоциация Европейских исследований, Институт Европы Российской Академии наук, 2013.
- Petrović, Dragan. “La Serbia e I suoi rapporti nella regione il quadro storico e le relazioni con l’Italia. Italia e Serbia, Passato, presente e futuro di un’amicizia, Quaderni Di Geopolitica“. *Roma, supplemento a Geopolitica* 11 (2013): 133–143.
- Петровић, Драган. *Геополитика Балкана*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 2014.
- Поповић, Василь. *Источно питање*. Београд: Службени лист СРЈ, 1996.
- Пророковић, Душан. *Герополитика Србије*. Београд: Службени гласник и Геополитика, 2012.
- Сакан, Момчићо. *Наука о међународним односима*. Бања Лука: Независни Универзитет, 2012.
- Сакан, Момчићо. *Геополитика у савременом свету*. Бања Лука: Независни Универзитет, 2012.
- Успенски, Фјодор. *Источно питање*. Београд: Службени лист СРЈ, 2003.

Dragan Petrović

THE BALKAN ENTENTE (A HISTORICAL OVERVIEW) AND THE CONTEMPORARY BALKAN CONTEXT

Summary: The paper presents an analytic overview of the treaties the Balkan nations signed in the 20th century so as to achieve common goals. Those are the Balkan Alliance from 1912, the Small Entente (which also included Czechoslovakia) in the period in-between the two world wars, and the Balkan Entente (the Balkan Pact). In that sense, the paper analyses the contemporary Balkans in the period of the transition of the world order towards multipolarism. The Balkan states that share common interests and that feel threatened by the Albanian revisionism, which is supported by the USA, can once again reconnect on the basis of the given historical experience.

Key words: the Balkans, establishing connections, entente, status quo.

Стефан Анчев¹

Великотрновски универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Бугарска

БАЛКАН У ЗАПАДНОЈ ПОЛИТИЦИ У ПОСЛЕДЊИХ 85 ГОДИНА – ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Резиме: Након Великог рата, у међуратном периоду који је трајао од 1918. до 1939. године, Балкан је био подељен на победнике и поражене. Након потписивања мировних уговора и повлачења нових граница у Европи (што нису биле једине последице Првог светског рата), нико у Европи ко се озбиљно бавио политиком није веровао да је обезбеђен трајан мир. Резултат рата на Балкану био је подељен утицај западних земаља у свакој од балканских земаља. То је произвело стварање пактова за очување status quo-a. После Другог светског рата, није дошло до значајније промене граница на Балкану, али је Запад губио значајан део своје политичке и економске позиције у региону. Рат за „изгубљене ресурсе“ описује се као „хладни рат“, тј. идеолошки рат. У раду ће се посветити пажња главном мотиву конфронтације између великих сила, при чему се неће залазити далеко у историју. Од Тројанског рата до данашњих дешавања у Украјини, узрок конфронтације увек је био економски везан за било шта што може утицати на јавно мњење и манипулацију њиме. Главни мотив за прављење разлике у новијој историји између „хладног“ и „топлог“ рата увек је за велике силе био рат за ресурсе.

Кључне речи: рат за ресурсе, Балкан, Русија, Југославија, САД, конференције о Балкану, партнерство за мир

Након Првог светског рата, у међуратном периоду од 1918. до 1939, Балкан је подељен на победнике и побеђене. Након потписивања споразума о миру и новог прекрајања граница Европе (и не само Европе) нико ко се озбиљније бави политиком, није веровао да је Европи загарантован дуговечни мир. Резултат рата на Балкану је подељен и различит утицај Запада на сваку земљу у региону, појединачно. Његова последица је стварање удружених пактова за очување успостављеног status quo-a.

Након другог великог рата, значајнијих промена у границама на Балкану нема, но Запад губи значајан део својих политичких и економских позиција. Рат због „изгубљених ресурса“ је назван „хладним ратом“, односно идеолошким ратом. Овде ћу поменути неколико ствари у вези са главним мотивом сукоба између великих земаља. Не морам ићи предалеко у прошлост да бих документовао своје тврдње. Од

¹ stivanch@yandex.ru

Тројанског рата до данашњих дешавања везаних за Украјину, разлог је увек био економски, а повезан са било чим што се може искористити да утиче/манипулише јавним мњењем. Основни мотив за сукобе, за које се у новијој историји употребљавају дефиниције „врућих“ и „хладних“ ратова са одређеним идеолошким узроцима је заправо увек *рат за ресурсе*.

У наставку ћу се фокусирати на неколико кључних тачака које доказују тежње балканских држава да се уједине да би испуниле жељу великих покровитеља, као и на доследну политику Запада да оствари своје циљеве – успостављање политичке и економске доминације у региону у циљу коришћења њихових ресурса и положаја у процесу глобализације. У вези са тим имам на уму Балканске конференције од 1930. до 1933. године, стварање Партнерства за мир на Балкану 1994. године и колапс друге Југославије.

На почетку XX века британски геополитичар Харолд Мек Киндер развија концепт „евроазијске територије“ која укључује цео Сибир и значајан део централне Азије. Касније се појављује и концепт „срца“ – Централне и Источне Европе као важног полазишта за доминацију на старом континенту. Доследност у њиховом овладавању и коришћењу „рецепта“ за геополитичку моћ широм свет изгледа овако: „Онај ко контролише Источну Европу влада „срцем“ Земље; Онај ко управља „срцем“ земље влада Светским острвом (Евроазијом); Ко управља Евроазијом влада светом“ (Бжежински, 1999: 52). Овај концепт има новију немачку верзију Карла Хаусхофера – „Drang nach Osten“, скраћену и не тако описну колико је то претходна: „Ко год контролише периферију Евроазије (подразумева се – Источну Европу – мој ком.), он контролише Евроазију, а ко контролише Евроазију, он управља судбином света“ (*Длинные телеграммы*, 1997: 3–4; Brown, 1990: 52).

Балканске конференције одржане у периоду 1930–1933. представљају још један у низу покушаја да се створи заједница која би укључила све земље полуострва. Након потписивања Бријан-Келоговог пакта (1928), у лето 1929. Аристид Бријан развија идеју за организовање европских земаља у оквиру једне заједнице, нудећи за њу различита имена – Европска конфедерација, Паневропа, Сједињене Европске Државе. Циљ је укидање граница између земаља у Европи и уједињење европских земаља под заједничком савезном управом. Овим се тражи не само очување мира у Европи, већ и стварање услова за економски просперитет континента и даљи развој европске културе. Укупно четири балканске конференције се одржавају сваке године у периоду од 1930. до 1933. године. У току дискусије широко је прихваћен слоган *Балкан балканским народима*, који је убрзо постао политичка основа балканског уједињења. Најјасније тумачење овог слогана дају југословенски представници. Разматра се могућност уједињења балканских народа у федерацију која покрива површину од 1,25 милиона квадратних километара, која је подручје два пута веће од Француске и са 50 милиона становника. Према магазину „Les Balkans“ ово ће бити трећа најважнија земља у Европи после Немачке и СССР-а.

У релности, међутим, балканске конференције не доводе до унапред прокламованог јединства међу балканским народима и њиховим државама. Након њиховог завршетка много одлука остаје нерелизовано. На потписивању пакта Балканске Антанте, А. Папанастасиу напомиње да његови аутори нису узели у обзир предлоге конференција. Током балканских конференција улаже се напор да се реше нагомилане контрадикције. На крају оне имају улогу политичких и јавних механизма за решавање проблема пре припреме и потписивања Балканске антанте (деталније у: Арсов, 1968; Кашкин 1970).

Дешавања у Европи, на крају двадесетог века мењају политичку конфигурацију између два економско-војно-политичка блока која постоји скоро пола века. На мапи континента јављају се нове државе, које су редовна појава након великог светског рата. Суштински говорећи, мора се признати да је Запад победио у хладном рату. Друго је питање, међутим, да ли је овај рат окончан, или је прошла његова одлучујућа, али не и коначна фаза. Нова подела глобалног утицаја је униполарна са само једним лидером – Сједињеним Америчким Државама. Као што се догодило након Првог светског рата, униполарни модел победника ускоро је подељен. Уговор из Мастрихта (7. фебруара 1992) и увођење евра (1. јануара 1999) као валуте ЕУ, није само разоткрило другу страну глобализације, већ је открило и њене истинске претензије. У пракси, спирала историје је довела до још једног „деја ву“ догађаја који су уследили после Првог светског рата, када је униполарни модел победника убрзо постао двополни. СССР/Русија и тада и сада је под утицајем унутрашњих промена које је за одређени временски период изолују од света и европске политичке сцене. Политичка и државно-структурна реалност на Балкану се разликује уочи Другог светског рата, после њега и данас. До почетка рата, балканске земље су под економским и политичким утицајем Запада. Након његовог краја Запад губи апсолутну доминацију, јер је дошло до одређеног парирања између два нова блока, јер се појављује и представник земаља несврстаних. Данас се ситуација вратила у шему из 1939, са појединачним или заједничким утицајем западних земаља, али са промењеним бројем балканских држава.

Амбиција Америке да доминира на глобалном плану је политички циљ на почетку Другог светског рата. У својој књизи „Амерички век“ Д. Луче, саветник владе и један од уредника часописа *Time*, написао је „Историјска мисија Сједињених Држава је да направе двадесети век – америчким веком, а цели свет – америчким светом“ (Lucas, 1941: 1–14; цитирано према: Плашинский 2002, 69).

Тај циљ је донекле остварен на крају века. То значи да би свет требало да призна САД као јединствену и најмоћнију земљу која може да намеће своје циљеве, онакве какве Американци сматрају правилним, и таквим средствима које сматрају неопходним (Грајнер, 1986: 19).

Хенри Кисинџер описује Сједињене Америчке Државе после Другог светског рата, као „толико моћне, да дају себи за право да преобликују свет по својим мерама“ (Батјок и Евстафјев, 1994: 95; Плашинский, 2002: 69).

„Партнерство за мир“ је последица збивања након распада Источног блока и касније – политике САД и њених западних савезника у циљу територијалног проширења на исток. Формална иницијатива долази од нових шефова држава земаља у којима је победила демократија – Пољске, Чешке, Мађарске. Они позивају САД да им помогне да се придруже западним структурама безбедности, због страха од „агресивне политике Русије“ (Asmus, 2002). Пре посете председника Клинтона Европи, политички сигнали по овом питању су веома противуречни. На састанку министара спољних послова у Атини јуна 1993. године, амерички државни секретар Ворен Кристофер је изјавио да ширење НАТО пакта „није приоритет у овом тренутку“. У септембру исте године саветник за националну безбедност Ентони Лејк је изјавио да ће потискивање комунизма бити замењено ширењем подручја демократије и тржишне економије (Goldgeier, 1998: 83–102).² Идеја долази од врховног команданта савезничких снага НАТО пакта у Европи генерала Џона Шаликашвилија (Шали), који предлаже неколико идеја за сарадњу са војскама земаља (већ бившег Источног блока), у којима је већ победила демократија, под називом „Peacekeeping Partnership“. Касније Џозеф Круз, као заменик – помоћник министра одбране Сједињених Држава за Европу и НАТО-а, преформулише назив у познато „Партнерство за мир“ – PFP („Партнерство за мир“) (Goldstein, 2002: 82–90; Примаков, 2000: 211–214). Године 1994, 11. јануара шефови држава НАТО пакта одобравају иницијативу Америке „Партнерство за мир“, који ступа на снагу. Ова организација је претходно обавезала земље кандидата за чланство у НАТО пакту бројним условима које морају задовољити. У пракси, потписаници „Партнерства за мир“ и немају другу војну и политичку алтернативу него потчињавање америчкој политици проширења НАТО пакта на исток преко искоришћавања њихових територија. Следеће године почиње и Медитерански дијалог (Mediterranean Dialogue – 1995) за сарадњу са седам земаља тог региона: Алжиром, Египтом, Израелом, Јорданом, Мауританијом, Мароком и Тунисом, а у 2004. години и Иницијатива Истанбула за сарадњу са НАТО-ом (Рачев, 2014: 3).³ Очигледно је стремљење Сједињених Држава да искористи ситуацију шока након распада СССР-а и биполарни модел за наметање свог војног, политичког и економског утицаја што је могуће више на исток у односу на своје границе из времена хладног рата.

На следећим страницама, фокусираћу се на главне факторе и процесе у вези са распадом Југославије. Њихова успешна примена на великој балканској земљи, очигледно је дала жељене резултате јер су представници власти у Сједињеним Државама применили „југословенски“ рецепт у Ираку, Египту, Либији, Сирији и Украјини.

Процеси везани за распад Југославије су унапред одређени и доследно спроведени. Документа откривена у Сједињеним Америчким

² Johns Hopkins, University, School of Advanced International Studies, 21 September 1993, <http://www.fas.org/news/usa/1993/usa-930921.htm> [12.12.2014]

³ Алиансът и неговите партньори: акценти и перспективи след срещата на НАТО в Чикаго. // <http://geopolitica.eu/actualno/1288> [12.12.2014]

Државама показују да је разбијање Источног блока добро планиран и методично реализован десетогодишњи процес. Интересовање побуђује директива која се односи на америчку политику према Југославији председника Р. Регана од 19. марта 1984, позната као НСДД 133.⁴

Она се појављује четири године након смрти Јосипа Броза Тита, када су тамо већ на снази услови ММФ-а и Светске банке након чега следи директива НСДД 54 од 2. септембра 1982. године, која опредељује политику Сједињених Држава у односу према земљама Источне Европе (без Југославије). Основни политички правац наведен у документу се односи на спровођење таквих акција које би обезбедиле „независну, економски одрживу, стабилну и војно способну Југославију“ која ће „служити интересима Запада и Сједињених Америчких Држава“. У документу из марта 1984, истиче се спремност САД да „подржи независност, територијални интегритет и национално јединство Југославије“, да би се супротставили кубанском и совјетском утицају у Покрету несврстаних, као и „да се води дугогодишњи дијалог са југословенским лидерима о питањима од заједничког интереса и значаја“ (Ibid). По својим претензијама тај документ подсећа на политику Вашингтона из раних педесетих, након сукоба између Стаљина и Тита, када се прави покушај стварања нове балканске Антанте између Југославије, Грчке и Турске усмерене против СССР-а и социјалистичких земаља на Балкану.

Генерално узевши, главни разлози који су довели до распада Југославије су економски, историјски и политички. Неки аналитичари истичу детаљније разлоге који су довели до катастрофалних промена по њену државност: економска криза; стара (историјска) међусобна национална нетрпељивост међу народима који улазе у њен састав; национализам; културолошке разлике; спољни фактор повезан са међународним дешавањима; улога појединаца који су били у власти или су се борили за њу; различитости у самој структури Југославије, другачији од оних које се односе на „националну државу“, као и структурно-институционални разлози (Киряков и Волков; Jovic, 2003).

Овим приликом нећу детаљније писати о томе, али желим да скренем пажњу на изостављање *религиозног фактора* код свих западних истраживача, а управо је он са међунационалним сукобима главни мотив западне пропаганде против Срба. Врло је интересантно повезати ове процесе у свим земљама Источног блока, али се у овом раду неће разматрати тај образац.

За разлику од свих осталих земаља Источног блока, економски фактор је водећи у дестабилизацији и распаду Југославије. Код осталих је он био пратећи део шок терапије и „инвазије“ демократије. За САД и њене западне савезнице, Југославија је најпожељнији циљ политичких претензија и да би се он остварио, не штеде се средства. После дешавања на Видовдан 1948. она је била земаља већ ван Совјетског блока, но исто тако и изван структура НАТО пакта. Први кораци ка привлачењу Југославије ка западним интересима је било

4 U.S. Policy Toward Eastern Europe NSC-NSDD-133 – <http://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-133.htm> [12.12.2014]

ослобађање 19. јула 1948. године, „замрзнутих“ у Сједињеним Државама југословенских средстава и имовине у вредности од 48 милиона долара депонованих од стране краљевске југословенске владе за време Другог светског рата. У мају 1949. Тито се сreo у Београду са Ф. Маклином, главешином раније британске војне мисије у штабу Народноослободилачке војске Југославије. Пред њим, он дефинише будућност Југославије као зависне од западне помоћи у форми кредита и испоруке робе. Дана 17. новембра 1949. године Стејт департамент озбиљно разматра могућност војног сукоба између СССР-а и суседних земаља Југославије које га подржавају, као и могућности НАТО пакта да одговори на такву ситуацију. У вези са тим, неколико дана касније, Савет за националну безбедност Сједињених Држава и Обједињени комитет генералштаба (Joint Chiefs of Staff) одлучио је да уместо продаје оружја Југославији, њој *пружи бесплатну помоћ у случају рата*. Вероватно се у том тренутку рађа идеја за стварање још једног балканског пакта између Југославије, Грчке и Турске у циљу ојачавања позиције НАТО пакта у региону, против војске балканских земаља у Совјетском блоку.

Средином децембра 1950. Сједињене Државе одобравају „Закон за хитну помоћ Југославији“, а после тога и Велика Британија се залаже за ову иницијативу. Помоћ је у вредности 50 милиона долара и 5 милиона фунти стерлинга (Василјева, 265–266; Баев, 1995: 121–123; Бояджијева, 2000: 49–53; Стјкалин, 2007: 180–181).

Финансирање Југославије као земље ван домета политичког утицаја СССР-а постаје битан део америчке политике на Балкану. У септембру 1949. Експорт-импорт банка у Америци је одобрила кредит од 20 милиона долара Југославији, што је и први корак у њеној политици према тој балканској земљи. До пролећа 1950. укупна вредност кредита била је 40 милиона долара. Водећи фактор у америчкој политици постаје очување независности Југославије, неопходне за њену улогу у шеми одбране Северноатлантске зоне, као и за безбедност Сједињених држава (Никова, 1989: 99–101). То је мотив њиховог осигурања, који постаје кључна ствар у било којој америчкој експанзији, без обзира на њену природу и изабрану политичку локацију у свету.

Економска зависност Југославије од Запада поново се јавља у другој половини седамдесетих година, а после Титове смрти, постаје фатална за постојање државе. После увођења „Закона за сопствени развој република“, 1974. године у Југославији, оне стичу право на слободну спољну трговину и узимање кредита у западним банкама за развој своје економије. Последице ове аутономије додатно повећавају спољни дуг СФРЈ. После усвојених закона 1976. године, ова ситуација се додатно погоршава. Тако је, на крају године, спољни дуг Југославије био 7,9 милијарди долара, наредне 1978. он је већ био 14 милијарди долара, а 1980. 20 милијарди (Benson, 2001: 133–134; Вилић и Тодоровић, 1995: 149–150). Када су крајем 1982. инострани кредитори захтевали исплату узетих кредита, држава се нашла у ћорсокаку, јер није имала довољно средстава ни да плати каматну стопу. Као одговор на то, у периоду од 1982. до 1983, ММФ сматра ову си-

туаију банкротом Југославије и почиње продају државне имовине изван граница земље (Вилић и Тодоровић, 1995: 154). Ови догађаји дешавају се неколико месеци после Титове смрти и поклапају се са усвајањем директиве NSDD 54 2. септембра 1982. која се односи на политику САД према земљама Источног блока.

Према многим аналитичарима, средином осамдесетих држава престаје да постоји као јединствен економски комплекс. Две трећине производње не излази изван Југославије, већ се размењује међу републикама. Иако је 1982. године усвојен „Дугорочни програм економске стабилизације“, проблеми који се односе на регулисање кризе нису решени (Гуськова, 2001: 64; Јовић, 2003: 68–69; Кириљков и Волкова).

Догађаји који следе у 1983. и после ње додатно погоршавају критичну ситуацију. Упркос отварању златних резерви земље, инфлација назадрживо расте. У периоду од 1979–1985, динар је девалвирао за 90%. Стопа незапослености расте. У великим предузећима је отпуштен велики број запослених да се уштеди новац за високо квалификоване раднике. Године 1989. инфлација је достигла 2800% (Груздев, 2001).

За заустављање хиперинфлације у децембру исте године Савезно извршно веће (СИВ) на челу са Антоном Марковићем доноси одлуку о пакету мера које обухватају: јединствен порески систем; интеграционо тржиште за све републике; приватизацију државне и републичке имовине; деноминацију курса динара према западној немачкој марци у односу 7:1 (Ibid).

Банкрот земље омогућава Сједињеним Државама да користе и друге прилике које би требало да доведу до распада Југославије. По мишљењу идеолога америчке империјалне политике З. Бжежинског, за искорењивање комунизма у Југославији је неопходно следеће: подршка разних опозиционих група у земљи и њихових лидера – дисидентата; међу члановима влада охрабривати оне који су против совјетског утицаја; распаљивати национализам и сепаратизам, чија је идеологија јача од комунистичке; супротстављати међусобно народе у Југославији; користити медије за антикомунистичку пропаганду и манипулацију јавним мњењем; промовисати вредности америчког друштва које би требало упоредити са садашњом ситуацијом у Југославији; на међународном плану изазвати раскол у Покрету несврстаних (Вилић и Тодоровић, 1995: 102–105). Очигледно је да се те исте инструкције, са неким малим нијансама, примењују наредних година у земљама у којима треба да се уклони по мишљењу Вашингтона неподобна влада и да се на власт доведу послушне „демократе“. Зарад могућности да владају, они обезбеђују Сједињеним Државама коришћење ресурса сопствене земље. У политичкој сфери ове „револуције“ добијају различите „нежне“ називе да би биле атрактивне учесницима и да би умањиле њихове последице “.

Након економске и финансијске дестабилизације Југославије, ради се на њеном политичком разбијању кроз оживљавање национализма и сећања на блиска историјска дешавања. Још почетком шездесетих у највишим политичким круговима САД планира се нова политичка стратегија за земље Источне Европе. У нормализацији односа

са СССР-ом, питање америчко-југословенских односа постаје посебно актуелно. Према новоизабраном председнику Д. Кенедију борба против комунизма треба да започне управо од Југославије.⁵ Ради се на идеји „јаке Југославије, која би могла искористити свој положај међу комунистичким земљама ван Совјетског блока чиме би се подстакло незадовољство у земљама бившег Источног блока и њихово противљење СССР-у“ (Космач, 2008: 2). Учешћем у Покрету несврстаних, Југославија постаје лидер трећег света. Флексибилна и избалансирана политика Тита у раним шездесетим, разочарава Вашингтон (Павлов и Пашинцева, 2010: 189–191).

Таква политика САД је настављена и за време Р. Никсона у раним седамдесетим. Направљене су процене за њен развој и после напуштања власти Тита. Југословенски војни експерти сматрају да САД неће започети рат са земљама источне Европе, нарочито с обзиром на нуклеарно наоружање. Исто мишљење се заступа и у меморандумима ЦИА, у којима се дозвољава у случају опасности, постоји заједничка акција са НАТО-ом⁶.

У раним осамдесетим Сједињене Америчке Државе стварају „доктрину сукоба у малом обиму“, што заправо означава изазивање локалних ратова, грађанских или ратова између малих земаља. Доктрина обухвата и подршку антикомунистичких догађаја у социјалистичким земљама, под чим се подразумева изазвати размирице и терористичке акте. Године 1982, у Сједињеним Државама се оснива фонд „програм помоћи за развој демократије“, који има за циљ финансирање горе наведених догађаја. Према Л. Иглбергер то је „основа америчке спољне политике“.⁷ Из тог програма се финансира опозиција и „демократске“ револуције на Балкану крајем осамдесетих.

У раним деведесетим Југославија је и даље једина балканска земља у којој је још увек на власти комунистичка партија, а у имену земље стоји термин „социјалистичка“. За западну деструктивну политику јако је погодан њен вишенационалан карактер, све веће социјалне тензије између република изазване економском кризом, која може лако прећи у националну и верску мржњу. И не европска земља, већ опет САД је катализатор насталих сукоба. Године 1990, 26. априла, Конгрес је разматрао и усвојио резолуцију од 11 тачака за „кршење људских права у јужној Југославији“, тј. јужној Србији (прим. моја). Главни захтеви у њој су: повратак аутономном статусу Косова; заустављање кршења људских права; замрзавање југословенског извоза и заустављање доделе кредита земљи, док југословенски грађани при том немају ранија права (Груздев, 2001).

Такво цинично мешање у управљање сувереном државом се

5 Face-to Face, Nixon-Kennedy www.jfklibrary.org/Historical+Resources/Archives/Reference+Desk/Speeches/JFK/JFK+Pre-Pres [12.12.2014]

6 Nixon Presidential Materials Staff. National Security Council Memorandums . June 15, 1971. URL: http://www.nixonlibrary.gov/virtuallibrary/documents/nssm/nssm_129.pdf [12.12.2014]

7 Т. В. Вакулова, *Взаимосвязь внутренних и внешних факторов этнополитического конфликта* http://fsn.fhum.info/pdf/145/145_43.pdf [12.12.2014]

може изједначити са начином на који се односи западни колонијалиста који се поставља у локални парламент, одређујући која партија ће управљати и ко мора бити премијер.

Балкан је од експерименталног поља западне и руске дипломатије у деветнаестом веку постепено постао важан регион у процесу глобализације. Догађаји с краја двадесетог века на Балкану, наставаљају се и ових првих 14 година новог века. Шеме економског и финансијског уништавања изабране земље, грађански рат, национални и верски сукоби поново су коришћени у политици коју спроводи Америка и западна демократија. Подела на „добре“ и „лоше“ зависи искључиво од тога да ли је владајућа партија на страни Сједињених Држава и да ли је спремна да понуди своје ресурсе зарад одговарајуће подршке, или је против њиховог мешања, уколико следи другачије принципе, жели да води независну политику, или има другог спољњег покровитеља.

Процес глобализације је избрисао било какве илузије о независности малих држава (у политичком, економском и војном смислу). Понашање државника малих земаља које се не уклапа у тај образац може бити или још увек некажњена наивност или прикривен цинизам.

ЛИТЕРАТУРА

- Алиансът и неговите партньори: акценти и перспективи след срецата на НАТО в Чикаго.* <http://geopolitica.eu/actualno/1288> [12.12.2014]
- Арсов, П. *Буржоазното движение за Балканско разбирателство / Балканските конференции (1930–1933). Годишник на катедрата по научен комунизъм при ВУЗ*, кн. 1–2. С. 1968.
- Asmus, Ronald D. *Opening NATO's Door: How the Alliance Remade itself for a New Era?* New York: Columbia University Press, 2002.
- Баев, Ы. *Военнополитическите конфликти след Втората световна война и България*. С, 1995.
- Батюк, В. И. и Д. Г. Евстафьев. „Геополитический контекст начала “холодной войны”: уроки для 90–х годов“. *США: экономика, политика, идеология* 10 (1994): 2–35.
- Benson. L. *Yugoslavia: A Concise History*. New York: Palgrave, 2001.
- Бжезинский, З. *Великая шахматная доска. Господство Америки и её геостратегические императивы*. Москва: Международные отношения, 1999.
- Бояджиева, Н. *САЩ и конфликтът в Босна и Херцеговина (1989–1995)*. С, 2000.
- Brown, C. ed. *Centerstage. American Diplomacy since World War II*. New York: Holmes & Meier Publishers, Inc., 1990.
- Вакулова, Т. В. *Взаимосвязь внутренних и внешних факторов этнополитического конфликта.* http://fsn.fhum.info/pdf/145/145_43.pdf [12.12.2014]

- Васильева, Н. и В. Гаврилов. *Балканский тупик? Историческая судьба Югославии в XX веке*. М., 2000.
- Вилић, Д. и Б. Тодоровић. *Разбијање Југославије*. Београд, 1995.
- Goldgeier, James M. "NATO Expansion: The Anatomy of a Decision". *Washington Quarterly* 21, 1 (1998).
- Goldstein, Lyle J. „Making the Most of Central Asian Partnerships”. *Joint Forces Quarterly* 31 (2002).
- Грајнер, Б. *Американская внешняя политика от Трумэна до наших дней*. М., 1986.
- Груздев, И. С. *Предпосылки и причины распада Социалистической Федеративной Республики Югославии*. М, 2001. <http://srbija.narod.ru/prichiny.html> [12.12.2014.]
- Гуськова, Е. *История Югославского кризиса (1990–2000)*. М., 2001.
- Длинные телеграммы. Документы начала „холодной войны”*. Томск, 1997.
- Jović, D. *Jugoslavija: država koja odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije: (1974–1990)*. Zagreb: 2003.
- Кашкин Н. С. *Балканские конференции (1930–1934)*. Actes du premier congrès international des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes. T. V. S. 1970.
- Киряков, Ю. С. и Е. Г. Волков. *Факторы распада СФРЮ и СССР: сравнительно–типологический анализ*. <http://www.pandia.ru/text/77/337/67070.php> (30. 10. 2014.)
- Космач, Е. Н., „Д. Кеннеди и Югославия: выработка внешнеполитического курса США“. *Российские славянские исследования*, том 3. 2008.
- Luce, H. R. *The American Century*. New York: Time, 1941.
- Никова, Е. „Икономически аспекти на политиката на САЩ към балканските социалистически страни“. В *Балканите след Втората световна война. Том 3: Проблеми на социалистическите страни*, 92–144. С.: Издателство на БАН, 1989.
- Nixon Presidential Materials Staff*. National Security Council Memorandums. June 15, 1971. URL: http://www.nixonlibrary.gov/virtuallibrary/documents/nssm/nssm_129.pdf [12.12.2014]
- Павлов, В. С. и Е. О. Пашинцева. „Югославия в сфере геополитических интересов США в 60–х – начале 70–х гг“. XX века”. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского* 4 (2010). http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99999999_West_2010_4/32.pdf [12.12.2014]
- Плащинский. А. *Начальный период “холодной войны”*. http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/29151/1/2002_1_JILIR_plashchinsky_r.pdf [12.12.2014]
- Примаков, Е. *Година в голямата политика*. С, 2000.
- Распад Югославии*, 1991. <http://www.publicevents.ru/pages/96.htm> [12.12.2014]

- Рачев, В. „Партньорството за мир на НАТО: двадесет години по-късно”. CSDM Views 24 (2014).
- Стыкалин, А. С. „Титовская Югославия в поле действия советской и американской политики: размышления над монографией А.С. Аникеева“. В *Российские и славянские исследования*, Вып. 2. Минск, 2007.
- U.S. Policy Toward Eastern Europe NSC-NSDD-133*. <http://fas.org/irp/offdocs/nsdd/nsdd-133.htm> [12. 12. 2014]
- Face-to Face, Nixon-Kennedy www.jfklibrary.org/Historical+Resources/Archives/Reference+Desk/Speeches/JFK/JFK+Pre-Pres [12.12.2014]
- Johns Hopkins University, School of Advanced International Studies. 21 September 1993, <http://www.fas.org/news/usa/1993/usa-930921.htm> [12.12.2014]

Stefan Ančev

THE BALKANS IN THE POLITICS OF THE WEST IN THE LAST 85 YEARS – KEY HIGHLIGHTS

Summary: After the Great War, in the interwar period 1918-1939, the Balkans was divided into winners and losers. After the signing of peace treaties and new redrawing of European borders (and not only them) no man dealing seriously with politics, did not believe that in Europe secular peace was guaranteed. The results of the war in the Balkans was shared Western influence in each of the countries in the region. The consequence is the creation of pacts / associations for the preservation of the established status quo. After the Second World War, there is no significant change of the Balkan borders, but the West was losing a significant part of its political and economic positions and influence. The war for “lost resources” is described as “cold war”, i.e. ideological war. Here I will say a few words about the main motive of the confrontation among the major countries. I will not go too far back in history to present arguments for my claims. From the Trojan War to today’s events related to Ukraine, the reason has always been economically tied to anything else that can be used to influence / manipulate public opinion. The main motive for using the distinction of the “hot” and “cold” wars in the recent history on the part of the great powers was their attempt to conceal the fact that they were actually waging wars for resources.

Key words: war for resources, the Balkans, Russia, Yugoslavia, USA, Balkan conferences, Partnership for Peace.

Превод са бугарског на српски језик: Кристина Петровић

Sergej Flere¹
Univerzitet u Mariboru, Slovenija
Filozofski fakultet

ETNOSIMBOLISTIČKO OBJAŠNENJE RAZLAZA NARODA JUGOSLAVIJE

Rezime: Objasnjenje razlaza nacija nekadašnje Jugoslavije zahteva pristup sa stanovišta studija etniciteta, jer je reč o pojavi koja prvenstveno spada u područje nacionalnih odnosa. Pošto se nalazi da je konstruktivistički pristup (Brubaker, 2006; Malešević, 2012) nedovoljan, u ovom radu se problemu prilazi sa stanovišta etnosimbolizma (Smith, 1986). Nalazi se da su Srbi, Hrvati, Bošnjaci, Makedonci, Albanci, Crnogorci, Slovenci imali svojstva nacija, ili bili na putu sticanja tih svojstava, koji je bio bespovratan još pre 1945. godine. Ipak, njihova nacionalna formiranost nije bila ni ujednačena niti je išla istim razvojnim putevima. Nasuprot tome, Jugoslavija, pored toga što nikad nije imala samoodrživu institucionalnu organizaciju, nikada nije imala ni kulturno jezgro. Još za vreme Titovog perioda ispunjene su pretpostavke za stvaranje novih država, čemu je sledila delatnost „etničkih preduzetnika“. Postupci otepljenja bili su gola formalnost, jer već od 1989. savezna država nije imala moć svojstvenu državi. Formiranje novih država sa jednim izuzetkom, gde je država formirana na osnovama „istorijske zemlje“, predstavlja korak u upodobljavanju standardu nacionalnih država, preovlađujućim u Evropi.

Ključne reči: Jugoslavija, narodi Jugoslavije, raspad, nove države

UVOD

Raspad Jugoslavije izazvao je ogromnu reakciju medju naučnicima društvenih nauka u svetu, a mnogo manje unutar granica same bivše države Jugoslavije (vidi: Flere, 2014). Te reakcije završile su klasifikacijama shvatanja uzroka i pokašnjenja raspada, tako da, na primer, D. Jović razlikuje ekonomski argument, argument starodavnih mržnji, argument nacionalizma, međunarodno-politički argument, argument uloge ličnosti, argument raspada carstava, te argument ustavnih institucionalnih razloga (Jović, 2009: 13–33). Nezadovoljan je pojašnjavajućom moći tih shvatanja koja zaobilaze ulogu kulture (Ibid: 31). On dodaje svoje pojašnjenje gde nastoji „iznutra“ da osvetli stvar: komunisti su čvrsto verovali u skup načela o ravnopravnosti naroda Jugoslavije, unutar socijalističke privrede i socijalističkog uređenja. „Braneci svoju viziju budućnosti Jugoslavije,

¹ sflore6@gmail.com

komunisti su izgubili kontakt sa stvarnošću“ (Ibid: 83). Jović, analizirajući institucije i njihovo delovanje, nalazi da komunističke vođe nisu bile spremne da se souče sa promenama u spoljnoj stvarnosti, ni sa potrebama usaglašavanja Sistema čije su neadekvatnosti postale očite. Ti nedostaci uključivali su političko uređenje Srbije, čija su dva sastavna dela (pokrajine) bile istovremeno članovi federacije (često se sudarajući sa Srbijom oko važnih odluka), a ta situacija dovodila je do srpskih žalbi. U stvari, taj se problem nije mogao nikako rešiti unutar postojećeg Sistema jer kosovski Albanci nisu bili spremni da prihvate nijedno rešenje u okvirima srpske vladavine (videti: Ramet, 2002, 2006; Jović, 2009, 258–63). Jovićevo obrazloženje, mada zanimljivo, ne uzima u obzir realne političke snage i shvata vodeće komuniste kao ideološke zanesenjake slepe za realne interese. Za nas je od značaja da on ne uzima u obzir teoriju etniciteta, koja mora da bude odlučujuća u pojašnjenju raspada multinacionalne federacije. To ne čine ni drugi glavni autori pregleda shvatnja raspada u svetskoj društveno naučnoj literaturi (Dragović Soso i Ramet, 2004a). Ramet završava svoje objašnjenje opredeljenjem za srpski nacionalni pokret (2004b). Ni to nije koncept u okviru teorije etniciteta.

Ovde ćemo se opredeliti za teoriju etniciteta koja nam omogućava jedno ekonomičnije objašnjenje. Ponajviše ćemo se držati etnosimboličkog stanovišta (čiji je glavni predstavnik A. Smith, 1986, 1999, 2009), mada i instrumentalno objašenje ima svoje mesto – podređeno.

Etnosimboličko stanovište usredsređuje se na dugoročna, trajna kulturna jezgra entičkih grupa, naročito u obliku etničkih mitova, u razvoju nacija. Iz procesa predmodernosti u modernost, iz predmodernih etničkih zajednica u moderne nacije, ta kulturna jezgra održavaju zajednicu, osimišlavaju je, daju joj čvrstinu i omogućavaju rast, do tačke nacionalne državne nezavisnosti. Mada se sam A. Smith uzdržava od tvrdnje da taj razvoj nužno u svim slučajevima vodi razvoju ka nacionalnoj državi (1986; 1999), dozvoljavajući izuzetke (ali on govori da je „zakonodavstvo nužan element“, pretpostavljajući zakonodavstvo unutar sastavljenih država; Guibernau ga je dopunila kod toga pitanja /Hutchinson and Guibernau, 2004/). Connor je u tome najizričtiji, tvrdnjom da je „nacionalnost postala konačni standard političke legitimnosti“, misleći na „načelo nacionalnosti“ i „pravo na samoopredeljenje“ (Connor, 2006: 26). Stoga treba izvršiti uvid u nacionalnosti Jugoslavije – ispunjavaju li one kriterije za nacionalnu samobitnost. Te nacionalnosti posmatraćemo sa stanovišta indikatora koji su značajni za etnosimbolizam.

NACIJE JUGOSLAVIJE

*Srbi*² su već 1826. bili prvi među južnoslovenskim narodima u osnivanju organizacije *matice*. Godine 1848. Srpski pokret u Vojvodini postavio je zahtev za srpskim vojvodstvom u južnim mađarskim krajevima (Božić i dr., 1972). Drugi srpski pokret pojavio se u osmanskim krajevima, gde je najpre dostignuta autonomija na početku devetnaestog stoleća

2 Redosled nacija ne označava nikakav sadržinski redosled.

i državnost 1878. Pored toga, „strateška težnja“ Srba može se pratiti do „Garašaninovog načertanija“ iz 1844. (Bataković, 1991), gde je ideja Velike Srbija iscertana, što je vodilo srpsku politiku do nedavna. Srbija, pošto je učestvovala i pobedila u balkanskim ratovima, odigrala je pijemontsku ulogu u osnivanju prve južnoslovenske kraljevine posle Prvog svetskog rata. Time nacionalna zrelost Srba nije upitna. Kulturno jezgro sastojalo se od bogate memorijalizacije srednjevekovne države, svetosti srpske crkve, kosovske bitke, sa bogatom epskom literaturom (Popović, 2007), dovodeći do nacionalnog mita sa snažnom zavetnom naravi (Schopflin, 1997).

Hrvatski nacionalni pokret pojavio se snažno 1848, zahtevajući sjeđinjenje Hrvata iz Hrvatske (u užem smislu), Dalmacije, Slavonije i drugih područja u jedinstvenu državu, oslobođenje od Mađarske (Božić et al., 1972). U Hrvatskoj je Ilirski pokret bio snažan tokom prve polovine 19. veka. Uključivao je na samo korake ka modernoj jezičkoj kodifikaciji, već i ideje o južnoslovenskom jedinstvu (npr., ustanovljenje „Ilirske nacije“, kako je Ljudevit Gaj ukazivao 1835). Nastavak Ilirskog pokreta doveo je do ustanovljenja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu 1866, što se može smatrati još jednim pijemontskim korakom. Dalje, politički život Hrvata bio je živahan u 19. veku sa nacionalnim pitanjem u prvom planu. Hrvatsko kulturno jezgro sastojalo se od memorijalizacije srednjevekovne države i posebno njenog gubitka (*Pacta Conventa*, ugovor kojim su Hrvati navodno održali ravnopravnost u odnosima sa ugarskom krunom, bez gubitka nezavisnosti, čija istorijska istinitost nije potvrđena – Jelavich 1992: 167, 216), sa čime su povezani junaci koji štite državnost (Zrinski, Frankopan, Ban Jelačić). Ideja da Hrvati brane (zapadno) hrišćanstvo za „Evropu“ je takođe prisutna u tim mitovima, što je pominjao predsednik „osnivač“ Tuđman (Bakic Hayden and Hayden, 1992).

Slovenačka težnja ka nacionalnoj samostalnosti može se slediti do revolucije 1848. (Božić et al., 1971: 229–230) Unutar Austrougarskog carstva, Slovenci su bili podeljeni u različitim teritorijalnim jedinicama (krunovine). Katolička crkva je odigrala ulogu u gradnji nacije, mada je razvoj slovenačke nacije u osnovi sledio češkom obrascu sa buržoazijom koja je odigrala odlučujuću ulogu. Kulturno jezgro sastavljeno je od jezika, koji je ustanovljen na normativan način još u 16. stoleću, time najstariji kodifikovani književni jezik u ovoj grupi (Lencek, 1982); slovenački etnički mitovi odnosili su se na Kneževsku stenu (*Knežji kamen*), gde su navodno knezovi u ranom srednjem veku ritualno stupali u kneževsku dužnost, uz pomoć starešina, a postupak je bio na slovenačkom jeziku (Pleterski, 1997). Postupak je navodno bio „demokratski“, dajući celoj naciji takvu prirodu, ponovno nalik na Čehe (Schopflin, 1997).

Bosanski Muslimani/Bošnjaci bili su donekle osobeni, jer nisu izričito izražavali težnju za nacionalnom državom u 19. veku, nasuprot svim drugim nacionalnim zajednicama koje razmatramo. To je povezano s činjenicom da su prethodno u multikonfesionalnoj i multietničkoj Bosni, u osmanskome periodu, oni nesumnjivo već uživali *dominantan položaj*, ali se njihov položaj nije definisao etnički, već konfesionalno. Druga teškoća kod samoizražavanja proizilazila je iz potrebe da se identifikuju sa bošnjaštvom, što je bilo otežano time što su označavani „Turcima“ od strane druge

dve nacije u Bosni. Ipak, krajem 19. veka njihovo školovanje na turskom je prestalo i zamenjeno narodnim jezikom. U to vreme stvorili su svoja kulturna udruženja, političke stranke i novine (Hadžijahić, 1974: 123–55; za detalje vidi: Imamović, 1997). Njihova specifičnost priznata je tokom Drugog svetskog rata od strane partizanskog pokreta i u Titovom periodu, ali su kao nacija priznati 1968/1971. na popisu stanovništva kao muslimani sa velikim „M“. Njihovo kulturno jezgro proizilazi iz muslimanstva, konfesionalnog je karaktera, nasuprot susedima. Međutim, postoje i stari etnički mitovi, koji nisu verske naravi, posebno oni koji se odnose na Aliju Đerđeleza i Muju Hrnjicu – ovaj drugi je izbio u prvi plan u poslednjem ratu (Maglajić, 1990; Hörman, 1996). To su mitovi o vojnim vrlinama, sa osmanske istorijske perspektive, u odnosu na hrišćanske susede. Tokom Titovog perioda, Bosna i Hercegovina je bila članica federacije, sa tri konstitutivne nacije, ali druge dve nacije su imale drugu matičnu državu. Prema tome, može se o Bošnjacima govoriti kao o etničkoj grupi koja je postala nacijom u 20. stoleću, mada je nesumnjivo bila na putu formiranja, bez obzira na političke okolnosti u celom periodu.

Makedonci, inače, istorijski, predmet brojnih zahteva, svojatanja i negiranja nacionalnog karaktera od strane Bugara, Grka i Srba, izrazili su snažne nacionalne težnje izrazili Ilindenskim ustankom 1903, deklaracijom „Kruševske republike“ za nezavisnu Makedoniju (u to vreme dela Otomanskog carstva) (Božić et al., 1972: 351). VMRO (Unutrašnja makedonska revolucionarna organizacija) krajem 19. i u prvoj polovini 20. stoleća bila je snažan nosilac težnje za nezavisnošću i povremeno se posluživala terorističkom aktivnošću (Pandevska, 2012). Međutim, Makedonci nisu posedovali kodifikovan jezik ni autokefalnu pravoslavnu crkvu. Podrška Kominterne bila je značajna za pokret, mada je VMRO podršku crpeo prvenstveno unutar naroda samog. Dobili su status republike od strane komunista 1945. godine. Nema traga suprostavljanja tome od strane srpskih komunista, ali Srpska pravoslavna crkva ni danas ne priznaje autokefalnost Makedonske pravoslavne crkve, koja je proglašena 1967. godine. Njihovo kulturno jezgro odnosi se na memorijalizaciju „Kralja Marka“ (Mrnjavčevića), čiji se mitski karakter ne slaže sa njegovom istorijskom prilikom, ali ni sa shvatanjem kod drugih južnih Slovena (Simitčiev, 1981; sadašnja zvanična *Makedonska enciklopedija* navodi Markovo 'kraljevstvo' [Ristevski ed., 2009, sv. 2: 859]). Ilindenski ustanak takođe se mitski razume, odražavajući ideale VMRO (Vishinski, 1973). Penušliski, koji priznaje specifičnost makedonske epike o Kraljeviću Marku, ipak tvrdi da autentična makedonska nacionalna epika nastaje krajem 19. veka, doživljavajući punost sa mitskom memorializacijom Ilindenskog ustanka (Penušliski, 1966). Ne možemo tvrditi da je to jezgro naročito puno, ali je bilo dovoljno, zajedno sa borbom Makedonaca, da se nacija artikuliše. Nedostatak makedonskog kulturnog jezgra iskazuje se današnjim sporom, agresivnom gradnjom antičkih spomenika u Makedoniji, da bi se „doka-zao“ antički karakter nacije (Vangeli, 2011).

Crnogorci su raspolagali krajem 19. veka suverenom državom i nezavisnom pravoslavnom crkvom. Oboje su izgubili nastankom prve jugoslovenske države, u kojoj nisu bili ni priznati kao jedno od tada službena „tri

plemena“. Mada su se tokom istorije Crnogorci pretežno izjašnjavali kao Srbi, njihova se istorija razlikovala, naročito u pogledu plemenske organizacije koja je opstala i odsustva potpunog administrativno efikasnog vladanja od strane Otomanskog carstva (Božić et al., 1972: 144–145). Takođe su uvek naglašavali nadmoćne vojne i ljudske vrline (*čojstvo i junaštvo*), to što se nikad nisu predali osmanskim Turcima, u implicitnom poređenju sa „ostalim“ Srbima (Andrijašević, 2001: 95). Posle Prvog svetkog rata trajao je ustanak protiv nove vlasti. Tokom prve jugoslovenske države strasno su bili podeljeni na *Bjelaše* (pro-Karadjordjevićevce) i *Zelenaše* (koji su zagovarali legitimnost dinastije Petrović i nezavisnost Crne Gore). Taj je sukob doprineo definitivnoj izgradnji posebnosti. Posle Drugog svetkog rata nije bilo spora kada su im komunisti odobrili crnogorsku republiku unutar federacije (Troch, 2013). Njihovo kulturno jezgro, mada se delimično prekriva sa srpskim kosovskim mitom, odnosi se na samorazumevanje njihove junačke antropološke prirode, nepopuštanju prema Turcima, posebno u odnosu na Srbe (Miljanov, 1967; Andrijašević, 2001; Nikčević, 1990). Ta politička interkacija doprinela je njihovom oblikovanju kao nacije. Njihov etnički mit osnivanja odnosi se na „istragu poturica“, što je fikcionalizovao poetički P. P. Njegoš (Nikčević, 1990; Andrijašević, 2001).

Nema sumnje u pogledu posebnosti *Albanaca*, najbrojnije neslovenske zajednice unutar Jugoslavije (posle proterivanja Nemaca krajem Dugog svetkog rata). Mada su kasnili u nacionalnom konstituisanju, nesporna je njihova nacionalnost. Zahtev za nezavisnom albanskom državom, uključujući Kosovo, možda i sa Kosovom kao središtem, izražen je 1878. od strane Prizrenske lige, skupštine albanskih starešina (Božić et al., 1972; vidi i Pavković, 1997: 428–429). Njihov kulturni razvoj zaostajao je dugo, dok nije uvedeno školovanje na albanskom jeziku tokom komunističkog perioda. Kosovski Albanci ušli su u sastav Srbije tokom Balkanskih ratova, što su Srbi smatrali „starom Srbijom“, a većinski Albanci kao osvajanje. Snažnim ustancima odupirali su se ulasku u Jugoslaviju na kraju Prvog i Drugog svetkog rata (Dimitrijević, 2002). Mada nisu bili ograničeni na Kosovo, tokom 20. veka su na Kosovu predstavljali rastuću većinu. Njihov nacionalni mit odnosio se na Skenderbega, moćnika srpskog porekla opisanog kao heroja koji se suprotstavio osmanskoj vlasti u 15. veku (Frasheri, 1964). To je nasuprot Bošnjacima, čiji su nacionalni junaci bili osmanski zapovednici.

U celini, istorijski izvori ukazuju da su nacije Jugoslavije imale artikulisanu kulturna jezgra, značajnu istoriju i razvoj kao etničke grupe, prema bitnim kulturnim standardima i kriterijumima (Smith, 1987). Drugim rečima, evidencija ukazuje da se sa etnosimboliističke perspektive može slediti evidencija za sve političke nacije koje su sastavljale federativnu jugoslovensku državu.³ Mada se nisu sve razvile istom brzinom, niti istim putevima (Sugar, 1969; Božić et al., 1972), može se braniti da su sve napredovale do tačke gde je povratak u anacionalnu etničku zajednicu bio nemoguć već u vreme osnivanja republika i pokrajina Jugoslavije 1945.

³ Valja zabeležiti da su u Jugoslaviji postojale i anacionalne etničke zajednice. Cincari, Vlasi, Prekmurci, Torbeši i Rusini su primeri, koji ne iscrpljuju spisak.

Razvoj nacija, o kojem je reč, bio je osnova, u okviru političkih okolnosti prve i druge (Titove) Jugoslavije za formiranje „glavnih rascepa“ (Brass, 1997), koji nisu bili ograničeni na Srbe i Hrvate i eventualno Slovence, kako se to često razume (Ramet, 2002; Magaš, 1993), već su „glavni rascepi“ postojali među svim susednim nacijama u odnosu na susede. Na primer, Makedonci nisu nikad mogli da prihvate ulazak u Srbiju i Jugoslaviju posle Prvog svetskog rata kao „oslobođenje“ (poseta predsednika Nikolića godišnjici balkanskih ratova srpskim spomenicima iz tih ratova u Makedoniji je to jasno pokazala; to važi i za crnogorski gubitak nezavisnosti, vidi: Dimitrov, n.d.).

RASPRAVA

Etnički preduzetnici u osamdesetim godinama obavili su svoj zadatak dovršetka razaranja Jugoslavije i konstituisanja pretežno mononacionalnih država. Ne može se govoriti da su čitave elite bile uključene u neke „oslobodilačke“ zadatke; dovoljno je bilo da su segmenti kandidata za nove elite i ostataka starih elita učestvovali u procesima 'buđenja' da se kod masa pojavi etnički snažan sentiment, koji je nadilazio uobičajenu inertnost masa. To se činilo ponajviše od strane etničkih preduzetnika potpaljivanjem strahova vezanih za etničku pripadnost i cele nacije. Osamdesete godine su bile vrlo nemirne u stvaranju rasula na etničkoj osnovi, mobilizaciji nacija, pripremajući ih za razlaz i raspad višenacionalne države, jednim sredstvom ili drugim. U takvom diskursu, na primer, slovenski nacionalisti ukazivali su na „Beograd“ kao tvrđavu „centralizma i unitarizma“, nepravednog oporezivanja, dok su srpski nacionalisti u Jugoslaviji videli „antisrpsku koaliciju“, koja navodno takođe dovodi do nepravedne ekonomske raspodele. Milošević je govorio o primeni i legalnih i nelegalnih metoda za ostvarivanje zaštite Srba, a slovenački i hrvatski preduzetnici isticali su suverenost nacija i referendum o secesiji, „emancipaciju“; hrvatski preduzetnici pritom ističući istorijske okolnosti i „istorijska prava“. Sve te grupe etničkih preduzetnika predstavljale su ulazak u neki novi period, sejući veru o nastupajućem nacionalnom, ekonomskom, kulturnom i političkom procvatu, koji jedino Jugoslavija – ili način na koji se ostvaruje – sprečava. Najbizarniji primeri bili su vezani za navodne zloupotrebe zdravstva na etničkoj osnovi (videti npr. Rich, 1993).

Mase su sve više sledile, ili je barem uništena njihova navezanost na Jugoslaviju i pokrenuta njihova inercija, u okviru procesa preduzetničkog delovanja, koji je opisan. Međutim, aktivacija tih događaja mora se razumeti kao izraz bića nacija, posebno težnji za nacionalnim sopstvom svojstvenom naciji (Smith, 1986, 1999; Connor, 2002, 29). Istina, takvu težnju ponekad može ublažiti i suzbiti uspešna multinacionalna država (npr., revolucionarnom ideologijom, harizmatiskim vođstvom ili drugačije), ali kako Smith i Connor beleže, a u našem slučaju i Nairn (1993), ta težnja je objektivno svojstvena naciji. U stvari, može se manifestovati na mnogo načina, svakako, prvenstveno delovanjem elite; tokom jugoslovenskog perioda interakcijom elite i sukobima unutar nje, koji su bili trajni.

Prvenstveno su se odnosili na ekonomsku distribuciju i redistribuciju, pa je već 1962. tim povodom Tito jasno izrazio sumnju u mogućnost njenog opstanka na zvaničnoj sednici (Zečević, 1998, 34). Retko su se sporovi prenosili u kulturnu i javnu političku sferu, jer to političko uređenje nije dozvoljavalo. Pak, kako su pokazali Flere i Klanjšek, uoči raspada većina Jugoslovena nije bila sklona razilaženju (2011). Ipak, kad je vreme došlo, mase i elite bile su mobilisane da većinski izraze glas za nezavisnost na referendumima, plebiscitima (referendumi nisu održani jedino u Srbiji i Vojvodini, pa je Srbija time stekla nezavisnost nečinjenjem i uz integraciju Vojvodine, videti: Flere i Klanjšek, 2014).

Prema tome, velika raznolikost instrumentalnog delovanja etničkih preduzetnika bila je prisutna, napunila je kulturnu, sada i političku sferu, bila je tako glasna da se ništa drugo nije moglo da čuje. Etnički preduzetnici mogli su da veruju da nisu samo individualno racionalni akteri, već i primarni emancipatori svojih nacija (vidi: Ramet koja ističe srpsko delovanje, 2002, i Pavkovića koji ističe slovenačko i hrvatsko secesionističko delovanje, 1997).

Međutim, ispod tog rasula nalazile su se nacije Jugoslavije koje su bušile saveznu strukturu Jugoslavije desetlećima, da više nije ništa od nje ostalo. Kad je Srbija uhvaćena da štampa novac, a Slovenija da ne uplaćuje poreze, dok je prethodno u Bosni došlo do upada u platni sistem putem menica, srpski političar je mogao komentarisati „da to čine svi“ (Jović, 1996, 217). Takođe, republike su donosile ustavne promene (čitave ustave) u suprotnosti sa saveznim ustavom, a da to nije mogao niko staviti van snage. Godine 1990. je savezna državna praktično prestala da deluje kao savezna država i etnički preduzetnici su mogli da tvrde da su oslobodili Sloveniju i Hrvatsku putem referenduma, mada su u stvari pobirali rezultate gubitka Jugoslavije kao državne pojave (Flere, 2014). Jugoslavija je izgubila svojstvo legitimnog nametanja odluka i primene nasilja, korišćenja represivne vlasti.

Nove države su nastajale iz nacionalnih suština koje su delovale decenijama – aktivirane su bile krizom od strane instrumentalnih operatera. Ti poslednji nisu svoju ulogu ostvarili *ex nihilo*, nacije su bile zrele i spremne. U stvari je zadatak etničkih preduzetnika bio lak, delovanje „ustavno i vanustavno“, „statutarno i nestatutarno“, pozivanje na ljudska prava, na „istorijska prava“, na lingvističke „argumente“, na navodnu eksploataciju i podređenost u Jugoslaviji (i krivice svom narodu uopšte), a pre svega na širenje strahova o opstanku svog naroda najbizarnijim primerima (npr., zloupotreba medicine i nemogućnost poverenja u zvaničnu medicinu u rukama „onih drugih“), etnički preduzetnici su pridobili kakvu-takvu podršku većine, mada nisu dobili podršku većine elita (vidi: Klanjšek i Flere, 2011), tek na referendumima je većina za nezavisnost dobijena. Ali ni to nije najbitnije, jer je Jugoslavija kao država već bila mrtva, prestala je kao država da funkcioniše. Etnička bistva su Jugoslaviju skroz izbušila u prethodnim decenijama.

Višedecenijsko postojanje republika i pokrajina nešto je tome razilasku doprinelo, a što Malešević (2012) ističe kao odlučujuće. Međutim, etničke suštine izrazile bi se i bez toga, možda ranije, možda kasnije, verovatno ne sve u istom istorijskom periodu. Da postojanje republika i pokra-

jina nije bilo odlučujuće, iskazuje jedan jednostavan primer: uprkos tome što je Vojvodina bila autonomna pokrajina od 1945, uprkos tome što se tokom Jugoslavije politički suprotstavljala Srbiji – nije se od nje otepecila, već naprotiv, čvršće se integrisala u nju. Nacionalna struktura Vojvodine je tu odlučila, nasuprot drugoj autonomnoj pokrajini sa identičnim institucionalnim položajem.

Za objašnjenje razilaženja jugoslovenskih naroda odlučujuće je bilo njihovo kulturno jezgro, odvojeno, makoliko blisko.

Da to posmatramo s drugog stanovišta, *nasuprot nacijama, Jugoslavija je bila bez kulturnog jezgra*. Dva puta tokom istorije pokušalo se ustanoviti jugoslovensko kulturno jezgro, oba puta od strane vladajućih snaga u državi. Na početku Kraljevine, kulturno jezgro trebalo je da se odnosi na *kosovski mit*, posebno vajarski monumentalno oblikovan od strane Ivana Meštrovića, trebalo je to da bude kolosalna građevina, nikad ostvarena. Kosovski mit, snažan mit među Srbima i danas, bio je potpuno tuđ Hrvatima i Slovincima, antagonističan Bošnjacima, dok Makedonci nisu ni mogli da izraze stav, jer nisu bili priznati. Drugi tadašnji pokušaj je bio da se kodifikuje „srpsko-hrvatsko-slovenački“ jezik, ignorišući makedonski, dok albanski nije bio priznat u javnom životu. Ti pokušaji propali su u potpunosti. Komunisti su bili mnogo oprezniji, svesni neuspeha prethodnih pokušaja, a i sami su imali antagonistički stav prema njima (označavajući ih srpskom hegemonijom). Komunisti su potpuno priznali postojanje nacija, ali su se nadali da su našli ključ da obuzdaju „divlje konje“ nacionalizama u pitanju. Komunisti su nastojali da formiraju malo kulturno jugoslovensko jezgro na „dostignućima“ „narodnooslobodilačke borbe“ komunističkih partizana tokom Drugog svetskog rata, posebno od aktivne saradnje nacija unutar Jugoslavije na osnovama ravnopravnosti, na osnovama nacionalne ravnopravnosti republika (kasnije i pokrajina), ka čemu je bio usmeren čitav politički sistem. Međutim, početni borbeni i ambiciozni moto „bratstva i jedinstva“ morao je da bude, zbog neuverljivosti, zamenjen „zajedništvom“, ispražnjene sadržine. U drugoj jugoslovenskoj državi priznati su narodni jezici Slovenaca i Makedonaca, kasnije i Albanaca, dok se srpsko-hrvatski smatrao jednim jezikom, sa dva zvanična narečja⁴. Drugi element kulturnog jezgra za vreme komunista bila je politička religija (videti: Flere, 2007), koja je takođe potpuno propala s vremenom. Slabost kulturnog jezgra, nesposobnost da se ono oživi, sve veći neuspeh da to jezgro postane legitimaciona dominantna – sve je to pomoglo rušenju Jugoslavije.

Dakle, ovde se tvrdilo da nacije, sa svojim trajnim kulturnim jezgrima, nadilaze moć država, da je evropski standard u tome nacionalna država, uz poznate izuzetke i uz nacionalne manjine za koje su nađena rešenja (istorijski su mnoge i asimilovane). Moguće je i u slučajevima nacija Jugoslavije naći ta rešenja. Međutim, u načelu ostaje jedno pitanje otvoreno: to je Bosna i Hercegovina, u kojoj danas nema nacije sa apsolutnom većinom. Istoričar Imamović navodi da su granice te zemlje nepromenjene već više od 10 stoleća (Imamović, 1997, 10). To, za nacije, ako su stvarna bića, nije dovoljan argument.

⁴ U ovom radu se nećemo doticati pitanja ne-jedinstva jezika Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba, (videti: Kordić, 2010, kao jednu nepristrasnu studiju).

U ovom radu nastojalo se da se pojasni državno razilaženje nacija nekadašnje države najekonomičnijim naučnim putem, oslanjanjajući se na etnosimbolizam koji kulturnim jezgrima pripisuje najveći značaj u objašnjenju ovih zajednica, njihovog razvoja i međusobnih odnosa. Time smo nastojali i da ukažemo koliko je delatnost aktera (etničkih preduzetnika, tzv. nacionalnih vođa) bila u stvari minorna. Takođe, nismo se osvrtni na mogućnosti teorije racionalnog izbora i simboličkog interakcionizma u objašnjenju te pojave. Pojave koje te teorije mogu da objasne takođe su podređene osnovnom determinizmu, koji je osvetljen. Ni na institucije Jugoslavije nismo obratili pažnju, smatrajući da su i one podređene gorenavedenoj i da se nije radilo o otkazivanju delovanja zbog loše konstrukcije i teškoća u njihovom prilagođavanju „demokratiji“.

Najzad, ako ovako ističemo pojavu nacija i njihovu imanentnost, to ne znači da se ne skažemo sa Gellnerom, koji smatra da sve nacije i svi nacionalizmi imaju „ružne glave“.

LITERATURA

- Andrijašević, Ž. „Istraga poturica – istoriografija, izvori, istoričnost – da li je bilo istrage poturica“. *Almanah* 15–16 (2001): 93–129.
- Bakic Hayden, M. and R. M. Hayden. „Orientalist Variations on the Theme Balkans“. *Slavic Review* 51, 1 (1992): 1–6.
- Bataković, D. *Načertanije Milutina Garašanina*. Beograd: MIV, 1991.
- Božić, I., S. Ćirković, V. Dedijer and M. Ekmečić. *Istorija Jugoslavije*. Beograd: Prosveta, 1972.
- Connor, W. „Nationalism and Political Illegitimacy“. In *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism*, edited by D. Conversi, 24–49. London: Routledge, 2002.
- Dimitrijević, B. „Šiptarski oružani izazov komunističkim vlastima Jugoslavije, 1945–1950“. *Istorija 20. veka* 20, 2 (2002): 49–60.
- Dragović Soso, J. „Why did Yugoslavia Disintegrate: An Overview of Contending Explanations“. In *State Collapse in South-eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, edited by L. J. Cohen and J. Dragović Soso, 1–39. West LaFayette, IN: Purdue University Press, 2004.
- Flere, S. „The Broken Covenant of Tito's People: The Problem of Civil Religion in Communist Yugoslavia“. *East European Politics and Societies* 21 (2007): 681–697.
- Flere, S. „Otepljenje, je li neko rekao otepljenje“. *Političke perspektive* 3, 9 (2014): 101–127. Dostupno na: <http://www.politickeperspektive.org/broj9.html/>

- Flere, S. „Social Science Explataions of the Dissolution of Yugoslavia“. In *Debating the end of Yugoslavia*, edited by F. Bieber. London: Ashgate, 2015.
- Flere, S. and R. Klanjšek. „Was Tito’s Yugoslavia Totalitarian?“ *Communist and Post-communist Studies* 47 (2014): 231–245.
- Flere, S. and A. Molnar. „Avtoritarizam, etnocentrizem in retrodicionalizacija“. *Družboslovne razprave* 9, 13 (1993): 5–14.
- Frasheri, K. *The History of Albania: A Brief Survey*. Tirana: s.n., 1964.
- Hutchinson, J. and M. Guibernau, eds. *History and National Destiny: Ethno-symbolism and its Critics*. Oxford, UK: Blackwell, 2004.
- Hadžijahić, M. *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*. Sarajevo: Svjetlost, 1974.
- Hörman, K. *Bez Bošnjaka ne ima junaka: bošnjačke epske narodne pjesme*. Zagreb: Kaj, 1996.
- Imamović, M. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Preporod, 1997.
- Jelavich, C. *Južnoslavenski nacionalizmi: jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1918*. Zagreb: Globus and Školska knjiga, 1992.
- Jović, B. *Poslednji dani SFRJ*. Beograd: Politika, 1996.
- Jović, D. *Yugoslavia: A State that Withered Away*. La Fayette, IN: Purdue University Press, 2009.
- Klanjšek, R. and S. Flere. *Explaining the Dissolution of Yugoslavia: Where do Brubaker and Malešević go Wrong?* (manuscript), 1–22, 2014.
- Kordić, S. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux, 2010.
- Lencek, R. *The Structure and History of the Slovene Language*. Columbus, OH: Slavica, 1982.
- Maglajić, M. „Mujo Hrnjica – epski i historijski“. U *Pjesme o Muji Hrnjici*, uredio M. Maglajić, 115–125. Sarajevo: Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, 1990.
- Malešević, S. *Identity as Ideology. Understanding Ethnicity and Nationalism*. London: Macmillan–Palgrave, 2012.
- Miljanov, M. *Primjeri čojstva i junaštva*. Titograd: Grafički zavod, 1967.
- Nikčević, V. P. *Istraga poturica u Njegoševom Gorskom vijecu*. Podgorica: Obod, 1990.
- Pandevska, M. „The term ‘Macedonian’s’ in Ottoman Macedonia: On the Map and in the Mind“. *Nations and Nationalism* 40, 5 (2012): 747–766.
- Pavković, A. „Anticipating the Disintegration: Nationalisms in Former Yugoslavia, 1980–1990“. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity* 25, 3 (1997): 427–440.
- Penušliski, K. „Macedonian Revolutionary Folk Poetry and the National Consciousness of the Macedonian People“. *Journal of the Folklore Institute* 3, 3 (1966): 250–266.
- Pleterski, A. *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1997.

- Popović, M. *Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologije*. Beograd: Čigoja: Krug, 2007.
- Ramet, S. „Explaining Yugoslav Meltdown, 1. For a Charm of Powerful Troubles...“. *Nationalities Papers* 32, 4 (2004a): 731–763.
- Ramet, S. P. „Explaining Yugoslav Meltdown, 2. A Theory about the Causes of the Yugoslav Meltdown“. *Nationalities Papers* 32, 4 (2004b): 764–777.
- Rich, V. „Round the World“. *Lancet* 341, 8839 (1993): 232.
- Ristevski, B. *Македонска енциклопедија*. Скопје: МАНУ издавачки центар, 2009.
- Schopflin, G. (article). In *Myths and Nations*, edited by G. Schopflin and G. Hoskin. London: Hurst, 1997.
- Simitčiev K. *Марко Крале во македонската народна епика: (во споредба со српски и бугарски мотиви)*. Skopje: Institut za folklore, 1981.
- Smith, A. D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.
- Smith, A. D. *Myths and Memories of a Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Smith, A. D. *Ethnosymbolism and Nationalism. A Cultural Approach*. Abington: Routledge, 2009.
- Sugar, P. F. „External and Domestic Roots of Eastern European Nationalism“. In *Nationalism in Eastern Europe*, edited by P. F. Sugar and I. Lederer, 40–64. Seattle, WA: University of Washington Press, 1969.
- Troch, P. „From 'And' to 'Either/or': Nationhood in Montenegro during the Yugoslav Twentieth Century“. *East European Politics and Societies* 28, 1 (2014): 25–48.
- Vangeli, A. „Nation-building ancient Macedonian Style: The Origins and the Effects of the So-called Antiquization in Macedonia“. *Nationalities papers* 391 (2011): 13–39.
- Vishinski, B. *The Epic of Ilinden*. Skopje: Macedonian Review Editions, 1973.
- Zečević, M. *Početak kraja SFRJ. Stenogram proširene sednice izvršnog komiteta centralnog komiteta SKJ*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1998.

Internet izvori

- Dimitrov, B. The Macedonian Politicians Proved again to be Serbian Colony, http://www.macedoniainfo.com/Macedonia_Serbian_Colony.htm

AN ETHNOSYMBOLIC EXPLANATION OF THE DISSOLUTION OF FORMER YUGOSLAVIA

Summary: An explanation of the the dissolution of former Yugoslavia requires an approach from the standpoint of the study of ethnicities, as the given event primarily belongs to the field of relations among nations. As the constructivist approach (Brubaker, 2006; Malešević, 2012) has been found to be insufficient, the paper approaches the given phenomenon from the perspective of ethnosymbolism (Smith, 1986). The paper puts forward the view that the Serbs, the Croats, the Bosniacs, the Albanians, the Montenegrins and the Slovenians had characteristics of nations or were close to acquiring those characteristics before 1945 and that that was an irreversible process. Still, the processes of their being formed as nations differed from one ethnic group to another and took diferent developmental paths. As opposed to that, Yugoslavia never had not only a self-sufficent institutional organization but also cultural core. It was even during Tito's period that the preconditions were set for establishing new countries, which was followed by the actions of "ethnic entrepreneurs". The declarations of independence of different parts of former Yugoslavia were a mere formality, because as of 1989 the federal state had no power which states typically have. The forming of new states (with one exception, where a state was fofrmed on the basis of the "historical soil"), represents a step in adapting to the standard of a national state, which is predominant in Europe.

Key words: Yugoslavia, the nations of Yugoslavia, dissolution, new countries

Vjeran Katunarić¹
 University of Zadar, Croatia
 Department of Sociology

THE BALKAN: ESTABLISHING THE NEW TIES?

Summary: The paper explores some historical aspects of the bridging and the bonding social and cultural ties among the Balkan societies. The imperial and other forms of centralized rule over the local societies were integrative and divisional at the same time. Thereby, the nationalist rhetoric and policies of the new-nation states are interpreted as an *intermezzo* in terms of the transition to the integration into new imperial, geopolitical or geocultural, realm(s). The paper analyses an apparently paradoxical (counter)tendency in the contemporary Balkans, esp. in the post-Yugoslav societies, namely a “counter-identification” tendency (Kiossev) within the contemporary cultural landscapes of the Balkans. These cultural expressions shed a positive light, instead of a traditionally negative (Balkanist, self-derogative) adumbrations, as regards the typically Balkan mores and habits. Therefore, some examples of the new cultural expressions in high, popular and alternative cultural production(s) are presented. In conclusion, the author explains some possible causes of the cultural revival in terms of the renewed bridging ties, primarily favourable conditions for a growing of a culture of peace and femininity (Hofstede), as well as the interactions across traditional boundaries, which all correspond to a further distancing from the time of the wars which gave rise to a culture of violence and masculinity in all contending parties in the former Yugoslavia.

Key words: Balkan, cultural production, bridging ties, post-Yugoslav societies

THE SOUTHEASTERN EUROPE: THE BALKANS AND THE BALKANISM

*Balkan should become the world
 laboratory of a culture of peace.*

Frederico Mayor, the former Director
 General of UNESCO and the inventor
 of the *peace culture* concept

Bonding and bridging are two expressions denoting the presence and, respectively, the lack of social ties, and cultural interests alike, cutting

¹ vjeran.katunaric@zg.htnet.hr

across traditional boundaries (Putnam, 2006; cf. Varshney, 2002).² Bonding, as the major shape of social capital, means prevalence of the in-group ties based on ethnocentrism and xenophobia. The bridging social capital, on the other hand, provides a society with civic ties transcending the traditional group boundaries and prejudices, alike. Nevertheless, there is a chronic shortage of the bridging ties in the contemporary world, amid the growth of commercial, industrial, political, media and other globalization agencies that expand their activities across borders & boundaries. Still, even in the most developed countries, with the highest proportion of multi-ethnic population (mostly due to the 20th century immigration waves), the level of societal integration, including ethnic tolerance and social proximity between various nations, is still underdeveloped. Such tolerance seems to be more a pretended than a sincere one (Sennett, 1994). Meanwhile, many efforts have been undertaken, especially within the EU, to bridge the gaps, mostly in the areas of education, culture and sports (see: *Sharing Diversity*, 2008). Yet, broader effects of these efforts are still precarious. For example, the notorious statement of German Chancellor Angela Merkel, according to which multiculturalism in Germany had experienced a failure, where she foremost had in mind the difficulties concerning the integration of the Turks, certainly the “most Balkan diaspora”, into the German society (<http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-german-multiculturalism-failed>), can also serve as a memento to the old Turkish *millet*-system, the one which was concurrent to the Western liberal pluralism, whereby the former, more than the latter (taken by the Wars of Religion), secured a relative stability of the old Turkish plural society in terms of “parallel worlds” (cf. Kimlicka, 1996).

It is also curious that cultural diplomacy, which is a branding phrase of the contemporary foreign policy of many European states, was originally designed to foster a nationalized notion of culture in France, Germany and England (Alting van Gensau, 1994). Nevertheless, the Balkans, and not the Western Europe, is continually screened as the (South European) seed of social and cultural bonding that elicits political and cultural divisions, civic strife, and parochialism, which are combined with the incapability of creating links across borders&boundaries using self initiative. Although such understanding of the Balkans is stereotypical rather than comparatively historical (on collective violence in different regions of Europe during the modern European history see more in: Tilly, 1993), it plays an important role in informing the relations between the West and the Balkans. The Balkan politicians and academicians, alike must defend themselves against the one-sided representation of the Balkans and prove that the contexts of the Balkan societies and cultures are rather complex and varied. However, such arguments are, more often than not, futile, for it is difficult to deny, especially outside expert communities, that there is not at least a “grain of truth” in any prejudice (cf. McLemore, 1980). The quandary in this case is known as the *Balkanism*. The notion itself is derived from Edward Said’s *Orientalism*, although these two do not overlap. The West has projected

² An earlier version of this paper was presented in 4th International Balkans Forum Profram “Cultural Diplomacy” in April 21–23, 2011, held in Edirne, Turkey.

mainly negative images on the East, including the Balkans; however, these were proclaimed as the European, and not the (Arabian or Asian) Orient. Thus, the Balkans is recognized both as a transitional zone between the West and the (Middle or Far) East and as a parochial society with strong bonding and weak or easily destroyable bridging ties. Actually, nowhere else, except perhaps in the case of Africa, was the parochialism, incapable of establishing communication and cooperation with neighbouring societies, as strongly apprehended as in the case of the Balkans.

Maria Todorova, Milica Bakic Hayden, Alexandar Kiossev and other prominent authors on this topic, which depart from the post-colonial perspective, indicate that the Balkans is a European invention rather than an insider's perspective. For Todorova, for example, the tendency among the Balkan nations to create ethnically pure nation-states, should be understood as a result of their wish to emancipate themselves from the empires – the Ottoman and the Habsburg Empire, respectively, by taking over the Western nation-state as a “normal” form of the modern state (Todorova, 2004: 14). Similarly, Bakic Hayden points out that the Balkans is endowed with probably the worst among the cultural stereotypes distributed in the contemporary world. She says that “eastern Europe has been commonly associated with ‘backwardness’, the Balkans with ‘violence’, India with ‘idealism’ or ‘mysticism’, while the west has identified itself consistently with the ‘civilized world’” (Bakic Hayden, 1995: 917). In addition, the author cites Rebecca West (a British journalist active in the Balkans between the two world wars, who authored the book *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey Through Yugoslavia*), who said that “/v/iolence was, indeed, all I knew of the Balkans: all I knew of the South Slavs” (ibidem, 918). For Kiossev, the Balkans has inherited a controversial cultural landscape abundant with the remnants of the Ottoman *millet* system, which was by itself incapable of building bridges between different communities:

“It is well known that the Ottoman Empire, although a strong imperial state, allowed some cultural, religious, and administrative autonomy to its vassal communities. As a consequence, these local communities (especially in their predominant, rural variant) became hermetic, autarchic, self-reproducing, and isolated from one another. (Non-intensive trade and bad infrastructure also contributed to that isolation.) Their strong, internal, patriarchal orders subjected the individual to a fixed religious identity. The strength and rigidity of those identities can be illustrated by the fact that in Medieval Ottoman cities, ethnic groups and religious communities lived in close proximity for centuries without mixing or fusing their identities. They lived in different neighborhoods, celebrated different holidays, performed different rituals, wore different clothes, and often – in spite of the everyday communication - labeled one another in a pejorative way and even hated one another (Kiossev, 2003: 7)”.

Yet, the vision of the Balkan neighbours, entirely separated along ethnic or religious lines, is not entirely authentic. In Bosnia, for example, from the medieval times up to the 1990s, the *komshiluk* (the good neighbourhood) was a social norm. It included, among other things, a regular exchange of gifts and also felicitations between Muslims, Catholics and Orthodox on the occasions of religious holidays.

On the other hand, Kiossev illustrates a “counter-identification” force among the Balkan nations (and this is an aspect of the contemporary Balkan cultural landscape, which will be discussed in a greater detail in the next section of the paper):

“Popular music and its various metamorphoses are especially interesting: turbo folk and Yugo-rock in Yugoslavia, chalga and folk music in Bulgaria, ‘manale’ in Romania. In Bulgarian cities and villages, chalga music not only killed the old socialist popular amusements but also successfully replaced English and American rock and disco music in clubs and pubs. It represented a culture of enjoyment that opposed both the ‘post-protestant’, globalist ethos of entering capitalism and the hollow slogans of official nationalism. It took elements from traditional “orgiastic” Balkan festivities, from obscene folklore, from Turkish and Gypsy music, and from the newborn semi-criminal subculture and combined them with postmodern electronic synthesizers and rhythm-boxes. The result is less a music of protest and trauma (although some parallels to Afro-American rap music are here possible) than a trickster-like, comic, and aggressive transformation. It turns the lowermost picture of the Balkans upside down and converts the stigma into a joyful consumption of pleasures forbidden by European norms and taste. Contrary to the traditional dark image, this popular culture arrogantly celebrates the Balkans as they are: backward and Oriental, corporeal and semi-rural, rude, funny, but intimate. As an act of counter-identification, it scandalizes what Norbert Elias called the ‘civilization standards’ and the ‘borders of taste, shame, and uneasiness’, combining into a controversial structure warmth, familiarity, and “Oriental” epatage. It is a kind of willing regression into a great, scandalous, Balkan ‘neighbourhood’, away from both Europe and the annoying official homelands.

Surprisingly enough, nostalgia for such counter-models of identification (they are not only musical, of course) is especially strong where the familiar ‘sarmale’, ‘mousaka’ and other quasi-Oriental amusements are missing, such as in the sterility of the Dutch or German cultural landscapes. The Balkan cultural diaspora is worth studying from that point of view – for its nostalgic and intimate cooking, celebrating, and chatting (Kiossev, 2003: 16)”.

Thus, the Balkans is largely represented, mostly due to the alleged violent nature and the parochial political mentality, as a region of the bonding nations incapable of building peer-to-peer links, though they share some common cultural traits, whether in terms of cultural artifacts (such as traditional dishes), or in terms of behavioural patterns (e.g. the preponderance of collectivism, hierarchical distance, and anxiety, i.e., the lack of relaxedness – cf. Hofstede, 2005). Moreover, the Balkan nations seem incapable of cooperating with their (Balkan) neighbours outside an imperial realm and its mechanisms of central control and coordination.

Essentially, this belief is an updated narrative of Balkanism. Although the authors mentioned above refer to the 19th and early 20th century traces of the Balkanism, they have been mostly impressed by the momentum of the emissions of stereotypes in the 1990s, produced due to the wars in the former Yugoslavia. This period was also replete with identity-breakdowns, both in the former Yugoslavia and in other Balkan countries, which belonged to the already disintegrated Eastern Europe. Such context was favourable to re-emergence of the repulsive images by the Balkans on the Balkan “others”. For instance, the Slovene nationalists see the Balkans as all those peoples who inhabit territories south of the river *Sutla*. Similarly, in the manner of pushing the boundary of the Balkans as more southward as possible, the Croatian nationalists saw the Balkans as people who traditionally, in terms of religious affiliation, belonged to Orthodox Christianity and Islam, alike (cf. Žižek, 1999). Concurrently, an inverted image of Balkanism or Orientalism, which is Occidentalism, was resurrected by the nationalist propaganda in Serbia at that time (cf. Katunarić, 2000). I say resurrected, because Occidentalism appeared in the Serbian nationalistic agenda already in the 19th century, along with Russophilia. At that time, a rather similar occurrence, in terms of the Romantic Nationalistic messianism, took place in Croatia, as well. According to these assumptions, the Serbs and Croats are God-chosen Slavic peoples with a mission of creating a civilization of peace, based on spiritual values, in contrast to the Western civilization, especially the United States, based on materialism, war and hostility between peoples (Prpa, 1999).

Balkanism, as disdain toward Balkan peoples and their mores and habits, fitted the image which was particularly dominant in Croatia in the 1990s, according to which Croatia is by no means a Balkan country. The shift toward an exclusivist national self-image occurred in the second half of the 19th century, when the Romantic cultural nationalism, which emanated a radiant feeling of belonging to the South Slavs, was replaced by a politically realistic and utterly antagonistic nationalism aimed at establishing the ethnically purified Croatian nation-state. This tendency was resurrected and reinforced, amounting to racism, in the Second World War, featuring the pro-Nazi ideology of the regime of the Independent State of Croatia. Accordingly, the Croats were represented not as a Slavic, but as a Gothic people, i.e., close to the German race. An echo of this attempt at “aristocratizing” of the Croatian nation was reverberated in the 1990s, when a part

of, mainly amateur, yet very enthusiastic, historians and linguists claimed that the Croats originated from Iran. In other words, they had nothing to do with the South Slavs (read: the Serbs). Obviously, such myths of origins served the contemporary political purpose, which is to dissociate the “aristocratic” nation from the neighbouring “plebeian” nations.

Eventually, in the 1990s, the views of the others by the former Yugoslavs were split into two major groups, based on culturalist assumptions, i.e., Orientalism and Occidentalism. For example, for the Croatian nationalists, the contemporary Serbian politics represented an offspring of the old Byzantium deceitfulness. In return, for the Serbian nationalists, the Croatian politics represented a continuation of Fascism backed by Vatican, this time joined by the Western alliance.

At the same time, both Croatian and Serbian nationalists labelled Muslims/Bosnians as “Balije”, which is a mocking name for domestic collaborators with the Ottoman authorities in Bosnia and Herzegovina of the time.

A CULTURAL RAPPROACHMENT AMONG THE BALKANS?

This section of the paper focuses on some contemporary cultural processes which partly remind of Kiossev’s description of the “counter-identification” tendencies among the Balkan nations. The examples that will be presented indicate a reversal of negative into positive images of the Balkans and the Balkan cultures, whereas the rising popularity of the contemporary Balkan cultural production in the countries of the former Yugoslavia will be explained in the final section of the paper, as a result of differential dynamics of social representations in the war and the peace contexts, respectively.

In stark contrast to the mainstream political discourse in the 1990s, a good part of the cultural production in the post-Yugoslav countries was not carried out in terms of Balkanism. In such unfavourable political conditions for sending messages of tolerance, at least a part of cultural products were bridging, rather than bonding. This primarily concerns the cultural activities of a variety NGOs in Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Serbia and Macedonia. Actually, the cultural NGOs provided a template for the later, the expansion of the bridging cultural messages (cf. Katunarić, 2001). Nevertheless, even some parts of the pop-culture, including the controversial *turbo-folk* scene (proclaimed by some ex-Yugoslav rock adherents as the source of all cultural evil in the former Yugoslavia, co-responsible for the horrors of the wars), elicited “strange” affinities among respective populations. For example, Svetlana Ceca Ražnatovic, the widow of the war criminal Željko Ražnatović Arkan from Serbia, was one of the most popular folk-singers in Croatia in 1990s. Yet, her music was performed in bars and clubs, away from the mainstream Croatian broadcasters.³

³ Amid the fact that the *turbo-folk* is a Serbian genre, which is largely associated with Serbian nationalism, Croatian rock-critic Aleksandar Dragaš says that it is going more and

Also, different forms of cultural exchange from pop- and rock-concerts to movies, especially between Serbia and Croatia, became vibrant.⁴ It seems that in this case the cultural streaming worked as a kind of Freudian subconsciousness, as it repaired, like a dream-work, the lines of communication which were broken down by the conscious level, i.e., the political action in terms of nationalism.

Today, we are witnessing an inversion of Balkanism on many counts. What used to be denoted as a permanent resentment on the ethnic basis, an image of patriarchal peoples continually fighting each other, has turned into something else, which is more affiliate, more romantic and, as such, more attractive for various audiences in the whole region. The contents of cultural industries are currently replete with narratives of love, harmony, intrigues, and other spicy ingredients that characterize soap-operas. The main figures in the popular setups are usually young lovers implicated in the controversies between their families, sometimes also in controversial businesses of modern corporations. In this cultural production, the boom of the popularity of the Turkish TV-series is an absolute champion on TV scene. They have taken the lead in TV broadcastings in Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Serbia (“1001 nights”, “Kismet”, “Azi”, “Tears of Bosphorus”, “Gümüş”, “Bitter Life”...). In many Croatian cities, due to the craze caused by the popularity of the Turkish TV-series, esp. “1001 nights”, bus-lines and airlines to Istanbul are sold out for months.

The rise of the popularity of cultural contents from the former Yugoslavia in the area of the former Yugoslavia is remarkable, as well. A number of stars, primarily singers, from popular to folk music, are attractive for large audiences and their concerts are often sold-out. To mention some of them: Đorđe Balašević, a pop-singer from Vojvodina in Serbia, who is very popular in Croatia and Slovenia both among older and among younger generations; it is similar with Toše Proeski, the late pop-singer from Macedonia, then Halid Bešlić from Bosnia, the most prominent among the singers of *sevdah*; Momčilo Bajagić-Bajaga, the rock singer from Serbia; Goran Bregović, the pop-folk composer and performer from Bosnia; Toni Cetinski, a pop-singer from Croatia, who often performs in Belgrade, etc.⁵

more popular in Croatia. Daily newspaper *Jutarnji List* carried out a survey on this topic, showing that 43 percent out of 1,000 examinees listen to the *turbo-folk* (www.balkan24.com/.../2309-glazba-lijei-rane-u-bivoj-jugoslaviji.html).

4 First echelons of the pop-cultural “ambassadors” from Croatia and Serbia, respectively, were made of popular singers who have not been engaged in the rhetoric of hatred in the 1990s (e.g. singers Djordje Balasevic from Serbia and Alka Vuica from Croatia). Later on, in the first decade of the 2000s, and nowadays, these echelons have been joined by a number of other pop-stars from Croatia and Serbia, respectively.

5 A more detailed account of the rebirth of the former Yugoslav cultural space of is given in Konjikusic, 2010. Here is one of the numerous stories about people who succeeded to keep up their transnational ties due to their commitment to rock music: “Friends are forever, and I was getting friends primarily through music... Nationality has no importance when music is concerned” (Branislav Babić-Kebra, singer of the Serbian rock-group “Obojeni program” (Colored Program)/. In 1991 Kebra happened to be in a situation when nationality meant virtually everything. As a Serb, he served army at that time in Vinkovci, Croatia, when armed conflicts just begun. He saved his life largely thanks to his music contacts. One day, while watching some angry Croatian civilians and police shouting over the fence of the

Certainly, one cannot deny the extraordinary role of rock-culture in (re)creation of intercultural links in the former Yugoslavia. As some researchers demonstrate (cf. Mišina, 2011), literature on the conflict transformation has for long pointed out that the process of peace-building requires the creation of a new shared cultural identity through which a mutual motivation to negotiate for a transformation of the conflict could take place. Nevertheless, it has been only relatively recently discovered that music is a powerful resource on the basis of which shared cultural identities could be built. In part, the finding reflects a novel insight according to which building a post-conflict identity is not only a rational or cognitive, but also an “emotional work” that requires behavioural change, addressing both feelings and thoughts, and thus improving communication.

In this context, music has come to be understood as having the power to exercise an important impact on individuals’ psychic state. Such a creative process can help foster change within individuals as well as between conflicted groups, thus facilitating their moral transformation in terms of increasing tolerance and enabling imagination of a common peaceful world (Mišina, 2011).

Nevertheless, it is not only rock-music, or as it is called “the Yugoslav post-conflict hip-hop”, that provides the privileged means of moral and emotional rehabilitation of populations traumatized with war and propaganda of prejudices and hatreds against the others. Likewise, it is not that only the Balkan hip-hop is capable of ‘building bridges’ in the face of ethno-nationalist parochialism and xenophobia, and of creating possibilities for a common cultural identity grounded on the values and principles of openness, tolerance and peaceful co-existence. Some other art-forms have contributed to the collective recovery, as well. For example, film has become increasingly attractive for different ethnic audiences. Belgrade’s actor and producer Zoran Cvijanović, explains this phenomenon as a result of similarity in aesthetics and linguistics: “In these countries we understand each other, and this is crucial”, he said (www.balkan24.com/.../2309-glazba-lijei-rane-u-bivoj-jugoslaviji.html).

However, several years ago, a circulation of actors between Croatia, Serbia and Bosnia was unthinkable. Today, they are engaged to play in soap-operas and movies produced in neighbouring countries. There is a great exchange among theatres going on, as well, especially among smaller and alternative ensembles.

Also, a coproduction of films is a real hit among film-makers of the former Yugoslavia. “All have promptly been involved into Slovenian-Croatian, Macedonian-Croatian, and Croatian-Serbian coproduction, so

army barracks, he saw a friendly face in the crowd, his colleague Goran Bare, from the Croatian rock-group *Majke*. With Bare’s assistance, Kebra dressed up civilian suit and then took away by walk even to Hungary... Today, Kebra and his rock-band perform again their music in Croatia... Kebra says: “If ordinary people were asked, everything would be OK. Nevertheless, if culture would be left to politicians only, they will always find a reason for obstructing the cultural exchange”. Albeit this is an overstatement, because many “ordinary people” are far from being innocent in the overall production of cultural prejudices and violent conflicts. Yet, the positive impact of the rock-music of the (former) Yugoslav scene is doubtless, which I will discuss in the next.

that funds for these projects were collected from everywhere”, remembers Vinko Brešan, a reputed Croatian film-director. He adds: “Bosnia and Herzegovina, Croatia, and Serbia have a great advantage: translations are not necessary for distribution of our movies in our markets... In a way, this is a common market for the film industry, and what is logical has eventually happened” (www.balkan24.com/.../2309-glazba-lijei-rane-u-bivoj-jugoslaviji.html).

One must also add to the list the rising popularity of the Balkan cuisine as represented on television. One of the most popular TV-shows in this area is “Hrana i vino” (Food and Wine),⁶ produced in the Republic of Macedonia and frequently broadcast in Slovenia and Croatia, although on private TV-channels only (even in such trivial matters, the public national TV-channels seem to take the protective stance on behalf of both the high-brow culture and the nationalized meaning of culture).

Nevertheless, some high-brow cultural production has also joined the Balkan cultural revival. For instance, the theatre play *District Hospital* by a contemporary Bulgarian writer Hristo Boytchev, was a hit-maker among the theatre goers in Zagreb a couple of years ago. However, unlike soap operas, the popularity of the theatre play is mostly due to the worldwide tour de force of the Boytchev’s pieces. Thus, like national public TV-channels, the mainstream theatres would hardly play *va banque* when the international repertoire is concerned.

Next, in the prominent theatre “Atelje 212” in Belgrade, the play “Gospoda Glembajevi” (*Gentle Folks of the Glembajevs*) by a famous Croatian author Miroslav Krleža, was performed last year. In a similar vein, various festivals, conferences and other gatherings of writers from the former Yugoslavia take place on yearly basis (cf. Ilić, 2009).

Last, but not least, the new cultural trend in the Balkans is accompanied by cultural policies’ activities. For instance, in 2011 the Council of ministers of culture from the countries of Southeast Europe, joined by the Slovenian ministry, held its seventh meeting in a row, while the presiding over the meetings is rotated from country to country. In addition, several common projects are set up, including the Regional Centre of cultural heritage established in Cetinje, Montenegro; next, the Regional Centre for endangered cultural heritage established in Leposavić, Serbia, and the Regional Centre for younger museum custodians established in Bulgaria, etc.

The whole spectrum of the post-conflict cultural tendencies in the Balkans does not certainly provide a conclusive evidence in the sense that the bridging ties have eventually engulfed the bonding ties, that nationalistic camps in the Balkan cultures have been culturally defeated. This only means that the bonding cultural ties are not the main nor the only actors on the cultural centre-stage anymore.⁷

⁶ In this case too one can remind to a widely shared saying that “the way to a man's heart is through his stomach.” (in Croatian and Serbian: “ljubav ide kroz želudac”)

⁷ For example, in present-day Croatia (and similar situation seems to be in Serbia), the political center-stage is preoccupied with right-wing rhetoric brandishing nationalism and hatred (against Serbs and “non-loyal” Croats alike, and condemnations of the International Hague Tribunal which converted national heroes into war criminals. Nevertheless, the

Also, although the revival of the mutual interests among the former Yugoslavs may be geopolitically distinguished from the boom of interests for the Turkish soap-operas, for example, these must not necessarily be the two entirely different cultural phenomena. This is so in the first place because, until recently, the former Yugoslavia and the Balkans on the whole were “enveloped” in Balkanism accompanied with resentments against the closest neighbours. Nowadays, Balkanism of the 1990s is apparently losing its political and also economic grounds (eventually, as previously cited filmmakers from the former Yugoslavia said, the cultural co-productions among former Yugoslavs become a good business opportunity as well).

HOW TO EXPLAIN THE CULTURAL COUNTER-STREAMING IN THE BALKAN?

My first answer to this question would be that the Balkan context, especially the Western Balkan, has changed from the warlike to the peaceful one, whereby the latter is accompanied with some elements of a peace culture. Also, the cultural context that corresponds to peace conditions has been altered from nationalistic and parochial to a post-colonial and peer-to-peer relationship. In other words, the Balkan nations are not anymore, or not only, the dopes of external imperialism or the victims of their own incapacitation for creating lateral or regional relations not only in culture and society, but also in politics and economy.

The inversion of the Balkanism may be explained with the remarkable fictional figures of Don Quixote and Sancho Panza, used as illustrations. Today, Cervantes' hero and anti-hero, respectively, represent a key chapter of the contemporary theory of social representations (cf. Abric, 1995; Moscovici, 2003). The two figures designate central and peripheral social representations, respectively. The central field, i.e., the Quixotic, is “heroic”. The central field consists of the *communal truths*, i.e., a dogmatic core of collective beliefs. The peripheral field, that of Sancho, is “antiheroic”. It consists of pragmatic and open-ended attitudes based on everyday experience and an interest in survival rather than zero-sum, either-or and similar lethal games. Generally, ethnic and international conflicts alike give rise to the expansion of the central or dogmatic field at the expense of peripheral or pragmatic field of the social or collective representations. Conversely, in peace times, the pragmatic reason comes to the fore mostly by the means of cultural production which relaxes the central code, i.e., the rigid posture of the hero(s). This also touches the meaning of *Lethe*, the “river of oblivion” in the old Greek myth of the afterlife. This is probably the best aspect of the mass culture and its superficial, episodic collective memory, which is often the object of contempt on the part of high-brow culture (which contains,

battle on the cultural scene (in both countries) seems to be lost for extreme nationalists. Their favorite performers, like Marko Perković-Thompson in Croatia, whose patriotic and fascistoid songs were very much popular until a couple of years ago, cannot compete in the expansion of the popularity, especially among the younger generation, with rock- and pop-singers whose performances are intrinsically musical and mainly universalistic in terms of textual messages.

more than pop-culture, the elements of the central, Quixotic field). Thanks to the superficiality, mass culture easily forgets both good and bad experiences. Eventually, the post-conflict mentality establishes the necessary point-of-balance in collective memory, where too much remembrance, and too much forgetfulness alike, equally incapacitates a modern nation for living in a family of modern nations (for the issues of habits of historical memories among Europe nations see: Judt, 2006).⁸

Likewise, the whole issue of the varying cultural tastes among the Balkan mainstreams has to do with what some cultural researchers describe as the “masculine” and the “feminine” Balkan (cf. Cvitanovic, 2009). For example, the current secular debate in Turkey sparked by the TV-series *Magnificent Century*, which trivializes the life of Sultan the Magnificent, represents the case of cleavage between masculine and feminine part of the (Turkish) culture (cf. www.setimes.com/.../feature-03).⁹

A typical Balkan man, as presented, for example, in the contemporary popular songs (from pop- to hip-hop and rap), is a macho-man. He is aggressive, physically strong, dominant over the women, reputed lover, wears a golden necklace, and “feels ashamed when crying”. Still, in some songs, the Balkan man is also depicted mockingly, with an auto-ironic edge, as a grotesque beast responsible for all the wars and other bad things in the Balkan histories.

In contrast, the “Balkan woman” is depicted as an utterly positive figure. She is “strong and proud”, seductive and extremely beautiful so that men cannot resist her, “she never quits or gives up”... Nevertheless, women in the Balkan history play a secondary role. They are passive vis-à-vis the historical events – so that one can conclude that the Balkans is exclusively a space for conflicting males. Yet, the Balkans, as a space for a less historical and bellicose, and more mundane, everyday and peaceful life, is not a male space anymore or is not exclusively such. It becomes more humane in the sense that violence is not anymore the major or the only vehicle of important events.

Hence, the rising popularity of the Balkan cultural contents right in the Balkan area has to do with a withdrawal of History and its Grand Narratives in favour of an ephemeral and peaceful history. In any case, for a peace culture to be established both balances are necessary, i.e., that between Quixotic and Sancho-elements and that between male and female elements, yet with some preponderance of the latter. A peace culture is

⁸ For example, in present-day Croatia (and similar situation seems to be in Serbia), the political center-stage is preoccupied with right-wing rhetoric brandishing nationalism and hatred (against Serbs and “non-loyal” Croats alike, and condemnations of the International Hague Tribunal which converted national heroes into war criminals. Nevertheless, the battle on the cultural scene (in both countries) seems to be lost for extreme nationalists. Their favorite performers, like Marko Perković-Thompson in Croatia, whose patriotic and fascistoid songs were very much popular until a couple of years ago, cannot compete in the expansion of the popularity, especially among the younger generation, with rock- and pop-singers whose performances are intrinsically musical and mainly universalistic in terms of textual messages.

⁹ It should be mentioned here that the screen-player of the TV-series is Mrs Meral Okay, the contemporary Turkish actress and film historian.

based primarily on feminine values and sympathy for the weak rather than masculine values and sympathy for the strong. In such a context, cultural contents accrue the themes of love, joy, family matters, endless intrigues and other “non-heroic” themes. For some men, this transformation of History into ephemeral everyday life may bring an infinite tediousness;¹⁰ yet, for some other (both men and women), it may become the major source of a productive life in the culture that connects creativity with tenderness rather than violence.

Notably, the current peace among the former Yugoslavs has not only improved the relations between them, but also the perceptions of the Balkans, in general, including the perceptions of numerous Croats as regards the Turks, primarily due to the Turkish TV-series which triggered their interest in the Turkish history and contemporary society. Apparently, peace is not the only thing, to paraphrase a popular song of John Lennon, which should be given a chance. Peace itself gives a chance, a big chance, actually. It contributes to the growth of cultural contents acceptable for different people(s) and tastes as much as it stimulates personal and collective tolerance toward the others. In such context, the growing and diversified cultural production becomes the key element of an expanding culture of peace. Finally, we can conclude with the famous sentence that Humphrey Bogart said at the end of the movie *Casablanca*. The current issues of cultural interests and productions in the Balkans appear to be the beginning of a renewed friendship.

REFERENCES

- Abric, Jean-Claude. „L’organisation interne des representation sociales”. In *Les structures et transformations des representations sociales*, C. Giumelli, dir. par, 73–82. Lausanne: Delachaux et Niestle, 1995.
- Alting van Gensau, Frans A. M. „Cultural Diplomacy and National Stereotypes: For Ifficial use Only?” In *Stereotypes and Nations*, edited by Teresa Walas. Cracow: International Cultural Centre, 1994.
- Bakic Hayden, Milica. “Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia”. *Slavic Review* 54, 4 (1995): 917–931.
- Hofstede, Geert, and Gert Jan Hofstede. *Cultures and Organizations: Software of the Mind* (Revised and expanded 2nd ed.). New York: McGraw–Hill, 2005.
- <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-german-multiculturalism-failed>
- Ilić, Novka. Susret balkanskih pisaca u Užicu, 2009, www.slobodnaevropa.org/.../1608658.html
- Judt, Tony. *Postwar: A History of Europe Since 1945*. Penguin, 2006.
- Katunarić, Vjeran. *Sirens and Muses: Culture in Conflict and Peace Pro-*

¹⁰ This reminds of the old Chinese saying, which is actually a curse speared against the History and in favour of the (boring) history: “May you live in interesting times!”

- cesses in the Former Yugoslavia*, 2001, [www.coe.int/t/dg4/.../CC_CULT_PREV\(2001\)3_Katunarić_E.PDF](http://www.coe.int/t/dg4/.../CC_CULT_PREV(2001)3_Katunarić_E.PDF)
- Katunarić, Vjeran. „The Apocalyptic Power: Exotic Images of America Among the Balkans”. *Lock Haven International Review* 14 (2000): 41–60.
- Kimlicka, Will. “Two Models of Pluralism and Tolerance”. In *Tleration. An Elusive Virtue*, edited by David Heyd. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996.
- Kiossev, Alexander. “The Dark Intimacy: Maps, Identities, Acts of Identification”. *Eurozine*, 2003, <http://www.eurozine.com/articles/2003-05-19-kiossev-en.html>
- Konjikušić, Davor. „Glazba liječi rane u bivšoj Jugoslaviji“. *Balkan 24 – Culture and Business Forum*, 2010, www.serbianforum.org/.../148728-balkanske-veze.html-Srbija
- McLemore, Dale S. *Race and Ethnic Relations in America*. Boston, Mass.: Allyn and Bacon, 1980.
- Mišina, Dalibor. „(What’s so Funny ‘Bout) Peace, Love & Understanding’. Rock-Culture and the Rebuilding of Civic Identity in the Post-Conflict Balkans”. Paper presented at the ASN World Convention, Columbia University, 14–16 April 2011.
- Moscovici, Serge. *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. New York: New York University Press, 2001.
- Putnam, Robert D. „E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century”. *Scandinavian Political Studies* 30 (2006): 137–174.
- Prpa, Branka. “Traganja za kulturnim identitetom”. *Republika* 218–219 (1999): 19–30.
- Sennett, Richard. *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. New York: W.W. Norton & Company, 1994.
- Sharing Diversity: *National Approaches to Intercultural Dialogue in Europe*. Bonn: ERICarts, 2008.
- Tilly, Charles. *European Revolutions, 1492–1992*. Blackwell, 1993.
- Todorova, Maria. *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Varshney, Ashutosh. *Ethnic Conflict and Civil Life. Hindus and Muslims in India*. New Haven & London: Yale University Press, 2002.
- www.setimes.com/.../feature-03
- www.balkan24.com/.../2309-glazba-lijei-rane-u-bivoj-jugoslaviji.html
- Zizek, Slavoj. “The Spectre of Balkan”. *Journal of the International Institute* 6, 2 (1999). Dostupno na: <http://hdl.handle.net/2027/spo.4750978.0006.202>

BALKAN: USPOSTAVLJANJE NOVIH VEZA?

Rezime: U radu se proučavaju neki istorijski aspekti društvenih i kulturnih veza između balkanskih društava. Imperijalni i drugi oblici centralizovane vladavine doveli su u isto vreme i do integracije i do podela. Zato se nacionalistička retorika i politika novih nacionalnih država interpretira kao intemeco pred integraciju u novi imperijalni, geopolitički i geokulturni poredak. U radu se analizira na prvi pogled paradoksalna tendencija „kontra-identifikacije“ (Kiossev) u oblasti kulture na Balkanu, a posebno u postjugoslovenskim društvima. Ovo se posmatra kao pozitivna činjenica, posebno u svetlu negativnih stvari koje se tipično vezuju za balkanske običaje i načine ponašanja. U tom smislu, rad daje nekoliko primera novog izraza u visokoj, popularnoj i alternativnoj kulturnoj produkciji. Na kraju, autor razmatra moguće razloge oživljavanja kulture u smislu uspostavljanja novih veza, povoljnih uslova za razvoj kulture mira i ženskog principa (Hofstede), kao i veza koje nadilaze tradicionalne granice, čemu doprinosi i udaljavanje od vremena ratova u bivšoj Jugoslaviji koji su doveli do širenja kulture nasilja i muškog principa kod svih strana u sukobu.

Ključne reči: Balkan, kultura, premošćavanje granica, postjugoslovenska društva

Васил Проданов¹
УНСС – София

БАЛКАНИТЕ В ПРОМЕНЯЩАТА СЕ ГЕОПОЛИТИЧЕСКА СИТУАЦИЯ – КЪМ НОВА ДИВЕРГЕНЦИЯ ИЛИ КОНВЕРГЕНЦИЯ?

Резюме: В статията се тръгва от факта, че в големите геополитически анализи през последните години Балканите изчезват като единен субект в международните отношения. Това е в разрез с конвергентната тенденция помежду им на увеличаващо се количество граждани и стоки, които се движат през техните граници. За конвергенцията допринася и постепенното включване на нови балкански държави в ЕС. В същото време обаче имаме и няколко дивергентни тенденции, които се разгърнаха през последните години. Статията специално очертава пет такива дивергентни тенденции – (1) на държавна фрагментизация, (2) противоречивите тенденции на настъплението на ЕС и НАТО в този регион, (3) периферизацията на региона спрямо западноевропейския център, (4) завръщането на Турция в този регион и (5) предпоставките за цивилизационни конфликти в него в условията на един все по-мултиполярен свят.

Ключови думи: Балкани, Турция, конвергенция, дивергенция, фрагментация, периферизация, цивилизационни конфликти.

Времето след Втората световна война бе свързано с разделянето на Балканите на три части, така както глобално беше разделен света – България и Румъния в съветската сфера на влияние (Варшавския договор и СИВ), Турция, Гърция и Кипър в западната сфера на влияние (НАТО), и Югославия – сред основните участници в движението на необвързаните, организациите на третия свят.

Разпадането на предходното биполярно противопоставяне доведе до очаквания, че Балканите няма да бъдат повече разединени между големите сили, че ще се формират като един перспективен регионален пазар и център на Европа, със своите колективни възможности. В момента количеството на хората, които се движат с туристически, бизнес или други цели между отделните балкански държави е по-голямо от всякога в историята. Нарастват търговските потоци, взаимния бизнес, туристите, вносът и износът на капитали и инвестиции от една в друга балканска държава. Липсват предходните идеологически причини за тяхното противопоставяне, тъй като всяка от тях в една или друга степен днес е капиталистическа страна. Това е като че ли предпоставка за

¹ vkprodanov@gmail.com

оптимизъм за засилващи се конвергентни процеси между отделните страни в региона. То се съчетава и с готовността на ЕС поетапно да интегрира всички балкански държави в рамките на съюза.

В същото време обаче наблюдаваме и една друга тенденция. Редица от балканските държави – Словения, Хърватия, Румъния – по начало отказаха да бъдат свързани с Балканите и обявиха, че не са балкански, особено след поредната “балканизация”, проявила се във войната на територията на Югославия през 90-те години. Бе създадено дори ново понятие – “Югоизточна Европа”, което да замени Балканите като политически по-коректно и не навяващо негативни исторически конотации.

В крайна сметка в резултат от протеклите процеси в продължение на последния четвърт век Балканите изчезнаха като единен субект в международните геополитически анализи и прогнози. Това може да се види много добре при проучване на текста на публикуваната в края на 2012 г. прогноза от 160 страници на американските разузнавателни агенции “Глобални тенденции 2030 г. Алтернативни светове”. В нея понятието за Балкани отсъства. Отсъства и политкоректното “Югоизточна Европа”. Основната държава, имаща отношение към Балканите, която присъства, е Турция. Ето контекста, в който се говори за нея, защото той е важен: “*Освен Китай, Индия и Бразилия, особено важни за глобалната икономика ще станат регионални играчи като Колумбия, Индонезия, Нигерия, Южна Африка и Турция. Междувремево икономиките на Европа, Япония и Русия ще продължат вероятно техния бавен относителен упадък*”.² Обърнете внимание останалата част от Балканите няма значение, изчезва от глобалната прогноза, остава Турция като регионален играч, чиято роля ще нараства в сравнения с тази на двете други сили, които в момента имат значение за нашия регион – Европа и Русия. Това означава, че тя ще бъде регионалната сила, диктуваща правилата на играта. Гърция се споменава два пъти само в контекста на евентуален сценарий за излизане от еврозоната и съответните неуправляеми процеси. Останалите 13 балкански държави не съществуват нито поотделно, нито заедно като фактори, имащи значение за каквито и да е глобални прогнози, интереси, перспективи на глобалните играчи.

Подобна е ситуацията и в последната работа “Стратегическата визия” на Збигнев Бжежински, излезла 2012 година (Бжежински, 2012). Там Гърция се споменава на две места само в контекста на пример за кризисна страна с големия си дълг, останалите балкански държави липсват, но се отделя специално място на Турция, която се споменава в различни контексти на около 20 от общо 270 страници на българското издание на книгата.

Всъщност всичко това ни насочва към няколко основни тенденции, които се разгърнаха през последните години на Балканите – държавна фрагментизация, противоречивите тенденции на настъплението на ЕС и НАТО в този регион, периферизацията, завръщането на Турция в този регион и цивилизационните конфликти.

² Global Trends 2030: Alternative Worlds, A Publication of National Intelligence Council, December 2012, p. IV.

ДЪРЖАВНАТА ФРАГМЕНТАЦИЯ НА БАЛКАНИТЕ

Балканите са уникално място по степента на социетална несигурност, т.е. по степента на заплахите и конфликтите, свързани с отношенията между идентичности. През последните две десетилетия те са регионът, в който най-интензивно са се създавали нови държави на основата на принципа за самоопределение на общностите. Тук се проведе единствената по-голяма война в Европа след Втората световна война и част от участниците в етническите конфликти бяха обявени за престъпници и изправени пред международен трибунал. През 1989 г. на Балканите има 8 държави (Албания, България, Гърция, Северен и Южен Кипър, Румъния, Турция, Югославия), в момента са 14 (Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Косово, Македония, Северен и Южен Кипър, Словения, Сърбия, Румъния, Турция, Хърватия, Черна гора), а колко ще бъдат утре никой не може да каже, след като ежегодно има прецеденти на отделяне на нова политическа общност и дори там, където като че ли проблемите са били решени, се появяват отново. В това отношение най-близък по своите актуални и потенциални идентификационни конфликти в света е регионът на Кавказ. Сега на Балканите има близо два пъти повече държави отколкото преди четвърт век. Много по-раздробена от всякога. В редица от тях тлеят конфликти и се извършва бърза промяна на етнодемографския и етнорелигиозния състав, което е предпоставка за бъдещи опасни конфликти.

На някогашната територия на бивша Югославия имаме нови седем републики, които значително се различават по своята икономическа мощ, жизнено равнище, БВП на човек от населението и съответните политически, етнически и религиозни проблеми. Най-развитата част остава Словения, следвана от Хърватско, а най-изостаналата част е Косово като днес дистанцията помежду им е много по-голяма в сравнение с преди половин век по множество най-различни показатели.

Днес в нашия регион има повече държави отколкото са били през целия период след падането на Балканите под властта на османските турци. В това отношение имаме връщане към времето средновековието. Следващите десет години има вероятност да се появят още една или две нови държави като изключвам проблемната ситуация в Турция с кюрдите. По-бързо от всякога в историята през последния четвърт век се осъществи промяна на демографско-етническите и демографско-религиозни баланси на Балканите в резултат на два основни фактора – намаляване на раждаемостта и по-скорошно от всякога движение на хора. Около 8 % от българските граждани са напуснали страната само през последните 10 години. Балканите се разделят на зони, групи и етноси с висока раждаемост и такива, които се маргинализират и това е ключов фактор, от който ще зависи тяхното бъдеще. С висока раждаемост са преди всичко районите, заети с албанци и роми, с положителен баланс е Турция, докато в останалите части на Балканите върви по-скоро процес на депопулация. Възниква тенденция на нарастващи демографски дисбаланси в различните части на Балканите.

Тенденциите на националистически проявения, промени в етно-демографската структура и нови разделения на много места на Балканите не са изчезнали. Това е особено типично за Македония, Босна и Херцеговина, Косово. Това е важен фактор, затрудняващ не само възприятието на региона като едно цяло, но и за засилващи се страхове от балканизация – увеличаващо се количество малки държавици, със слаби институции, висока корупция, с политическа нестабилност, неравенство, бедност. Неслучайно напоследък забелязваме тенденция на нарастващ страх на ЕС от Балканите и приемане на различни мерки на ограничаване на движението на хора от Балканите към Западна Европа, на изолиране на Балканите като своеобразна европейска периферия-гето.

В същото време в условията на глобализация и криза в центъра на световната капиталистическа система, при което държавата прехвърля свои функции към пазарни субекти и ролята ѝ се свежда не до концентрация на ресурси, а до благоприятстване на вноса на ресурси, се променя политическият модел, като модерната политика започва да дегенерира във всички балкански държави. Предходните възможности за активна политика от страна на държавата и за ляво-десни разграничения в политиката намаляват, поради което и политическото като израз на интереси на противоположни големи групи е подложено на ерозия.

ПРОТИВОРЕЧИВИТЕ ТЕНДЕНЦИИ НА НАСТЪПЛЕНИЕТО НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И НАТО НА БАЛКАНИТЕ

Встъпването на България, Румъния и Хърватия в ЕС ги включи в една система, в която имаме разнопосочни тенденции. От една страна, се провежда специална политика на конвергенция на новоприетите страни спрямо развитите западноевропейски държави. Към това се стремят обаче всички балкански държави, опитвайки се да изпълнят едни или други изисквания, налагани им от Брюксел. В същото време обаче в условията на световна икономическа криза след 2008 г. и неолиберална политика вътре в ЕС се засилват противоречията между различни региони, във възход са националистически партии, имаме тенденции на криза и разделяне вътре в националните държави като се почне от двете части на Белгия, мине се през референдумите за независимост на Венеция и Каталуния и се стигне до опитите за отделяне на Шотландия. Нарастват различията между отделните части на ЕС – Германия се превръща във водеща държава, Южна Европа е в тежка криза и процес на периферизация, във Великобритания се засилват гласовете за отделянето ѝ от ЕС. В същото време умножаващите се по брой балкански държави се раздалечават икономически.

Разширяването на ЕС към Балканите и опитът те да бъдат интегрирани, паралелно с кризата на ЕС и нарастващата дългова криза в него и в центъра на световната система, се съчетават със серия от други кризи – на националната идентичност и мултикултурализма, на социалната държава.

България, Румъния и Хърватия влязоха в ЕС в момент, когато се засилиха тенденциите на неолиберална интеграция, опираща се все по-силно на пазара и пазарната конкуренция, но пренебрегваща различията в производствени и експортни възможности на държавите, мащаба и пазарния дял на фирмите им, производителността, заплатите. Либерализацията на пазарите действа пагубно на малките производители в страните от периферията на Европа и така в повечето от отделните балкански държави – с изключение главно на Турция, допълнително се вкарват фактори, разрушаващи предходната им индустрия.

Либерализираните трудови пазари като цяло водят до намаляване на заплащането, като в същото време отслабва контролиращата роля на профсъюзите. Единният пазар и единната валута имат за следствие това, че силните икономики стават по силни и се отдалечават от другите, независимо от кохезионните и структурните фондове на ЕС, насочени към премахване на дистанцията между развити и неразвити региони. Независимо от това, че в продължение на години се инвестираха средства от тези фондове в периферни страни като Ирландия, Португалия, Испания и Гърция, се оказа, че пред 2011 г. именно те се нуждаят от спасяване да не фалират и от още пари. Неслучайно непрекъснато се поставя въпросът за “Европа на две скорости”, различни за Германия и Северна Европа, от една страна, други за Южна Европа и дори трети за Източна Европа.

В резултат на евроинтеграцията, прехвърляща голяма част от суверенитета на националните държави към общоевропейски органи, както и като следствие от глобализацията и големите имигрантски потоци към Европа, стимулиращи идеологията на мултикултурализма, имаме отслабване на националните държави и техните способности и дейности по формирането на национални идентичности. При това положение протича процес на “етническо възраждане” на предходни като че ли забравени локални идентичности, регионализация на идентичностите и това е предпоставка за допълнителна криза на националните държави. Факт е например, че процеси на засилващи регионални идентичности и стремеж към автономия имаме сред общностите на Великобритания, където гласовете за независимост на Шотландия стават все по-силни. От своя страна в световни мозъчни центрове на държавата хегемон се работи по допълнителна фрагментация на Европа на множество малки държави. Независимо от регионални и кохезионни фондове, които трябва да преодолеят неравновесията в ЕС, те се оголват особено силно по време на икономическа криза, както се видя от кризата след 2008 г. Трудностите в обединяването и създаването на обща европейска идентичност започват да се замесват с усилващи се гласове на евроксептицизъм, на загуба на вяра във възможностите на обединена Европа.

ПЕРИФЕРИЗАЦИЯТА НА БАЛКАНИТЕ

84

В условията на глобализация на капитализма и изтичане на човешки и финансов капитал от Балканския регион протичат ускорени процеси на неговата периферизация. Това се вижда особено ясно при сравнение на тези държави на основата на най-важните международни индекси.

Комплексни показатели като известния индекс на човешко развитие, който се прилага от Програмата на развитие на ООН от 1990 г. насам подреждат страните в света съобразно три основни критерия: (1) продължителност на човешкия живот от момента на раждането; (2) знанията, измервани с притегления показател от грамотността на възрастните и продължителността на училищното образование; (3) реалния доход на човек от населението. През 1987 г., когато за първи път ООН мери този показател, по индекс на човешко развитие България е поставена на 27-мо място, Гърция – на 22-ро място, а Югославия – на 31-во място, Румъния на 41-во място. Сравнението се прави между 130 държави в света, като на първо място е била Япония, на 19-то – САЩ (*Human Development Report*, 1990: 111).

След катастрофалния разпад на социализма и войните в бивша Югославия през 2006 г. в Доклада за човешкото развитие на ООН всяка от отделните държави е отишла назад в глобалната класация: Гърция е на 24-то място, Словения – на 27-мо, Хърватско – на 44-то, България – на 54-то, Румъния – на 60-то, Босна и Херцеговина – на 62-ро, Македония – 66-то, Албания – 73-то и Турция – 92-ро (*Human Development Report*, 2006: 283–284). Изводът е, че всички те са отишли назад в класацията с изключение на Словения, но тя още в рамките на Югославия е най-развитата част на Балканите. Разликата в БВП на човек от населението между най-развитата република Словения и най-неразвитата Македония още в края на 80-те години на XX век беше около шест пъти.

Какви са съотношенията между балканските държави според доклада от 2014 г.? През 2014 г. Словения е на 25 място от 176 държави – индекс 0.874, Гърция – на 29 място с индекс 0.853, Кипър – на 32 място с индекс 0.840, Хърватия – на 47 място с индекс 0.812, Черна Гора – на 51 място с индекс 0.7899, Румъния – на 54 място с индекс 0.785, България – на 58 с индекс 0.777, Турция – на 69 с индекс 0.759, Сърбия – на 77 с индекс 0.745, Македония – на 84 с индекс 0.732, Босна и Херцеговина – на 86 с индекс 0.731, Албания – на 95 място с индекс 0.716 (*Human Development Report*, 2014: 160–162).

Можем да заключим, че се наблюдават две тенденции. Първата е на рязка промяна на позициите на съответните държави през последните три десетилетия. Втората е огромната дивергенция между отделните балкански държави днес от гледна точка на положението на отделния човек – от 25-то място на Словения до 95-ро място на Албания.

Нека да вземем такъв показател като БВП на човек от населението по паритет на покупателната способност в различните балкански страни и да видим как са ранжирани те от Световната банка. По този показател най-висок е БВП на човек от населението през 2011 г. има Кипър с 32,245 долара и в това отношение той е на 26-то място в света; на 34-то място с 26,054 долара на човек от населението е Словения, на 37-мо място с 25,850 долара е Гърция, на 48-мо място е Хърватия, на 55-то място със 11,110 долара е Турция, на 64-то място с 14,825 долара е България, на 69-то място с 13,432 долара е Черна гора, на 74-то място с 11,883 долара е Сърбия, на 78-мо място с 11 258 долара е Македония, на 88-мо място с 9 076 долара е Босна и Херцеговина и на последно – 90-то място в света с 8,866 долара на човек е Албания.³ Вижда се, че разликата между първата и последна страна е около 4 пъти. Бих добавил, че икономическите дистанции днес на Балканите са така големи, каквито не са били никога в историята преди това.

Силната външна зависимост на Балканите днес създава съответни компрадорски прослойки, които може да влизат в конфликт, когато тази зависимост идва от различни посоки и става предпоставка за битка между „фили” и „фоби”. При това днес има достатъчно развити социални технологии за предизвикване на „цветни революции” и сваляне на един или друг неугоден за най-развитите западни държави политически режим. Факт е, че дори Ердоган в Турция отправи предизвикателство към своите американски съюзници за това, че се опитват да го компрометират и свалят, а ролята на външните сили за конструиране на опозиция в Сърбия и за войните в Югославия е съвсем безспорна.

Проблемната ситуация на Балканите в условията на глобален неолиберален капитализъм е, че действа серия от механизми за периферизацията на този регион чрез извличане на ресурси от него по посока на държавите от капиталистическия център.

Първо. *От либерализацията и глобализацията печелят страните от капиталистическия център.* Глобализацията на пазарните отношения, демокрацията и човешките права предполагат съгласие на всички държави за определени мерки на международните институции като изгодни за всяка от тях. Зад това стои представата, че отделните страни и региони имат едни и същи базисни интереси, съвместими помежду си, при което това, което е добро за една страна, е добро и за останалите и те могат взаимно да подтикват и подпомагат своето развитие. Либерализацията на търговията и икономиката води до печалба на всички като по-високоразвитите икономики стимулират развитието на по-слаборазвитите, стига да има свободен пазар, конкуренция и частна собственост. На практика обаче свободният пазар винаги е означавал печалба за по-силните и загуба за по-слабите. Затова винаги страните с най-силна икономика са били най-големи радатели за свободен пазар – през XIX век това е Англия, а през XX век е САЩ, докато по-слабите се нуждаят от защита да оцелеят. В условията на

³ World Development Indicators database, World Bank. In: <http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=12&id=4&CNO=2>, 30. 12. 2012.

монополярен и глобализиращ се свят САЩ успяха чрез Световната търговска организация и МВФ навсякъде да наложат подобни принципи на либерализация на търговски и финансови взаимоотношения, от което реално обаче печелят държавите с по-висока производителност на труда, по-развити технологически и по-мощни икономически, т.е. страните от капиталистическия център. Дори вътре в тези страни имаме в крайна сметка движение на ресурси, от което печели в крайна сметка страната хегемон.

Второ. *Източването и бягството на финансови потоци по посока на страните от капиталистическия център също е причина за нарастваща дистанция.* През последния четвърт век се извършва най-голямото в историята движение на финансови ресурси от по-слаборазвитите към развитите държави. Причина за това на първо място е тоталната задлъжнялост на едните към другите, непознато преди това в историята като изплащането на дълговете многократно надвишава взетите заеми. Според Наташа Сърдоч – председател и съосновател на Института за публична политика “Адриатик” за периода между 2001 и 2010 г. от Балканите са изнесени 111.6 млрд. долара. Най-много пари са изтекли от Сърбия – 51 млрд. дол. Спрямо БВП с най-много средства е ощетена Черна гора – 138 % от БВП. За посочения период Македония е ощетена с 4.6 млрд. дол.⁴

Според друго изследване на базираната във Вашингтон компания “Глобъл файненшъл интегрити” в периода 2002-2011 г. от България са изтекли нелегално 25.585 млрд. долара, което прави средно 2.559 млрд. долара годишно – една гигантска сума, която би била достатъчно за решаване на основните проблеми на българското общество (Kar, Dev and LeBlanc, 2013: 30). От Сърбия за този период са изнесени 49.367 млрд. или средно годишно по 4.937 млрд. долара, от Албания са изнесени – 901 млн., от Босна и Херцеговина – 142 млрд., от Хърватско – 14.366 млрд., от Македония – 5.590 млрд., от Черна гора – 4.299 млрд., от Румъния – 6.404 млрд., от Турция – 987 млрд (Kar, Dev and LeBlanc, 2013: 26–29). Най-пострадалите държави са България и Сърбия, откъдето Западът се е обогатил само чрез извличане на финансови ресурси с над 75 млрд. дол.

Трето. *Грабежът на интелектуални ресурси – основният капитал на икономиките в условията на трета индустриална революция също допринася за периферизацията на Балканите.* Ако в условията на доиндустриалните общества, стремежът е бил да се заграби територия на една или друга страна, а в условията на индустриално общество – ключови суровини, материали, енергоизточници, сега това е информацията и на първо място хората, които генерират и използват тази информация. Затова днес се ускорява неимоверно емиграцията

4 Вж. 111.6 млрд. долара са изтекли от Балканите, В: <http://novanews.novatv.bg/news/view/2013/08/02/55162/1116-%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D1%82-%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B8-%D0%BE%D1%82-%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%82%D0%B5/,%202.%208.%202013>.

на висококвалифицирани кадри към развитите страни, с което годишно по същество те са ограбвани в размери в сравнение, с които колониалният грабеж и извличането на суровини и ресурси от тях през предходни периоди изглеждат съвсем незначителни. През последните десет години развитите западни държави са получили наготово от Балканите милиони хиляди квалифицирани кадри, подготовката на които би им струвала над един трилион долара, т.е. извършен е най-гигантския в историята на този регион грабеж. За трансфера на един футболист от един футболен клуб в друг сега се плаща стотици хиляди долари, но трансфера на един научен работник или компютърен специалист към развитите държави става съвсем безплатно, въпреки че реалната печалба от него ще бъде за западните държави неизмеримо по-голяма. Едни след други САЩ и Западна Европа обявяват нови мерки за привличане от останалия свят на стотици хиляди висококвалифицирани специалисти в областта на най-новите технологии, за подготовката на които в държавите от полупериферията и периферията на световната система са хвърлени милиарди долари. При новия тип информационни технологии това е по същество заграбване на основния ресурс на тези страни и не просто задържане на развитието им, а връщането им назад. Едно семейство заедно с държавата в балканските страни посвещава целия си живот и основна част от средствата си, за да подготви своите деца като добри специалисти, но от тези разходи печелят развитите държави, а балканските страни всекидневно губят и това засилва разликата помежду ни.

ЗАВРЪЩАНЕТО НА ТУРЦИЯ НА БАЛКАНИТЕ

Имаме ново регионално разположение на силите на Балканите, ускоряващо се с икономическия крах на Гърция, която за много десетилетия бе противовес военно-политически на Турция. С разпадането на Югославия и държавната фрагментизация на Балканите, паралелно с демографския и икономически възход на Турция, на полуострова се създава нов баланс на силите, какъвто не е съществувал от средата на XIX век насам. Имаме завръщане на Турция на Балканите с нейната огромна сила. Според годишната книга на фактите за отделните нации на Централното разузнавателно управление на САЩ класацията по БВП по паритет на покупателната способност при отделните балкански държави през 2006 г. е било следната: Турция – 640 млрд. и 400 млн. долара; Гърция – 256 млрд. и 500 млн.; Румъния – 202 млрд. и 100 млн.; България – 79 млрд. и 50 млн.; Хърватско - 60 млрд. и 380 млн.; Словения – 47 млрд. и 10 млн.; Сърбия – 44 млрд. 830 млн.; Босна и Херцеговина – 25 млрд. и 320 млн.; Македония – 16 млрд. 960 млн.; Черна гора – 3 млрд. 443 млн.⁵ Разстоянието между първата и последна държава в тази класация е близо 200 пъти, а България е назад от първия над осем пъти.

5 Вж. CIA – The World Factbook – Rank Order – GDP (purchasing power parity), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 24. 11. 2007.

Шест години по-късно дистанцията между отделните държави на Балканите и Турция нараства ускорено. Според годишната книга на фактите за отделните нации на Централното разузнавателно управление на САЩ класацията по БВП по паритет на покупателната способност при отделните балкански държави през 2011 г. е била следната: Турция – 1.087 трлн. долара (17 място в света) ; Гърция – 298.1 млрд. (44-то място в света); Румъния – 270.6 млрд. (47-мо място в света); България – 102.3 млрд.; Хърватско – 81.36 млрд.; Словения – 47 млрд. и 10 млн.; Сърбия – 44 млрд. 830 млн.; Босна и Херцеговина – 25 млрд. и 320 млн.; Македония – 16 млрд. 960 млн.; Черна гора – 3 млрд. 443 млн.⁶ Разстоянието между първата и последна държава в тази класация е близо 300 пъти, а България е назад от първия около десет пъти. Турция заема 16-то място в света по БВП и си е поставила задачата през следващите години да влезе сред десетте най-силни икономики. Докато България се деиндустриализираше през последните две десетилетия, то Турция се индустриализира с ускорени темпове. Сриването икономически на Гърция и рязко засиленият антиевропейизъм там се съпровождат с предложения от страна на турски експерти за нов икономически съюз помежду им, за излизането на Гърция от ЕС и разчитане на Турция в решаването на своите икономически проблеми. През 2001 г. дори само шестимата турски милиардери са имали богатство по-голямо от БВП на България.

Не по-малко драстични са разликите в демографско отношение, които имат ключово значение за държавообразуването, а и играят съществена роля в перспективите на една нация, но тук съотношенията са различни в сравнение с БВП на човек от населението, но сами по себе си израз на различен потенциал за бъдещо развитие. По сравнителни оценки от юли 2007 г. демографската класация на балканските държави е следната: Турция – 71 млн. 158 647 човека; Румъния – 22 млн. 276 056 човека; Гърция – 10 млн. 706 290 човека; Сърбия – 10 млн. 150 265 човека; България – 7 млн. 322 858 човека; Босна и Херцеговина – 4 млн. 552 198 човека; Хърватска – 4 млн. 493 312 човека; Албания – 3 млн. 600 523 човека; Македония – 2 млн. 055 915 човека; Словения – 2 млн. 009 245 човека; Черна Гора – 684 736 човека.⁷ И тук дистанцията в демографската мощ на отделните държави е огромна като тя има тенденции да се променя като се има предвид факта, че средната възраст на населението на Турция и Албания е най-ниска, а раждаемостта най-висока (16,40 на хиляда души население в Турция и 15,16 в Албания, докато в България и Гърция е около 9 на хиляда), а това означава бързо разгръщаща се нова етнодемографска и етнорелигиозна ситуация.

Ако вземем друг показател какъвто е „глобалният индекс на мира”, класиращ 140 държави за 2008 г. на основата на експертна

6 Вж. CIA – The World Factbook – Rank Order – GDP (purchasing power parity), <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 25 August 2012

7 Вж. CIA – The World Factbook – Rank Order – Population, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html>, 24. 11. 2007.

оценка на около 30 показателя от 1 до 5, в които влизат оценки за милитаризацията на страните, различни прояви на насилие между гражданите, терористични актове, политическа нестабилност, равнище на насилствени престъпления, нарушения на човешките права, външни и вътрешни конфликти, отношения с околните страни, недоверието помежду им и пр, също откриваме огромна дивергенция между балканските държави, израз на общата тенденция на нарастващи дистанции помежду им. В тази класация на първо място като най-мирната държава е Исландия, Словения е 16-та, Румъния – 24, Кипър – 52, Гърция – 54, България – 57, Хърватско – 60, Сърбия – 85, Македония – 87, Турция – 115.

Очевидна е ситуацията на нови икономически и военни баланси на полуострова, даващи храна на идеолозите на неоосманизма, според които Турция постепенно се превръща в големия играч в региона, заеман някога от Османската империя. Преди няколко години американският геополитически мислител Робърт Кейгън разви своята идея за съвременната геополитика със своята книга “Завръщането на историята”, противопоставяйки я на бестселъра на Фукуяма за “Край на историята”. Под “завръщане на историята” Кейгън има предвид отслабването на регулиращата сила на предходните големи геополитически играчи и развитие на многополярна световна система на множество различни играчи и локални центрове. Очевидно е, че в един свят, в който отслабва хегемонът на световната система, а капиталистическият център се тресе от кризи, имаме в определен смисъл завръщане във времето от края на XIX и началото на XX век. На Балканите това завръщане става с възхода на новата роля на Турция в един глобализиран свят.

Официално в Анкара се отхвърлят каквито и да е имперски стремежи, но наблюдатели и изследователи установяват бързото нарастване на позоваванията на „славната Османска история” в словата и речите на турските политици, включително на Давутоглу и Ердоган. В своя реч на 16 октомври 2009 г. в Сараево тогавашният турски външен министър и сегашен министър-председател Давутоглу заяви: *„Ние искаме едни нови Балкани, основани на политически ценности, икономическа взаимозависимост и културна хармония. Такива бяха Балканите при Османската империя. Ние ще възстановим тези Балкани. Хората наричат това „неоосманизъм”. Аз не говоря за Османската империя като външнополитически проблем. Аз акцентирам на Османското наследство. Османската епоха на Балканите е история на успеха. Сега тя трябва да се върне отново.”*⁸

8 Gray Falcon. 2009. <http://grayfalcon.blogspot.com/2009/11/what-turkey-wants.html>, accessed on April 2, 2013.

НОВИ ЦИВИЛИЗАЦИОННИ РАЗДЕЛЕНИЯ НА БАЛКАНИТЕ

90

На Балканите се срещат три различни по модела на Самюел Хънтингтън „цивилизации“ – православна, ислямска и западна (католическа) – и това е „територия на разлома“, за която и в момента продължават силните дискусии. При това в условията на глобализация различията между тях не изчезват, а в някои отношения се и засилват. Към това се добавя и фактът, че при формирането на национални идентичности на Балканите в повечето от държавите там елемент на тези идентичности е и религиозната традиция, дори когато съответната общност е секуларна. Причината за това е не само фактът, че чак до XIX век разграничението на населението в Османската империя става на религиозен принцип („правоверен“ – „гяурин“ и източноправославен-католик), но и това, че и след възхода на националната идентичност религията играе по-важна отколкото в Западна Европа роля при нейното формиране. Това води до силни конфликти, противопоставения, войни, негативни стереотипи за другия на Балканите, родили понятия като „балканизация“. За това допринася във висока степен и фактът, че отделните нации на Балканите не се появяват едновременно, а основанията на развитието им са твърде различни, не се опират на един принцип, зависят от множество външни фактори. Общият етнически произход е важен, но в редица случаи той не служи за основа на единна нация – сърбите и черногорците имат общ етнически произход, а са свързани с две национални общности, същото е и с българите и македонците. Не е достатъчна и общността на езика, което се вижда пак от сърбите и черногорците. Важна и в някои случаи решаваща е религията, независимо от това обаче тя съвсем не е предпоставка във всички случаи за формиране на нации. При хърватите тя допринася за отделянето им от сърбите, с които имат общ език, но ги разделят католицизма и православието. При албанците много по-силен се оказва етническият фактор, а не различията в религията.

В началото на 90-те години на XX век, когато пише своята книга „Сблъсъкът на цивилизациите“ Самюел Хънтингтън в много отношения има предвид като емпиричен материал ставащото на Балканите и по-специално фактът, че на територията на бивша Югославия битките се водят доминиращо по линия на етнорелигиозните разделения между православни, католици и мюсюлмани. Това доведе до разпадането на Югославия. През 90-те години обаче имаме глобалната доминация на САЩ и настъплението на НАТО и ЕС към бившите социалистически държави и моделът на цивилизационно разделение не изглежда достатъчно убедителен на фона на алтернативната доминираща идеологическа визия за движението на всички държави към „европейските“ и „евроатлантически ценности“ и за техния модел на държавност и капитализъм като образец за всички останали.

Днес обаче светът навлиза в ново състояние. Западът започва да губи своята мека сила. Във възход са нови алтернативни сили. Събитията в Украйна през последната година са израз на нова геополитика.

литическа ситуация, в която Русия и Западът влизат в нова „студена война“. Противопоставянето между Запада и САЩ намери израз и на Балканите, където Русия бе принудена да се откаже от газопровода „Южен поток“, от което големите губещи се оказаха България и Сърбия. Всъщност в най-висока степен чуждата намеса и компрадорското и неоколониално поведение на българските елити стана предпоставка за провала на този проект. Големият печеливш от всичко това се оказва Турция, което рязко засилва неравновесията на Балканите между сриващите се икономически малки балкански държави и възходящия гигант Турция, който получава допълнителното предимство да бъде един от важните енергоразпределителни пунктове на Балканите спрямо Европа.

В същото време Китай надмина по БВП по паритет на покупателната способност САЩ и ускорено продължава да ги настигат и по други параметри. Има тенденция на трансформация на световната система, край на съществуващата световна система и възход на нови сили, чийто най-ярък израз са държавите от БРИКС. Завръщаме се в определен смисъл към ситуацията от края на XIX век, когато предходният световен хегемон губи позиции, във възход са нови големи сили и от геополитика на политическия идеализъм се върви към свят на политическия реализъм или неореализъм, при който Балканите отново стават зависими от борбата на множество различни сили – САЩ, Русия, Германия. Вътре във всяка отделна държава ще открием в различна степен цивилизационни разделения на три различни социални групи – западници (привърженици на ЕС, НАТО, САЩ и неолибералната им политика), русофили и туркофили. При това в тези разделения имаме и религиозен компонент, при което ислямските общности са в една или друга степен туркофилски настроени, католическите и протестантските – западнически, а православните – русофилски.

Всичко това е свързано с бързо променящите се етнодемографски и етнорелигиозни баланси на Балканите, които както показва не само историята на този, но и на други региони, носят със себе си нарастващи опасности от противопоставяния и конфликти. Темповете на нарастване на населението в Турция и албанското население на полуострова са такива, че общият баланс на населението на Балканите много бързо се променя. Единственото спасение от нови конфликтни процеси в резултат на този тип дивергенции би било интегрирането на полуострова в ЕС и интензифициране на икономическите взаимодействия между отделните региони.

Така както през XIX век Балканите са разкъсвани от противоречията между Османската империя, Русия и Англия, така и сега имаме засилваща се тенденция на подобен тип разделения век по-късно. Нарастват цивилизационни противоречия в условията на нова студената война – от една страна, имаме САЩ и Западна Европа, предлагащи своите „евроатлантически ценности“, от друга страна, е Турция, предлагаща своето неоосманистко лидерство ценности на политическия ислям, и Русия с нейната славяно-православна идентичност и акцент върху силната държава. Всяка от тях разполага с нарастваща „мека

сила”, военни и икономически ресурси. Краят на студената война даде възможност на САЩ да играят все още водеща роля в това отношение. Те доминират с „мека сила” в медиите на балканските държави, маркари и в различна степен. Хвърлят всяка година стотици милиарди на Балканите за неправителствени организации, които играят ролята на основен идеологически механизъм на САЩ на Балканите, чрез който може да се организират „цветни революции”, формира обществено мнение, оказва натиск върху правителствата, агентура на влияние. На Балканите са разположени множество техни военни бази – в Турция, България, а в Косово е най-голямата тяхна военна база.

В същото време световната система днес навлиза в стадий на нестабилност, на отслабване на предходния хегемон в резултат на възхода на нови сили, на криза на досега съществуващата световна система, която ще доведе до в много отношения неочаквани следствия през следващите няколко десетилетия. В тези условия рисковете от нова „балканизация” нарастват и от балканските народи ще зависи дали ще тръгнат в посоката на нова дивергенция или нова конвергенция помежду си.

ЛИТЕРАТУРА

- Бжежински, З. *Стратегическата визия*. С.: Обсидиан, 2012.
- Global Trends 2030: Alternative Worlds. A Publication of National Intelligence Council*. December 2012.
- Gray Falcon, 2009. <http://grayfalcon.blogspot.com/2009/11/what-turkey-wants.html>, accessed on April 2, 2013.
- Kar, Dev and Brian LeBlanc. *Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2002–2011*. Global Financial Integrity. December 2013.
- Human Development Report 1990*. New York-Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Human Development Report 2006. Beyond scarcity: Power, poverty and the global water crisis*. New York: United Nations Development Programme, 2006.
- Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, United Nations Development Programme, 2014.
- CIA – *The World Factbook – Rank Order – GDP (Purchasing Power Parity)*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 24. 11. 2007.
- CIA – *The World Factbook – Rank Order – GDP (Purchasing Power Parity)*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2001rank.html>, 25 August 2012.
- CIA – *The World Factbook – Rank Order – Population*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html>, 24. 11. 2007.

THE BALKANS IN THE CHANGING GEOPOLITICAL SITUATION – TOWARD A NEW DIVERGENCE OR CONVERGENCE?

Summary: The starting point of the article is the fact that the Balkans disappeared as a unified subject of international relations in the most important geopolitical analyses. This is in a contrast with the convergence trend between them of growing number of citizens and goods moving across their borders. At the same time there are several divergent trends unfolding in the recent years. Five such trends are especially outlined in the article: (1) of state fragmentation; (2) contradictory trends of advance of EU and NATO in this region; (3) the process of peripherization of this region in regard to the Western European center; (4) the coming back of Turkey as a leading force in this region; (5) and the prerequisites for civilizational conflicts in it in conditions of an increasingly multipolar world.

Key words: Balkans, Turkey, convergence, divergence, fragmentation, peripherization, civilizational conflicts.

Вихрех Бузов¹

ВТУ „Св. Кирил и Методий“, Велико Търново, България
Философски факултет

ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД БАЛКАНСКИЯ РЕГИОН НА СИГУРНОСТ

Резюме: В статията са представени аргументи за обособяването на Балканите като самостоятелен регион на сигурност в последните две десетилетия. Анализирани са резултатите от политиките на „супер-силите“, етническите конфликти и войните в нашия регион. Показано е, че страните на Балканите имат основания да се чувстват нежелани в ЕС по вина на водещите страни в него, които им отреждат роля на санитарен кордон срещу бежанските вълни и плацдарм за противопоставяне срещу Русия. Разгледано е състоянието на регионалните отношения и противопоставянето на „супер-силите“ около реализацията на енергийните проекти. Новата роля на Турция като регионален лидер и енергиен център също е аргумент в полза на обособяването на Балканите като самостоятелен регион. Обосновано е заключението, че от трансформацията на ЕС през XXI век и от умението на нашите страни да се обединят около общите си интереси зависят перспективите за постигане на траен мир и условия за икономическо възстановяване и развитие на Балканите.

Ключови думи: Балкани, балканският регион, Турция, Русия, ЕС, сигурност.

Балканският регион на сигурност има своите специфики в много отношения. Той е не напълно призната част от по-широкия европейски регион, който може да бъде ситуиран в днешните граници на ЕС, заедно с това осезаемо граничи с размирния регион на Близкия Изток, свързвайки Европа и Азия и посрещайки вълните на принудителната миграция, а има значимо място и в Черноморската зона, очертана от сблъсък на разширените интереси на Русия и Турция за глобална и регионална енергийна, политическа и икономическа доминация. Единствено съвместните действия на народите на Балканите и техните държави в защита на общите интереси и в рамките на една култура на мира и солидарността може да доведе до разкриване на нови перспективи за икономическо и социално развитие.

Може дори да се твърди, че в днешната свят на динамична несигурност вече изглежда преждевременна или дори донякъде остаряла, в определена степен и наивно идеалистична, направената преди 10 години оценка от Бари Бузан и Оле Уевер, представители на водещата

¹ v.bouzov@gmail.com

в европейски мащаб Копенхагенска школа за изследване на международната сигурност, че Балканите в началото на последното десетилетие на XX век са били самостоятелен регион на сигурност, но след т.нар. „Косовска война” от 1999 г. са били включени като субкомплекс на Европейския регион на сигурност (Buzan and Weaver, 2003: 395). Сред индикациите за необходимостта от преосмисляне на това становище са двойните стандарти на ЕС към страните на Балканите по отношение на тяхното членство, превръщането на нашия регион в санитарен кордон за бежански вълни от поддържаните от Запада регионални конфликти в Близкия Изток и Северна Африка, новата динамика на противопоставяне на плановете на свръхсилите по отношение на енергийните проекти за пренос на горива, строителство на нови ядрени централи и инфраструктура, изявените амбиции на Турция за водеща регионална и глобална сила.

Това означава, че Балканският регион е на пътя към своето обособяване като самостоятелна система за сигурност в резултат на действието на комплекс от вътрешни и външни фактори. От посоката на трансформация на ЕС и неговата политика на Балканите зависи дали този процес ще ескалира или нашият регион действително ще се приобщи към Европейския като цяло. Тезата може да бъде формулирана така – в развитието на ЕС се борят два проекта – неолиберален глобалистки и социален. Първият се опира на двойственост, отречени икономически политики и едностранен диктат. Само реализацията на втория може да донесе трайни положителни перспективи за бъдещето на страните от нашия регион (Бузов, 2007, 2013). Това преминава през по-голяма самостоятелност и отказ на ЕС от сегашната роля на „втора цигулка” в хора на американския експанзионизъм.

Предпоставките на решението на Бузан и Уевер са достатъчно наивни от днешна гледна точка само 10 години по-късно. Тя отбелязват, че през 90-те години Балканите са можели да се превърнат в отделен регион на сигурност, но това не е станало поради „вътрешна Балканска динамика, но най-вече заради различните процеси на „секюритизация”, реализирани от външните сили. Войните на Западните Балкани са водели нашия регион към изолиране от Европа и превръщането му в територия на войни, етнически прочиствания и национализъм. Благодарение на силовата асиметрия в и около Балканите „в ръцете на външните сили е „сътс сила” да ги въведат в Европейския комплекс” (Buzan and Weaver, 2003: 377). Тя смятат, че това се е случило с т.нар. от тях Косовска война на НАТО и коалиция срещу сърбите и Югославия през 1999 г. Така „вътрешната динамика е била репресирана от външни сили, а Балканите са били върнати към мир противно на тяхната воля”. Един субкомплекс не може да бъде разбран като конструкция на сигурността извън по-общия комплекс, а неговите отношения на сигурност са ориентирани преди всичко навътре. (Buzan and Weaver, 2003: 378)

Що се отнася до Турция, тя е определена като страна „изолатор” между два региона на сигурност – Европейския и Близкия Изток, която се характеризира с относително пасивна роля и „абсорбиране” на

енергии от околните комплекси. Все пак авторите отчитат, че нейната политика съдържа предизвикателства пред тази концепция (Buzan and Weaver, 2003: 394). В своята Стратегия за сигурност от 2003 г. ЕС също обявява Балканите за омиротворени, което е най-малкото неоправдан оптимизъм (Бузов, 2008).

В следващите страници ще изложим последователно основните аргументи за обособяването на Балканите, или нашата част на Югоизточна Европа, като самостоятелен регион на сигурност. Това позволява да бъдат по-адекватно осмислени новите рискове пред страните от Балканския регион и изисква от тях да предприемат активни действия за тяхното преодоляване (Бузов, 2014). Ще следваме предписанията на регионалистката парадигма в описанието на специфичните характеристики на Балканския регион на сигурност (Buzan and Weaver, 2003). Разликата с представителите на Копенхагенската школа е, че разглеждаме като „супер-сили” не само САЩ, но Китай, Русия и ЕС. За 10 години всички те придобиха успешно тези характеристики в един вече многополюсен свят. Превръщането на съвременния свят от еднополюсен в многополюсен е една от предпоставките за относителното обособяване на Балканите като самостоятелен регион на сигурност.

НЕЖЕЛАНИ В ЕВРОПЕЙСКИЯ РЕГИОН

Войните, свързани с разпадането на бивша Югославия не доведоха до бърза „европеизация” на нашия регион, а до засилване на огнищата на несигурност и тлеещи конфликти в него. Напротив, Европейският съюз установи асиметрични отношения с балканските страни-членки и двойствен подход към останалите, наложи неолиберални политики и прекомерна регламентация, която често обслужваше корпоративни интереси, отхвърли руски проекти, без да предложи нищо в замяна и като цяло - не предложи смислена алтернатива за развитие през XXI век.

След приемането в ЕС от началото на 2007 г. на България и Румъния, неговите врати бяха отворени единствено за Хърватска през 2014 г. Старият член Гърция изпадна в перманентна икономическа, финансова и социална криза. Всички останали кандидати – Албания, Сърбия, Македония, Босна и Херцеговина, Турция, не получиха ясна перспектива за европейско членство. Приетите три страни не удовлетворяват Копенхагенските критерии за членство, а решението за това се оказа преди всичко политическо. Румъния и България бяха включени в ЕС като част от проектирания от САЩ и водещите „велики сили” в ЕС фронт срещу Русия, насочен към нейното изтласкване от Европа в икономически, политически и културен план. Този процес започна с тяхното приемане в НАТО през 2004 г. Преместването на фронта срещу Русия по крайбрежието на Черно море с акциите на подставения в Грузия диктатор Саакашвили, с преврата в Украйна и разпъването на Молдова между ЕС и Митническия съюз в последните няколко години представляват свидетелства в полза на подобна интерпретация.

Ако Хърватска влезе заради католицизма, традиционните връзки с Германия и неоправданото ѝ поставяне сред „добрите“ в югославския конфликт, Румъния и България, най-бедните страни в ЕС, обаче не бяха приети ефективно за действителни членове на „европейското семейство“. Те трайно останаха извън Шенгенското споразумение, което продължава да тежи над „свободното“ движение на българи и румънци. Корпоративните медии и крайно десни партии в Англия, Франция, Холандия инициираха агресивна кампания срещу трудовите мигранти от нашите две страни, като ги обявиха за потенциални тунейдци, желаещи да живеят на гърба на западните социални системи. Нашите страни влязоха в ЕС при много по-неизгодни условия от останалите членки като не бяха компенсирани затова с европейските фондове. Дейностите, подкрепени с общоевропейски пари, бяха поставени под изключително строг мониторинг и регламентация от европейската бюрокрация, което доведе до тяхното изоставане в усвояването на европейски средства в периода 2007-2013 г. В резултат на несполучливия старт и на финансовата криза подкрепените програми за следващия период бяха сериозно орязани и постепенно губят ролята си на фактор за съживяване на разрушените икономики на нашите страни.

Примерите за обслужване на корпоративни интереси от евробюрократите продължават да се множат. „Разум липсва и в Брюксел. И не говоря за свръхмерното експониране на правата на малцинствата... – писа през 2013 г. Лех Валенса в статията си „Драги гейове“ – Има псевдоекологични правила, които унищожават и увреждат икономиката. Доплащания и подкрепа за неефективни и безперспективни проекти. Това са неща, над които трябва да се дебатира...“ (Walesa, 2013: 15). Такива са например продажбите на “въздух”, т.е. квоти за вредни емисии по реализацията на процеса от Киото. Програмата на ЕС „Европа 2020“, която има за цел да повиши ролята на Съюза като глобален фактор, вместо да доведе до социален напредък в България спомогна за бързо обогатяване на определени олигархични кръгове около подпомагането на производството на енергия от възобновими източници. Страната ни преизпълни изискванията като процент и продължава да изкупува ток от вятърни и водни централи на пет пъти по-висока цена от останалия. Тя се оказва по същия начин задължена и към американските топлоцентрали „Марица-Изток“. Загубите на Националната електрическа компания покриват бедните български граждани. Българският президент и правителства се явяват пълномощници на олигархичните кръгове и нямат желание да прекратят тази практика. България и Румъния се оказаха и мишена на интересите на „Шеврон“ и САЩ за добив на шистов газ, една опасна технология, което се вършеше с подкрепата на евробюрократите.

Съхраняването на Шенгенската бариера и изолацията от „централните пространства“ в ЕС определено са свързани и с нарастването на бежанските вълни към България, което доведе до тежка хуманитарна криза през есента на 2013 г. (Regional Focus, 2013). Дъблинската конвенция от 2004 г., която задължава всяка страна приела бежанци

с някакъв статут да ги задържи на своя територия се оказва основата на проектирания от ЕС „санитарен кордон“ срещу принудителната миграция, съставен от Гърция, България и Румъния. По данни на „Шпигел“ 23 000 бежанци са загинали в опитите си да достигнат до „сърцето“ на Европа през последните 14 години (Как ЕС се превърна..., 2014).

Парадоксалното е, че ЕС изгражда стена пред бежанците от конфликти, към които този съюз е пряко съпричастен като подкрепящ едната страна заедно със САЩ – Либия, Сирия, Ирак. Либия и Ирак бяха разсипани след „хуманитарните интервенции“ там, а в Сирия директно бяха подкрепени джихадисти от сирийската фракция на Ал-Кайда, които воюват срещу законния президент Асад. Фактическата цел на разтурянето на държавите от Северна Африка чрез т.нар. „Арабска пролет“ и в Близкия Изток бе да се предизвика промяна и в Иран, а в държавите с енергийни ресурси да се поставят колониални правителства, които да осигурят достъп на американските корпорации до тези ресурси. Сметките на Запада се оказаха криви и с подкрепата на агресивните средновековни монархии Катар и Саудитска Арабия джихадистите създадоха т.нар. Ислямска държава на Ирак и Леванта. В резултат в момента в Турция и в Ливан има по повече от милион бежанци от конфликтните региони, които масово се стремят да се прехвърлят в Западна Европа.

Ако ЕС прояви колективна воля да преосмисли асиметричните отношения между страните в него и започне да води независима и балансирана външна политика в интерес на своите членове, това несъмнено ще върне неговите шансове да се превърне в сериозен глобален играч през XXI век. Това обаче предполага и по-голяма свобода на страните-членки да защитават своите икономически интереси в сделки извън границите на Съюза.

КОНФЛИКТНИТЕ ЗОНИ НА БАЛКАНИТЕ И ПРОНИКВАНЕТО НА „СУПЕР-СИЛИТЕ“

Резултатите от насилственото въвеждане на мир от самолетите на НАТО и налагането на Споразумението от Дейтън стават още по-ясни, ако се проследят конфликтните точки в нашия изстрадал регион. Всички те са свързани и с едно неимоверно засилване на организираната престъпност, която се подхранва от преминаването на джихадисти към региона на Близкия Изток.

Предпоставките за конфликти между Турция и Гърция продължават да съществуват със Севернокипърската турска република. Общото им членство в НАТО не може да доведе до трайно регулиране на тези отношения.

Най-големият източник на потенциално напрежение обаче продължават да бъдат проектът „Велика Албания“ и „ислямската дъга“ (Босна и Херцеговина, албанската част на Македония, Косово, Албания), която се ползва с подкрепата на новия регионален лидер Турция

и на САЩ. На тях противостоят усилията на сърбите да съберат разкъсаните след разпадането на Югославия парчета в държавата-майка. За сръбските анклавни в Косово е постижимо само федерализиране и то под международен контрол, за което ЕС вече е показал, че няма достатъчно воля. Оттеглянето на КФОР от Косово би довело до нова ескалация в този протекторат. Босна и Херцеговина е разкъсвана от социални и политически противоречия, които правят отделянето на Република Сръбска реална възможност.

Определено може да се каже, че ЕС и САЩ допуснаха ред негативни явления в нашия регион, които са в противоречие с „европейските“ и „транс-атлантическите ценности“. На хървати и албанци бе разрешено да извършат безпрецедентно етническо прочистване на сърбите в Книнска Крайна и в Косово. Бяха подкрепени или оставени без последствия терористични актове, всякакви престъпления, трафик на хора и наркотици.

Това, което задържа Македония все още цяла е крехката подкрепа на ЕС за процеса след Охридския договор, но политическият елит на славянското мнозинство все повече губи перспектива за положително решаване на ключовите въпроси – членство в ЕС и стабилни етно-национални отношения. Този елит търси бягство от затрудненията в конструиране на ново славно „минало“ на македонците, което е път към залагане на нови мини между общностите в страната.

Между България, Румъния и Сърбия като че ли няма сериозни противопоставяния, независимо че войните от първата половина на XX век оставиха сериозно българско малцинство до западната граница на нашата страна. Тези страни отдавна са преодолели конфликтните моменти от близкото минало. Сътрудничеството между тях е пример за добросъседство и взаимопомощ – то може да стане основа за изграждане на един бъдещ регионален съюз със самостоятелна дума в международните дела. Трябва обаче да се поучим от опита, който подсказва, че Великите сили всячески ще противостоят на опитите за подобни инициативи. След Втората световна война СССР и Сталин се противопоставиха на българо-югославското сближение.

Нерешен проблем, който засяга сигурността на Балканите и отношенията между ЕС и Русия е за мястото на Молдова. Изборите на 30.11.2014 г. показаха едно разделяне на страната в двете главни посоки – Русия и ЕС, при което съотношението на силите е почти поделено. От голямо значение е как ще действат тези супер-сили за избягване на криза, подобна на украинската и удовлетворяване на интересите на молдавските граждани да се възползват от сътрудничеството с ЕС и да съхранят традиционните връзки с Русия.

Проникването на глобалните сили в нашия регион е достатъчно очертано. От страните в ЕС България и Румъния са тясно обвързани със САЩ и с техните усилия за ново пренареждане на интересите и силите в Европа и близките до нея региони. Албания също е плацдарм на американската политика в региона. Хърватска координира своите действия с Германия, а Гърция – с ЕС, където играе значима роля. Сърбия е разпъната между желанието за членство в ЕС и традицион-

ните си добри взаимоотношения с Русия, която почти винаги е оказвала подкрепа. Можем да прогнозираме, че ЕС ще направи всичко за нейното приемане в обозрима перспектива, за да завърши процеса на изтласкване на Русия от Балканите.

След атентата в Бургас на 18. 7. 2012. г. българският политически елит с неговата отявлена про-американска ориентация бе въвлечен в сложен политически проект за компрометиране на управляващата в Ливан Хизбула и нанасяне на удар срещу техните съюзници Башар Асад в Сирия и Иран. (Bouzov, 2014). Двама български външни министри – Николай Младенов и Кристиян Вигенин, без да изчакаят завършване на следствието, последователно тиражираха обвинения срещу Хизбула, за да окажат влияние върху ЕС да постави тази организация в списъка на терористите. Първият от тези дипломати положи неимоверни усилия да обедини сирийската ислямистка опозиция срещу Асад, която в България се чувства у дома си. Небалансираната външна политика в ущърб на арабските страни превърна нашата страна в постоянна мишена на световния тероризъм.

Балканските страни са жизнено заинтересувани от мир в Северна Африка и в Близкия Изток. Това ще прекрати или намали бежанския поток, ще ограничи престъпността и тероризма, ще открие нови перспективи пред сътрудничество в енергийната област. От един техен съюз, който може да използва и сегашната форма на Черноморското сътрудничество, би се очаквало да поеме активна дипломатическа роля за омиротворяване на съседните размирни региони.

ЕНЕРГИЙНИТЕ КОНФЛИКТИ И НОВАТА РОЛЯ НА ТУРЦИЯ

Новата роля на Турция на газоразпределителен център, енергиен и икономически лидер на Балканите осезаемо променя съотношението на силите не само в нашия регион. Тя бе засилена с решението на Путин от 1. 12. 2014. г. за прекратяване на проекта „Южен поток“ през България и заменянето му с такъв за Европа през Турция. Така последната ще разполага с решаваща роля за трансфера на газ от Русия, Азербайджан, Иран, Ирак, към Европа. Това поставя ЕС в условията на зависимост от волята на една силна държава, която не иска да приеме в своите редове. А за страните на Балканите става вече невъзможно да не се съобразяват с волята и мнението на Турция по всеки от регионалните проблеми.

Конфликтите в Сирия и в Украйна бяха запалени, за да бъдат удовлетворени интересите на страни и корпоративни кръгове от изтласкване на Русия от европейския газов пазар. В последните две десетилетия непрекъснато се търсеха алтернативи за газ от Азербайджан, Туркменистан, Иран. Проектът за строеж за газопровод от Иран през Ирак и Сирия, който да бъде допълнен от откритите в последната газови находища доведе конкурентите от Катар и Саудитска Арабия до финансиране на агресия на ислямистка армия срещу режима на Асад. Проблемът бе проектираното участие на Русия в неговото реа-

лизиране. Що се отнася до газопреносната мрежа на Украйна, тя ще бъде управлявана от чужди компании, които ще могат да се разпореждат с нея в достатъчна степен.

Върху България бе оказан систематичен натиск да не реализира проекта „Южен поток“ за доставка на руски газ към Сърбия, Унгария, Австрия и Италия. Нашата страна „замрази“ и проекта за руска ядрена централа в Белене като неуспешно се опита да удовлетвори конкурентния американски интерес с един скъп договор за нов реактор в Козлодуй от печално известната корпорация Уестингхауз. България заедно с Румъния бяха атакувани от САЩ чрез техни дипломати и корпоративни инициативи да осигурят поле за разработване на находища на шистов газ. На това се противопоставиха граждански и екологични организации, но усилията на корпоративните агенти на тази опция ще продължат. Едни проекти бяха елиминирани, без да бъдат заменени с други по-удачни.

Сблъсъкът около енергийните проекти показва и друг аспект на Балканския регион, който е геостратегически – през него може да премине пътя на газ от Близкия и Средния Изток, както и алтернативен път от Русия, което необходимо включва и Турция. Това именно го превърна в основна арена на противопоставяне около новите енергийни проекти, от което засега ясен губещ е България, а основен печеливш е Турция.

Малко е да се каже, че политиката на натиск и едностранно налагане на решения е погрешна. Нашите страни имат нужда от дългосрочни перспективи за реиндустриализация след неолибералното унищожение, за сътрудничество в икономическата, социалната и енергийната области, което да тласне напред тяхното развитие. Това означава, че изгодни проекти и партньорства би трябвало да се търсят и извън ЕС – в отношенията с Русия, Турция, Китай и всички останали заинтересувани играчи.

В заключение можем да отбележим, че сложен комплекс от вътрешни и външни фактори водят към превръщането на Балканите в самостоятелен регион на сигурност на подстъпите към Европейския и към постсъветското пространство. От активното сътрудничество и уменията на страните от нашия регион да изградят самостоятелна и независима политика зависи да не допуснат той да се превърне в плацдарм за нови глобални конфликти с Русия или за поддържане на огъня в Близкия Изток.

ЛИТЕРАТУРА

- Бузов, В. „Социалната държава, европейската интеграция и перспективите на балканските общества“. В *Политика, европейска интеграция и социална промяна*, Т. 1, съст. В. Бузов и Т. Калейнска, 136–141, 2007.
- Бузов, В. „За рационалността на Европейската политика на сигурност“. В *Политика и национална сигурност*, НВУ, 129–142. “В. Левски” и ВТУ “Св. Св. Кирил и Методий”, 2008.

Бузов, В. „Глобални рискове за сигурността на Балканите”. В *Нови предизвикателства пред сигурността на Балканите*, Т. 1, с.47-54. В. Търново: Издателство „Ивис”, 2014.

„Как ЕС се превърна в непревземаема крепост за бежанците”. *Сега* 5094, 219, 22 Септември (2014) (<http://www.segabg.com/article.php?id=718078>).

Buzan, B. and O. Weaver. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge University Press, 2003.

Bouzov, V. “‘Europe 2020’ Some Problems of Development in Romania and Bulgaria”. In *Maximizing Comparative Advantages of Cross-border Regions (The European Integration of Romania and Bulgaria: Problems and Issues)*, 15–22, 2013.

Bouzov, V. “Political Confrontation Today and the Global Terrorism Challenges to the Balkans”. In *Tradition, Modernization and Identities, 4. Dialogue of Cultures and Partnership of Civilizations on the Balkans*, 107–113. Niš: Faculty of Philosophy, 2014.

Kirchner, E. and J. Sperling. *EU Security Governance*. Manchester University Press, 2007.

“Regional Focus: Syrians in Bulgaria”. In *Forced Migration Current Awareness*, 4. 12. 2013 (<http://fm-cab.blogspot.com/2013/12/regional-focus-syrians-in-bulgaria.html>).

Walesa, L. „Drodzy Geje!” *Wprost* 11, 11–17 Marca, 14–15, 2013.

Vihren Buzov

PERSPECTIVES OF THE BALKANS AS A SECURITY REGION

Summary: The paper presents arguments for the formation of the Balkans as a separate region of security in the last two decades. From the point of view of the regionalist paradigm in security studies are theoretically analyzed the results of the “super-powers” policies, ethnic conflicts and wars in our region. There exist some reasons to conclude that the Balkan countries feel unwelcome in the EU through the fault of the leading countries in this organization, which give them a role of a “cordon sanitaire” against refugee flows and staging ground for confrontation to Russia. In the paper are critically analyzed the state of the regional relations and the confrontation of the “super-powers” (USA, Russia, the EU) around the realization of some key energy projects on the Balkans. The new role of Turkey as a regional leader and an energy center is also an important argument in favour of the thesis of formation of the Balkans as a separate security region. The conclusion is grounded that the transformation of the EU in the XXI century and the ability of our countries to unite around common interests determines the prospects of achieving of lasting peace and conditions of economic recovery and progressive development on the Balkans.

Key words: the Balkans as a security region, Turkey, Russia, regional security

Зоран Јевтовић¹

Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
Департман за комуникологију и новинарство

БИТКА ЗА МЕДИЈСКИ УТИЦАЈ У КОМУНИКАЦИОНОМ ПРОСТОРУ БАЛКАНА²

Резиме: Комуникациони простори балканских држава све више пулсирају у ритму динамичних политичких преображаја, идеолошких ломова, еколошких акцидента, националних сећања и идентитета, религијских разлика и економских криза, при чему медијске сензације, спекулације, спиновања и слике избијају у први план. У раду се указује на наглу заинтересованост глобалних медијских цинова (америчког *Си-Ен-Ен*, руског *Раиа Тудеј* и катарског *Ал-Џазира*) за активном улогом у наведеним процесима, али и на профитну неодрживост овако великих инвестиција. Креирање стварности, појмова и значења у модерном поретку постаје битан сегмент *меке моћи* којом се у ширем окружењу одвијају невидљиви конфликти као потенцијална поља даљих неразумевања и деоба. Свест маса постаје ушће симболичких токова, при чему глобални медији под плаштом отвореног тржишта дезинтегришу публику према пројектованим обрасцима и моделима понашања. Ако још има оних који мисле да велике светске ТВ-мреже на Балкану функционишу ради информисаности овдашњих становника, онда они не препознају скривени дискурс пропаганде глобалних сила. Проблем није у њиховим хегемонистичким намерама да медијским деловањем креирају политичку и религијску моћ, већ у чињеници да балканске земље још увек немају заједнички поглед или медиј којим би артикулисале и заштитиле сопствене интересе. Аутор проблематизује важност заснивања и комуникационог сажимања балканских народа и култура, јер сегментирани и уско профилисани правци деловања глобалних медија само доприносе даљем ширењу информационог јаза, уочавајући како се далеко иза хоризонта спремају нове олује и непогоде.

Кључне речи: Балкан, глобални медији, стварност, утицај, јавно мњење, конструкција значења, конфликти

Са процесима глобализације, модернизације, урбанизације и дигитализације драматично расте и број криза, конфликта и ванредних ситуација, при чему управљање информацијама и њихово усмеравање ка јавности постаје важније од саме стварности. Крим, Украјина, Авганистан, Сирија, бројне „норанцасте“, „плишане“, „кишобран“

¹ zoran.jevtovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта број 179008 који реализују Универзитет у Београду, Факултет политичких наука и Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и сличне револуције, „арапска пролећа“ и политички немири, терористичке акције и коруптивне афере, повишене расне и религијске тензије, нуклеарни акциденти, суше и поплаве, уз већ перманентну економску кризу и штрајкове само су део свакодневних потреса који мењају геополитичку архитектуру и угрожавају планетарну стабилност. Пре скоро два века шкотски економиста и филозоф Адам Смит (Adam Smith) написао је како на економском тржишту људи опредељени приватним интересима вођени *невидљивом руком* служе и јавном интересу, иако им то није била намера.³ У модерном друштву та рука делује у супротном смеру, гледајући како да јавни интерес грађана потчини или прилагоди интересима глобалних хегемона и корпорација, при чему је неопходно невидљиво и поступно комуникационо утицање. Највеће промене одвијају се у сфери идеолошке свести и моделирања политичког дискурса где повећањем канала емитовања разних информација настаје необјављена битка за утицајем на јавно мњење. Отуда *медијацентризам* временом постаје продужетак политичког и економског деловања у којем се суштина симболичког моделовања јавности испољава у убрзаном оснивању и наметању комуникационих центара који нудећи конвертиране идеолошке погледе, вредности и обрасце заправо преобликују свест. Теоретичари констатују како „специфичан начин емитовања специфичних (динамичних) слика, који у појединим моментима и у времену и у простору постаје доминантан, води ка квалитативној промени како емитованих слика, тако и смисла које те слике рађају“ (Чернов, 2007: 82). Другим речима, информациони империјализам добија примарну улогу у преобликовању геополитике, јер наметањем симболичких значења и појмова управља погледима и оријентацијом маса.

Нагло интересовање светских моћних компанија за маленом публиком Балкана (пре свих, регионалне телевизије *Н1*, партнера америчког *Си-Ен-Ена*,⁴ отварања сајта и радио-станице руске државне међународне агенције *Русија данас*⁵ и арапске телевизије *Ал-Дазире*,⁶

3 Основна Смитова идеја, која га је учинила славним, јесте да рад појединца у рационалном сопственом интересу у слободној економији води повећању благостања свих. Та идеја представља темељ тржишне привреде, односно показује како наизглед хаотичан тржишни систем поседује унутрашњу логику и покорава се регулацији тзв. *невидљиве руке* тржишта!

4 Телевизија *Н1 (N1)* **правно је партнер са америчким Си-Ен-Еном (CNN)**, и налази се у власништву „**Junajted grupe**“, која је истовремено и власник кабловског оператора *СББ (SBB)*. Већински удео у власништву има Фонд „**Kolberg Kravus Roberts**“ (KKR), који је међу три највеће америчке инвестиционе компаније. На челу фонда налази се Дејвид Петреус (*Davud Petreys*), некадашњи командант међународних снага у Авганистану и доскорашњи шеф америчке **CIA**!

5 Руска ТВ мрежа „*Раиа тудеј*“, има годишњи буџет од преко триста милиона долара, а главна уредница Маргарита Симоњан не крије да је овај медиј „*најефикасније оружје Русије у борби за утицај на мишљење светске јавности*“ („Путиново оружје у медијском рату“, *Политика*, стр. 2, 18. 8. 2013)!

6 У муслиманском свету карактеристична је телевизија *Ал-Дазира* (ар. Ал-Газират – „*острво*“). Иако је приликом оснивања (1. новембра 1996) као циљну групу имала само *становнике Катар*, за једну деценију станица се трансформисала у глобални медиј којег гледа 150 милиона Арапа у 22 државе, око два милиона кабловских влас-

уз већ традиционално присуство радио-програма *Слободне Европе*, *Дојче велеа* и *Гласа Америке*⁷), дају повод за размишљање о разлозима њиховог активизма на овим просторима, тим пре што је и лаику јасно да о високом профиту којим се руководи светска медијска индустрија овде не може бити ни говора!⁸ Бројчано повећање медијских слика на небу балканских држава није само квантитативни помак у избору канала или доказ о увећању медијских слобода, већ и вешто камуфлиран концепт дистрибуирања спинованих наратива који циљају да постану доминантни у етаблирању одређене друштвене свести и социјализације личности. Ако знамо да се према програмским оријентацијама једна од њих обраћа превасходно муслиманском аудиторијуму, друга православном, а трећа мондијалистичком (неолибералном), могућа хипотеза је да конфликтна парадигма на овим просторима још није коначно обликована, односно да се Балкан као културно-историјски простор ирационалних погледа, анимозитета, непријатељстава и нетолеранције и даље пројектује као поље сукобљавања. Могуће је и да нове технологије и садржаји доприносе трансформацији старог модела конфронтираних националних медија, нудећи прагматично и мирно решење за дисонантно наслеђе у складу са демократизованим јавним политикама и европским хоризонтом. Тако се балкански медијски пејзаж налази на раскршћу традиционалности и модернизма, регионализације и глобализације, пропаганде и васпитања. При томе, индикативно је да на Балкану и поред неколико неуспелих покушаја и даље не постоји заједнички комуникациони канал или медијски програмски концепт који би развијао идеје сарадње, интеграције, толеранције и мира међу народима и културама које овде живе.

Слике о нама тако све више стварају други, са понекад уграђеним пежоративним и атавистичким значењима, чиме се укупном географско-демографском окружењу даје аура мрачног, конзервативног, варварског и деструктивног. Медијски институционализоване представе тада постају интерпретатори реалних догађаја, појава и процеса. С обзиром да Балкан чине државе различите економске и политичке моћи, културних и религијских идентитета, традиције и модерности, тешко је говорити о озбиљнијим интеграцијама ако се оне не реализују и у комуникацијској сфери. „При томе треба имати у виду да је развитак *медијакултуре* историјски условљен процес, закономеран с тачке гледишта еволуције цивилизације“ (Кирилова,

ника у Северној Америци, четири милиона Европљана, а посредством интернета још око 18 милиона корисника.

7 Радио мреже *Voice of America*, *Free Europe* и *Radio Liberty* у целости су у рукама САД, а отворено их контролише и финансира СИА. О слободи тржишта и демократских стандарда говори и податак да грађани Немачке не могу да слушају програме „Дојче Велеа“, иако се емитују на 40 светских језика, баш као што је у САД забрањен пријем „Гласа Америке“!

8 На пример, српско тржиште реклама у протекле три године вредело је годишње око 170 милиона евра и као такво, довољно је да обезбеди опстанак домаћих медија, оцена је из истраживања Центра за међународну помоћ медијима, објављеном фебруара 2014. Стање није ништа боље ни код суседа: у Бугарској је буџет за оглашавање у медијима око 250 милиона евра годишње, а у Албанији скоро десет пута мањи!

2005: 31). Пракса показује да су се медији од средства информисања и обавештавања временом трансформисали у оруђе пропаганде и манипулисања. Реч је замењена сликом, дубина – површином, адвертајзинг је отворио врата неограниченом маркетиншком утицању, док је корпоративни капитал промовисао коришћење научног менаџмента са циљем сталног увећања тржишта. Вести су почеле да се деле на корисне (макар и неистините) и некорисне (и ако су тачне), линија између истине и лажи као да бледи, док је на пиједестал уздигнут спин – „као најсофистициранији метод који подразумева прикривену деконструкцију садржаја, хируршке интервенције на његовом новом лепљењу, а затим успешну контролу токова тако скројених информација“ (Рељић, 2013: 344). Државе у транзицији неспремно су дочекале промену друштвене перцепције, не схватајући да медији фокусом тема и углава извештавања измештају традиционалне тачке ослонаца друштва. Семиолошка свест данас господари заједницом, сазнајни елементи се обликују према медијским наративима отупљујући критички нерв, док јефтина забава и шунд уништавају квалитет. Отуда и не чуди закључак са недавно одржане конференције „Улога медија у нормализацији односа на Западном Балкану“⁹, по којем су учестали сензационалистички садржаји, непрофесионални приступ, изостанак суочавања са улогом медија у ратној пропаганди, уз кризу јавних сервиса, репродукцију стереотипа и економско сиромаштво најјучљивије карактеристике овдашњих мејнстрим медија.

У тренуцима када су Европа и Балкан можда најближи једно другом, потреба свеобухватне визије о заједничким интересима и сарадњи избија у први план, али се свест о променама код учесника у процесима споро мења. Деценијама грађен пропагандни бољшевички апарат и даље би да чува уске капије балканских авлија, не разумевајући да је нови технолошки поредак укинуо старе географске концепте. Уместо поробљавања народа и земаља важније је медијско освајање свести, симболичко инсталирање сопствених погледа, ставова и вредносних образаца. Физички простор губи важност из епохе хладног рата, али зато комуникациони простор добија на значају, јер се само њиме посредује друштвени смисао. Опште добро све чешће мењају *специјални интереси*¹⁰, о којима се у јавности мало говори, али иза којих стоје стратегије елита да коришћењем *меке моћи* реструк-

9 На скупу је постављено питање да ли су медији средства масовног комуницирања или експоненти одређених центара моћи, и оцењено да то питање постаје глобални медијски проблем. Организатор скупа је био Филозофски факултет у Новом Саду, у сарадњи са Центром за истраживање религије, политике и друштва из Новог Сада, и помоћ европске мреже Традуки.

10 Амерички нобеловац Милтон Фридман (Milton Friedman) о њима каже следеће: „Општи интерес је разуђен међу милионима и милионима људи, док је *специјални интерес* концентрисан. Када реформатори прогурају неку политику у закон, они потом иду на њихов следећи крсташки поход, не остављајући иза себе никога да заштити друштвени интерес. Међутим, они остављају иза себе новац и политичку моћ. Специјални интереси који могу имати корист од тог новца и од те власти брзи су у њиховом искориштавању на рачун већине нас осталих. Више на адреси: LibertyPen YouTube kanal.

туирају светски поредак.¹¹ Отуда се мапе државних граница широм глобуса свакодневно мењају, социјални и географски простор периферизује, држава слаби остајући без виталних функција и суверенитета, док расту агресивни милитаризам и битка за медијским наметањем културних, религијских и идеолошких идентитета.

АМЕРИЧКО „ПОКРИВАЊЕ“ БАЛКАНА

Још од деведесетих година прошлог века велики светски медији су показали жељу да се озбиљније баве проблемом Балкана, посебно тадашњих југословенских народа. Светски сервис *Би-Би-Си* је имао битну улогу у формирању, организовању и повезивању опозиционих медија у Србији, уз вести које су често биле једини канал критике Милошевићевог режима. Сличан утицај је до данас задржала *Слободна Европа*, само је борбу против диктатуре заменила промоција америчке спољне политике на Балкану. Са петооктобарским променама и демократизацијом укупног простора у источној Европи, односно на „евроазијском Балкану“, како га је својевремено називао Збигњев Бжежински, дошло је до прекомпоновања агенде дневног реда. Остала су потенцијална жаришта мањег интензитета на Косову и Метохији, делимично у Македонији, Босни и Херцеговини, али се сматра да овде више нема „великих вести“ које би светским кућама дале глобалну гледаност. Економска криза праћена драстичним смањењем буџета оставила је крупне последице: Французи су укинули *Радио Франс инфо* (RFI), који је био вероватно најквалитетнији програм на српском језику, а потом је нестао и *Би-Би-Си* (BBC) на српском, симбол грађанског отпора комунизму. Данас у радијском етру имамо само немачки сервис *DW* (Deutsche Welle) и *Слободну Европу*, потврду да су Немачка и Америка и даље проактивне медијске силе.

Паралелно са временом о којем говоримо, глобални медији доживљавају експанзију на глобалном тржишту, што коинцидира са периодом слабљења позиција државе која је пристала на уклањање бројних институционалних и законских препрека. Анка Михајлов Прокоповић сматра да је њиховом ширењу, поред тежње да остварују добит свуда где је то могуће, „допринео и процес дерегулације медија (смањење државног уплива и регулативе у медијској сфери), те преовладавања комерцијалних интереса који постају доминантни у медијској индустрији“ (2009: 115). Прва асоцијација на помен глобалних медија је амерички *Си-Ен-Ен* (*The Cable News Network*), који је са емитовањем почео још 1. јуна 1980. године, да би за непуну деценију прерастао у мрежу са скоро 40 бироа (10 домаћих и 29 интернационалних), више од 900 придружених локалних и неколико регионалних станица, као и неколико станица на другим језицима. *Си-Ен-Ен* је временом постао део мултинационалне корпорације AOL

¹¹ *Мека моћ* представља пропагандну вештину придобијања масовног аудиторijума посредством медијских симбола, слика и појмова и искључује било какву употребу силе.

Time Warner, која је међу највећим медијским корпорацијама у свету. Настала је спајањем медијских фирми: Time Warner преузео је 1995. године Turner Broadcasting, у чијем је саставу био и *Си-Ен-Ен*, а 2001. спојио се са AOL-ом („America On Line“), првим провајдером интернет услуга на планети. Овај медијски цин упошљава око 80.000 људи, од чега је више од три хиљаде у *Си-Ен-Ену*.

Имиџ глобалног гласила створен је током рата у Заливу 1991. године, када је захваљујући директном преносу обезбеђена вишемилионска публика, али и слава неустрашиве телевизије „која је увек на лицу места“. Након студентских демонстрација на Тјенанмену 1989. године и значајне улоге у извештавању, новинари ове куће постали су амблеми политички важних догађаја, дајући им идеолошки печат начином информисања, избора слика и прећуткивања одређених података. Ова телевизија је при томе непосредно утицала на ток догађаја који су имали три димензије: националну, међународну дипломатску и поље међународних јавних расправа о могућем решењу кризе. *Си-Ен-Ен* је први увео „breaking news“ (ударне вести на глобалном плану) и извештавање током трајања догађаја, промовишући мишљење да „вести нису оно што се десило, већ оно што се дешава“ („real-time news“). Тако је ова кућа послала прве слике о бомбардовању Београда, рушењу светског трговинског центра у Њујорку, њене камере су преносиле рат у Ираку и Авганистану, присуствовале готово свим важнијим дешавањима у свету, али је кредибилитет временом почео да бледи, у складу са идеолошким сврставањем у бранитеље америчке спољне политике.

Осим двадесетчетворочасовног редовног информативног програма, који је по мишљењу критичара пристран, *Си-Ен-Ен* повремено има проблеме са „техничким грешкама“. Међу најпознатијим у раздобљу које су довеле до међународних осуда су оне из доба рата у Јужној Осетији када је *Си-Ен-Ен* приказао слике града Цхинвали којег је уништила грузијска војска подржавана од САД док се читао текст о нападима руске војске, чиме се креирао утисак да га је она уништила. Памти се и „грешка“ у преводу говора иранског председника који је 2006. године изјавио: „Иран има право на нуклеарну енергију, а цивилизоване нације немају потребе за нуклеарним оружјем“, док је то амерички медиј превео: „Кориштење нуклеарног оружја спада у иранска права“. На простору бивше Југославије једна од таквих „грешака“ везана је уз репортажу о демонстрацијама српских националиста поводом хапшења хашког оптуженика Радована Караџића, илустрована снимцима далеко спектакуларнијих и насилнијих демонстрација мађарске деснице у Будимпешти. Учење о овој телевизији као симболу афективног, ангажованог извештавања већ је постало опште место на светским катедрама за журналистику. Паковање најкомплицованијих глобалних догађаја у поједностављену црно-белу матрицу у којој се добри момци боре против лоших у теорији је названо „ефектом *Си-Ен-Ена*“! Грешке о којима говоримо, уз идеолошку острашћеност, довеле су до губитка кредибилитета, док је присутан пад гледаности од чак 50 одсто у односу на прошлу годину. Тактички покушаји

да се ангажовањем нових лица (на пример, Пирс Морган је заменио Ларија Кинга) врате гледаоци није успео, тако да конкуренција *Фокс њуз* и *Ем-Ес-Ен-Би-Си* (Fox News и MSNBC) има далеко боље резултате, мада и они имају пад гледаности од 10 до 20 одсто. Медијски стручњаци тврде да је *Си-Ен-Ен* старомодан, да је концепција иста већ годинама и да се све врти око ванредних вести, што значи да када оне изостану рејтинг драматично пада.

Сједињене Државе су увек, за разлику од конкурентских сила, вешто користиле тзв. *меку моћ*, која је услед постепеног економског и безбедносног јачања других глобалних играча оно што Америци и даље обезбеђује натпропорционални утицај. Иако на поприштини бројних сукобљавања има наговештаја слабљења америчке хегемоније, челични стисак над Балканом и даље је подједнако снажан. Колико је овај простор стратешки битан показује и отварања регионалне телевизије, канала *Н1*, који је америчкој јавности представљен као први регионални информативни канал на подручју бивше Југославије. Чињеница да је стратешки партнер компанија *Си-Ен-Ен* и да ће се емитовати одабрани програми из америчке мреже, као и да ће глобална медијска кућа обезбедити, консултације, обуку и оперативну подршку кроз све видове производње вести указује на озбиљност читавог пројекта. Програм ће се равноправно реализовати из три центра: Београда, Загреба и Сарајева, на језицима народа који ту живе. Предвиђено тржиште чиниће око 15 милиона људи, али с обзиром на низак стандард грађана, као и високу задуженост привреде, тешко је говорити о задовољавајућем финансијском аспекту као мотиву отварања. Након уговора са бугарском медијском кућом *Нјуз 7*, ово је други од већих партнерских програма *Си-Ен-Ена* у источној Европи. Занимљиво је да важну улогу у читавом пројекту има један политичар: некадашњи амерички амбасадор у Србији Камерон Мантер (*Cameron Munter*), главни и одговорни консултант компаније Јунајтед Груп, али и на високој позицији саветника у СББ-Телемакс Србија.¹² Биографије водећих личности ангажованих од стране западних партнера показују да долазак *Си-Ен-Ена* може да значи озбиљну намеру корпоративне Америке да у наредном периоду интензивира примену „меке“ силе која ће у важним политичким догађајима који вероватно следе имати задатак да спинује, прелама и обликује мњење у корист америчких корпоративних интереса. Као некада, Балкан се својим геостратешким положајем, по ко зна који пут, намеће као зона опасно укрштених интереса Истока и Запада.

АЛ-ЦАЗИРА ЕФЕКАТ НА БАЛКАНУ

Културни и религијски контакти данас су постали готово немогући без глобалних медија који су високим финансијским улагањима,

¹² Главни финансијер је Јунајтед група, која је најјача пеј ТВ платформа, а која око себе окупља *Ес-бе-бе* Телемакс из Србије, као и *Телемах* из БиХ и Словеније, *Total ТВ* и још око 15 мањих фирми у већинском власништву инвестиционог фонда „Мид Европа партнерс“ и Европске банке за обнову и развој (ЕБРД).

квалитетном технолошком продукцијом и сјајним креативним тимовима за кратко време премрежили планету. Колико је за стварање колективне свести важно имати сопствени медиј, показује пример арапских држава и култура, које су разлоге свог слабљења виделе управо у дефициту друштвеног капитала, пре свега у пољу културе, религије и радне етике.

У већини арапских држава електронски медији су се развијали под будним оком државе, која је доследно поштујући традицију и Куран, постајала све удаљенија од остатка света. Бројним начинима (од уређивачке политике до техничке подршке)¹³ штитила се исламска култура и религија. Можда би таква оријентација могла да опстане да сателитско комуницирање није променило глобалну географију, осуђујући све државе затворене у просторе националних резервата на тиху изолацију и нестајање. Арапски свет је брзо потражио одговор формирајући сопствену организацију (АРАБСАТ), очекујући да новим информационо-комуникационим системом парира западу. Комерцијализацијом сателита почетком осамдесетих покушан је продор популарних дневних новина: *Аи-Шарк*, *Ал-Авсат* и *Ал-Хајат* (Schleifer, 1998: 11) са намером промоције арапских погледа на свет, али су жељени ефекти изостали. Мислило се да ће државне телевизије изласком на сателит повећати комуникациони утицај, али у борби са *Си-Ен-Еном*, видљивим преко совјетског сателита није било никаквих шанси. Технолошка револуција могла се пратити кроз отварање већег броја електронских медија, али већина се програмски окретала спорту и забави, препуштајући поље политичко-културолошког утицаја другима. Прилику је уочио и британски *Би-Би-Си*, схватајући да интегрисањем са неком арапском кућом може учврстити своје већ традиционално добре позиције. Тако је 1994. основана *Би-Би-Си Арабик Телевизија*, финансијски богато подржана од саудијских елита, са прецизно дефинисаном поделом: британска медијска компанија била је задужена за обуку и менаџмент, а саудијска краљевска породица за финансије! Велика ишчекивања оснивача су се распршила као мехур од сапунице. Новинарски тим састављен од пробраних професионалаца са запада, али и уз већине арапских држава тешко се одвикавао од рада без државне контроле, док је гледаност и даље била слаба. Слика западних медија све више је доминирала у арапским домовима, промовишући хедонизам и потрошачку културу (Јевтовић, 2009: 68). Муслимани су све мање добијали прилику да јавним иступима изнесу своје ставове, уочавајући да чак и међу својом сабраћом губе утицај.

Револуционаран комуникациони одговор уследио је са оснивањем телевизије *Ал-Дазира*,¹⁴ која је одмереном стратегијом и тар-

13 Да би спречила пропагандни утицај страних култура, Саудијска Арабија је шездесетих година прошлог века кодирајући ТВ-сигнале користила мало коришћени француски СЕКАМ систем. Као последицу добила је повећану продају мултисистемских пријемника и још већу гледаност неарапских програма!

14 Катарски принц Хамад бин Халифа Ал-Тана (Hamad bin Khalifa Al Thani) је новооснованој станици даровао 140 милиона долара, уз богате субвенције које су се наставиле до данас (El-Nawawy и Iskander, 2003: 33).

гетираним форматизовањем постала арапски *Си-Ен-Ен*. Највећа и најконтроверзнија информативна телевизијска кућа на Блиском истоку, која *24 сата дневно емитује вести из целог света, посебно са жаргијом сукоба* (како пише у заглављу интернет странице ове ТВ-мреже), данас је синоним информисања муслимана широм планете. Крах *Би-Би-Си Арапик Телевизије* означио је блистави почетак ове електронске тврђаве, јер је преузимањем више од 250 обучених новинара, уредника, камермана, монтажера и осталог особља, *Ал-Џазира* без великих улагања добила одличну професионалну базу (Maalouf, 2008: 6). Иако је приликом оснивања (1. новембра 1996) као циљну групу имала становнике Катарa и мото *ми имамо обе стране*, за непуне две деценије ова станица се муњевитом брзином из локалног трансформисала у глобални медиј којег гледа 150 милиона Арапа у 22 државе, око два милиона кабловских власника у Северној Америци, четири милиона Европљана, а посредством интернета још око 18 милиона корисника дневно. Одговарајући захтевима разноврсне публике и великом броју конкурената *Ал-Џазира* је оснивала и посебне канале: Al Jazeera Sports, Al Jazeera Children, Al Jazeera International, Al Jazeera Documentary, Al Jazeera English и сл.

Поређења са *Би-Би-Сијем* годе муслиманском уху, али су далеко од реалности. Док се енглески јавни сервис финансира од пореза свих грађана по јасно утврђеним правилима, катарска станица финансије добија директно од емира и његове богате породице. Снежана Бајчета добро уочава и да „систем не омогућава критику власти“ чиме се руши мит о објективности, али и рађа сумња да је *Ал-Џазира* гласноговорник катарске државе и њене политике (2012: 34). Слично мисли и Фенди у својој књизи „(Не)цивилни рат речима: медији и политика у арапском свијету“, објашњавајући како *Ал-Џазира* извештава по принципу „anywhere but here“, истражујући проблеме у земљама широм света, али заобилазећи исте у Катару (Fandy, 2007: 9). Да би се познавала геополитичка парадигма арапског размишљања, важно је разумевање концепта *сквотинга* (Wada' al Yad), према коме „простором који си успио да заузмеш можеш и да владаш“. То важи за све нивое и сфере живота и представља неку врсту „приватизације државног власништва“, укључујући и медије (Fandy, 2007: 16). Другим речима, простор који покривају арапски медији легитиман је за остваривање свих политичких, финансијских, идеолошких, културолошких и религијских циљева, тако да се распростирање медијских слика у пракси поистовећује са тихим освајањем територија. Ако се из културних образаца муслиманског становништва на Балкану потискују мултикултурни елементи, а форсирају арапски обрасци, јасно је да ће у перспективи доћи до корените промене свести!

Ал-Џазира Балкан је део међународне ТВ-мреже, која је са радом на овим просторима почела 11. новембра 2011. године. У почетку се кренуло са шест сати самосталног садржаја на бошњачком, хрватском и српском језику, док се остатак програма преузимао од енглеског огранка *Ал-Џазире*. Станица је смештена у Сарајеву, док су регионални центри отворени у Загребу, Београду и Скопљу. Уз то,

широка мрежа дописника из Подгорице, Приштине, Мостара и Бања Луке, али и Вашингтона, Лондона, Брисела, Берлина, Беча, Москве, Истанбула, Јерусалима, Пекинга и још преко 70 центара које матична телевизија има широм света, омогућиле су овом медију да постане један од важнијих извора информисања на балканским просторима. Краљевска породица је у покретање *Ал-Дазире Балкан*, јединог регионалног њуз-канала, у почетној фази уложила 15 милиона евра, са идејом да „допринесе помирењу међу народима региона“. У свакој наредној години инвестирана је слична сума (за четири године око 60 милиона евра), што показује решеност оснивача да се угнезди на овим просторима, при чему се размишља и о покретању сличног радио-програма током 2015. године.

Већ сада можемо закључити да је по професионалности, начину извештавања и концепцији програма *Ал-Дазира Балкан* верна реплика америчког *Си-Ен-Ена* из златних дана. Око две стотине стално запослених ради у технолошки најмодернијим условима, са планом да се количина информација даље увећава (трајање вести од 12 до 24 сата), посебно обрађивањем тема политичког карактера специфичним за одређену територију. Документарни програми су најквалитетнији део продукције, са израженим осећајем социјалне одговорности. Нарочито је занимљив приступ друштвеним проблемима који одликује благи притисак, уместо конфликта; при чему се избегава сукоб са локалним властима. Принцип *Ал-Дазире* је упорно указивање на проблем, пре него директно опонирање надлежнима. Новац не представља проблем, јер Арапи на ово улагање не гледају из капиталистичке перспективе, већ кроз распрострањавање утицаја, репутације и побољшања брэнда. Тако комуникационом галаксијом шире значај свог присуства, чиме се оснажују тврдње комуниколога да: „Медији више нису само медији. Они данас имају много већу базу него раније и, као резултат, јединствен утицај на међународну политику. Медији могу служити као оружје у конфликтима, инструменти за склапање мира, могу учинити традиционалне границе ирелевантним и ујединити људе цијелог свијета. Овај феномен – *Ал-Дазира ефекат* – преобликује свијет” (Seib, 2008: xii).

РУСКИ МЕДИЈСКИ КИШОБРАН

Плурализација медијско-пропагандне реалности на небу Балкана постала је видљивија тек након отварања руског медијског сервиса *Спутњик*, када је Димитриј Киселов (Дмитрий Константинович Киселёв),¹⁵ један од најближих сарадника председника Путина, отворено изјавио како је њихов основни задатак промовисање руских погледа. „Боримо се против агресивне (западне – прим. аут.) пропаганде која напада свет. Циљ овог пројекта је да пружимо алтернативу интерпретацијама светских догађаја“, поручио је високи медијски званич-

¹⁵ Киселов је и директор новинске агенције „Росија севодња“, коју не треба мешати са истоименом телевизијском мрежом.

ник, признајући да је лекцију научио извештавајући о *Наранџастој револуцији* у Украјини, када је схватио да новинарство у савременом друштву производи доминантне слике и вредности. Случајно или не, али одабир држава и градова у којима су отворене испоставе сервиса одраз су и приоритета руске спољне политике: Вашингтон, Лондон, Њу Делхи, Каиро, Монтевидео, Пекинг, Берлин, Рио де Жанерио, Истанбул, Париз, Буенос Ајрес, Хелсинки, Минск, Кијев, Ташкент, Астана, Бишкек, Сухуми, Цинвал, Тбилиси, Јереван, Баку, Кишњев и Београд. Обједињавање три информативна гиганта у државну медијску корпорацију *Русија севодња* омогућено је спајањем телевизије *Раиа тудеј*, највеће руске информативне агенције *РИА Новости* и некада кључног ослонца большевичке пропаганде, радио-станице *Глас Русије*. Пројекат медијске глобализације заснивао се на креирању модерног и поузданог информационог комплекса који ће постати извор информација за широк аудиторјум, али неоптерећен старим догамама и сећањима на совјетску државу.

Почетком децембра 2005. године из Москве је почело емитовање телевизијског програма *Русија данас* (енгл. *Russia Today*, скр. RT; рус. *Россия сегодня*), означавајући тренутак укидања медијског монопола запада у сфери меке моћи. Иницијатива је потекла од тадашњег министра информација Михајла Лесина (Михаил Юрьевич Лесин) и Алексеја Громова (Алексей Алексеевич Громов), портпарола руског председника. Уз помоћ Владе Руске Федерације формирана је, најпре, Аутономна непрофитна организација „ТВ Новости“ (Автономная некоммерческая организация „ТВ Новости“), у чијем окриљу је стартовало емитовање новог глобалног телевизијског програма. Наиме, преко Федералне агенције за штампу и масовне комуникације Русије (Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям России), регулаторног тела подређеног Министарству комуникација (Министерство связи и массовых коммуникаций Российской Федерации), обезбеђен је почетни буџет од 30 милиона долара за покретање целодневног програма, само на енглеском језику, и исто толика сума за емитовање у првој години. Половина новца потиче из буџета, док су остатак обезбедиле комерцијалне банке и неколико великих руских компанија (Knobel, 2005). Запослено је око 300 новинара, а за главног и одговорног уредника постављена је Маргарита Симонијан (Маргарита Симоновна Симоньян), у то доба, двадесетпетогодишњакиња и сигурно најмлађа уредница једног глобалног телевизијског програма. „Не постоји објективност“, тврди она. „Само приближавање истини са што је могуће више различитих активности“ (Политика, 16. 11. 2014).

Већ на истеку прве деценије можемо говорити о изузетној позицији руског сервиса. Поред програма на енглеском, покренути су и сервиси на арапском и шпанском језику: *Русија Ал-Јум* (арапски: Русија данас) 2007. године и *РТ Актуелидад* (шп. RT Actualidad: РТ Присутан), две године касније. Отворен је посебан програм само за гледаоце у САД – *РТ Америка 2010*, као и *РТ Документарни*, 2011. године, на енглеском и руском језику. Сваки нови програм одмах је праћен

сопственим веб-сајтом, постајући истовремено доступан на рачунару или мобилном телефону, са растућом популарношћу на најкоришћењем звучно-визуелном интернет-сервису „Јутјуб“ (YouTube), на којем *Русија данас* има посебан канал још од 2006. године (<https://www.youtube.com/user/RussiaToday>). Широм света у 29 мултимедијалних центара запослено је око 2.500 људи, чиме је практично формирана глобална комуникациона мрежа, која користи све могућности телевизије, као најмоћнијег масовног медија, и све могућности њене конвергенције са новим медијем, глобалним системом компјутерских мрежа – интернетом.¹⁶

Произведени медијски садржаји посредују се терестријално у САД (4 канала) и Великој Британији (1 канал), а широм света коришћењем 30 сателита, 500 кабловских и мноштва тзв. ај-пи-ти-ви (енгл. скр.од IPTV/Internet Protocol Television: интернет-протокол телевизија) оператера широм света. Тако доспевају до 650 милиона гледалаца у више од сто земаља, а гледа их 28% претплатника на неком од кабловских дистрибуционих система (КДС) у свету, укључујући и гледаоце у 2,8 милиона хотелских соба које су прикључене на КДС (Милетић, 2014: 21). Годишњи буџет ове медијске мреже је до 2014. године повећан више од десет пута (процењује се на преко 400 милиона долара), по чему је међу највећим инвеститорима у свету медијске индустрије. Име телевизијског програма (2009) скраћено је у *PT*, са јасном мотивацијом да се елиминишу предрасуде постојећих и потенцијалних гледалаца због чињенице да је реч о руској медијској мрежи.

Резултати техничко-технолошког, кадровског, продукционог и програмског развоја руске мреже зачудили су свет, посебно аналитичаре на западу, јер је мека сила за кратко време ударила у њен трбух. На територији САД програм *PT* Америка је 2010. године био на другом месту по гледаности страних телевизијских програма, одмах иза *Би-Би-Си Ворлд сервиса*, а у великим градовима међу пет најгледанијих у целокупној телевизијској понуди (Haider, 2010). У Великој Британији *PT* је још 2012. године био на трећем месту са 2,5 милиона гледалаца – више су имали само *Би-Би-Си* и *Скај њуз*. (Laughlin, 2013). Хамбуршки „Шпигл“ (Der Spiegel), један од водећих политички магазина у свету, констатује да је „руски председник Владимир Путин створио анти-CNN за западне гледаоце“; да „у Вашингтону 13 пута више људи гледа тај руски програм него немачки еквивалент *Дојче веле*“; да „два милиона Британаца редовно гледа тај канал Кремља“; да је „његова интернет презентација успешнија од свих такмаца“ и да је „у јуну 2013. *Раиа Тудеј* достигла рекорд на *YouTube* поставши прва ТВ-станица која је имала милијарду гледања својих видео-клипова“.

Анализирајући продукцијски аспект телевизијских програма

¹⁶ Једна од последњих иновација је постављање банера *Раианедија* (енгл. Russiapedia – <http://russiapedia.rt.com/>), што је парафраза добро познате „Википедије“. За разлику од оригинала, у руској верзији није могуће допуњавати или мењати текстове, али зато она садржи мноштво информација о овој земљи, поређаних по енглеској абеледи. Образложење је дато на уводној веб-страници – разградња преовлађујућих стереотипа о Русији као „снегом покривеној земљи, домовини вотке, медведа и КГБ-а“!

РТ, лако учавамо како се он не разликује од било које глобалне телевизије са запада – почев од најавних шпица, преко начина реализације информативних емисија, интервјуа и ток-шоуа; до укључивања репортера „са лица места“, инсистирања на важности слике, изгледа и јавног наступа уредника, новинара и презентера. Вођени тимовима професионалаца који прецизно усмеравају сваки сегмент програма, они практично стварају префињени одраз *Си-Ен-Ена*, али у руској верзији, при чему су разлике у приступу последице идеолошких супростављености. У прилог овој тези иде и чињеница о ангажовању угледних „телевизијских звезда“, као што је нпр. Лари Кинг (Larry King), вишедеценијски (1980–2010) бренд америчког парњака, који у програму руске телевизије за гледаоце у САД има две емисије – „Лари Кинг сада“ (Larry King Now) и „Политика са Ларијем Кингом“ (Politicking with Larry King). Ширење руског погледа на свет праћено је пропагандном обојеношћу, а сви који јој се супроставе добијају отказе или сами напуштају програм!¹⁷

Ако мислите да Русија има превише пара и да их улудо баца у медије, веома грешите. *Раша Тудеј* није скупа имитација *Си-Ен-Ена*, већ моћна пропагандна машина која је укинула монопол америчке пропаганде увијене у целофан демократичности. Манир западног гледалишта да не преиспитује позадину и контекст вести, прихватајући форму поједностављеног и површног сликања стварности, појавом руске телевизије, али и арапске *Ал-Дазире* значајно је промењен. У јавност је усађена потреба да се види (и чује) „друга страна“, што се добро могло видети већ приликом извештавања о рату у Јужној Осетији и Абхазији (2008). Док су западне телевизије вестима са терена и њиховим интерперетацијама стварале „институционалну представу“ о Русији као агресору, руска телевизија је доказивала да је конфликт изазвала Грузија упадом војске на територију Јужне Осетије. Међутим, пропагандну победу однели су западни медији: *Си-Ен-Ен* је пред камере довео тадашњег председника Грузије Михаила Сакашвилија који је оптужио Русију за агресију, док су у позадини емитовани снимци разорених градова. Иако су руски медији тврдили како је реч о манипулацији, јер су приказане рушевине из Јужне Осетије последица грузијског напада, истину нико није хтео да чује. Од тог тренутка Русија је променила медијску стратегију, чврсто решена да грешке више не понови. Да је однос снага у медијском надметању промењен, видели се већ током извештавања из Украјине (2014), када је у запаљеној згради Дома синдиката у Одеси у пожару изгорело више од 40 људи. Док су западни медији углавном прећуткивали стравични злочин или минимизирали његов значај, *РТ* је овом догађају пружио потпуну информативну и интерпретативну пажњу, указујући да су злочин починили припадници украјинског националистичког „Десног сектора“ и радикалне групе из Харкова и Кијева. Иако је *Си-Ен-Ен* чинио све како би догађај био релативизован пласирањем међу вести које нису

¹⁷ На пример, две америчке новинарке телевизије *Раша тудеј* (Лиз Вол и Еби Мартин) дале су отказ јер нису биле сагласне с политиком Москве према Украјини и начину на који та државна телевизија извештава о украјинској кризи!

ударне, запостављањем одговора на питање: ко је изазвао пожар и чинећи све како би умањио број људских жртава, код публике на западу пробудио се црв сумње у слике сопствених медија, али што је у глобалној игри много важније – покренуо се механизам несигурности у америчку изузетност!

Руси имају пословицу: „Боље касно, него никад“, објашњавајући њоме актуелно присуство на Балкану. Уочавајући пропагандно заостајање у трци са западним медијима, који су сваки пут кад се нешто деси муњевито сервирали своју верзију истине, решили су да ситуацију преокрену коришћењем техника и метода највећих конкурената. За почетак је одабран локални радио који ће се бавити локалним питањима и проблемима и који ће се трудити да актуалне теме и проблеме осветли са разних страна. При томе, његова глобалност је апсолутна с обзиром на то да су све станице међусобно повезане, тако да сваку од њих функционално покрива и 28 других дописништава. Руски портал и радио-станице на овим просторима постају део алатки меке моћи, што несумњиво показује заинтересованост државе за већим присуством и ангажовањем на Балкану.¹⁸ Није тешко запазити да је Београд једини град у региону у којем *Спутњик* отвара редакцију, што се уклапа у школу мишљења да је Србија важна за руске интересе на Балкану. За почетак биће ангажовано тридесетак људи, али је планирано даље повећање запослених јер се у дугорочној перспективи очекује и отварање телевизијског дописништва. Руски пропагандни стратеги настоје створити пукотине у светском јавном мњењу, па нишанећи глобално циљају регионално, играјући на карту времена и обрађивања једног по једног питања. У том светлу активнија медијска улога на Балкану део је много ширег процеса који трага за гласовима подршке у глобалном политичком одлучивању. Никита Бондарјев, виши научни сарадник Руског института за стратешка истраживања (РИСИ) из Москве,¹⁹ отварајући званично представништво ове организације у Београду крајем октобра 2013. признао је стратешку заинтересованост Русије за ангажованијом улогом на Балкану, по којој улагање капитала и профит нису једини циљеви, јер је много важније остваривање политичког утицаја. Поред медија, мета је и невладин сектор, у којем тек треба очекивати промене!

Запад је прозрео нову игру са Истока, чинећи све да је обесмисли и негира као вредност. У готово свакој „објективној критици“ руског медијског кишобрана полази се од стереотипа да је то само модернизована варијанта грубе пропаганде из совјетске епохе, чиме се пажња скреће на манипулативност садржаја или да је реч о персонификацији

18 Позиције Русије ближе појашњавају и портали: Srbin.info, [Fond strateške kulture, Glas Rusije](http://Fondstrateške.kulture.glasrusije.com), [ruska reč, SrbiNaOkup](http://ruska.rech.srbinaokup.com), [FejsbukReporter](http://FejsbukReporter.com), Srpska.ru, [Vostok, Pravoslavnajaprodica](http://Vostokpravoslavnajaprodica.com), Zavetnici.rs!

19 Руска верзија америчке Карнеги, или РАНД корпорације, основана 2009, као део администрације председника Руске Федерације. Циљеви и смисао Института је у припреми и изради аналитичке продукције, која затим иде администрацији председника, али и у друге институције, попут Министарства иностраних послова, руске агенције за међународну сарадњу „Россотрудничество“, или у државне корпорације као што је „Гаспром“. Институт је укључен у процесе јавне дипломатије и научне активности.

руских тенкова и ракета. Даље се критичка анализа персонализује и повезује са руским председником Путином, па се на питање – „Шта је Русија данас?“ – нуди крајње поједностављен одговор – то је „Пропагандни излаз Кремља који има кризу идентитета“ (Ioffe, 2010).

ЗАКЉУЧАК

У добу пропаганде *Россия Сегодня*, *Ал-Цазира*, *Н1*, као и нове глобалне медијске куће које ће се тек појавити, постају природна појава, само што то велики играчи на светској сцени тешко прихватају, јер тиме признају губљење сопственог монопола. Управљати неким друштвом значи господарити комуникационим токовима, конфликтним ситуацијама и кризама; једном речју, одлучивати о јавним начинима представљања. Тако долазимо до комуникационог парадокса: информациона индустрија информише, обавештава, забавља, али и креира софистициран тип друштвене контроле, са лукаво филтрираним обрасцима идеолошке доминације. Ту је нова улога медија, телевизије и друштвених мрежа пре свих, јер тематизујући одређене проблеме и усмеравајући угао презентације битно утичу на степен друштвене пажње (*agenda setting*). Нестао је некадашњи монопол у једностраном тумачењу стварности, ослабљена је хијерархијска дистрибуција моћи од стране државе или апарата који су управљали у њено име. Видокруг постаје све суженији, јер глобални медији чине све како би наметнули своје погледе и начине размишљања!

Какофонија медијских гласова на информационом простору Балкана доноси корист његовим становницима, али само под условом да разумеју моћ и облике комуникационе пропаганде. Ангажованост и проактивна улога највећих светских медијских компанија комерцијално није исплатива, па остаје да видимо који су стварни мотиви њиховог присуства: креирање мира и сарадње или можда, нових сукоба по верским или идеолошким шавовима? Политичка балканизација могућа је и као резултат претходног медијског завођења, па ангажованост великих светских медијских компанија ваља посматрати оптиком интереса економије, идеологије или религије.

У ширењу медијакултуре кључну улогу имаће државна политичка вођства и консензус о потреби међусобног разумевања и толеранције. У настојању да се успостави баланс између глобалних притисака и националних медија на Балкану постојало је више иницијатива за стварање заједничких информативних агенција и медијских програма, али су се оне тешко реализовале у пракси. „Једну од таквих 2004. покренуо је *Балкански информациони пул*, чије је седиште било у Софији, у Бугарској. Окупили су се представници већине државних агенција, разговарали о сарадњи, сложили се да је она неопходна, па су се онда разишли уз обећање да ће се даљи кораци институционализовати. Договор никада није реализован, а иницијатор његовог склапања после тешке финансијске кризе престао је да постоји“ (Арацки, 2006: 173-177). Остављати јавни простор другима значи тешку нео-

презност са разноврсним последицама. „Муниција духа“ преко ноћи од суседа ствара убице, пријатеље претвара у злочинце, док читаве народе проглашава непријатељима. Већа изложеност медијском садржају значи и већу могућност пропагандног утицања! Отуда битка за симболичким владањем прикрива софистицирану борбу за политичком контролом, која се води на свим нивоима: од локалних и регионалних, до националних и глобалних.

Пред медијима на Балкану је приоритетан задатак промене грађанске свести, креирања интересно преплетеног мултиетничког, мултикултурног и мултирелигијског амбијента у којем би читав регион коначно кренуо ка истинском помирењу и социјално одговорној демократији. Најважнији рат којег требамо добити водиће се у главама људи. Јавност која има претензију владања другима лако слободу претвара у ропство, љубав у мржњу, дијалог у монолог, демократију у тоталитаризам. Можда неке таква Србија и Балкан одговарају, али стратегији који креирају футуристичку визију европске државне заједнице морали би да виде више од осталих.

ЛИТЕРАТУРА

- Арачки, З. „Глобализација и њено влијанје на балканске СМИ“. В Зборник тезиси докладав и выступлений Всероссийского социологического конгресса „Глобализација и социјалне изменења в современной России“, том 11, ур. А. С. Татунц. Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Российская социологическая ассоциација, 2006.
- Бајчета, С. “Ал-Џазира као актер у међународном комуницирању”. *Communication Management Quarterly* 25 (2012).
- El-Nawawy, M. i A. Iskander. *Al-Jazeera*. Boulder: Westview, 2003.
- Ioffe, J. “What is Russia Today?”. *Columbia Journalism Review*, 2010 (http://www.cjr.org/feature/what_is_russia_today.php?page=all; приступљено 19. 11. 2014).
- Јевтовић, З. “Култ Ал-Џазире у глобалном медијском сазвежђу”. У *Филозофеме* 10 (2009).
- Кириллова, Н. *Медиакултура: от модерна к постмодерну*. Москва: Акад. Проект, 2005.
- Knobel, V. *Russian News, English Accent: New Kremlin Show Spins Russia*, 2005 (<http://www.cbsnews.com/news/russian-news-english-accent-11-12-2005/>; приступљено 23. 11. 2014).
- Laughlin, A. *RT Russian news channel goes HD on Sky*, 2013 (<http://www.digitalspy.co.uk/media/news/a450812/rt-russian-news-channelgoes-hd-on-sky.html#~oH9R70bjpFNPTQ>; приступљено 24. 11. 2014).
- Maalouf, A. *The Influence of Al Jazeera in the Arab World and Response of Arab Government*. US: ProQuest Information and Learning Company, 2008.
- Милетић, М. „Русија данас (РТ) – одговор глобалном медијском

- једноумљу“. *Култура полуца* 11, 25 (2014).
- Михајлов Прокоповић, А. „Globalni mediji: CNN i BBC World News“. *Communication Management Quarterly* 10 (2009).
RT (<http://rt.com/about-us>; приступљено 25. 11. 2014).
- Russiapedia (<http://russiapedia.rt.com/>; приступљено 17. 11. 2014).
- Schleifer, S. A. *Media Explosion in the Arab World: The Pan-Arab Satellite Broadcasters, Transnational Broadcasting Studies*, 1998, posećeno 21. 11. 2014 <http://www.tbsjournal.com/Archives/Fall98/Articles1/Pan-Arab-broadcasters/html>).
- Seib, P. *The Al Jazeera Effect: How the New Global Media are Reshaping World Politics*. Washington: Potomac Books, 2008.
- Smit, A. *Истраживање природе и узрока богатства народа*. Београд: Култура, 1970.
- Fandy, M. *(Un)civil War of Words: Media and Politics in the Arab world*. US: Greenwood, 2007.
- Haider, R. *Media – Foreign News Channels Drawing U.S. Viewers*, 2010 (<http://www.ipsnews.net/2010/01/media-foreign-news-channels-drawing-usviewers/>; приступљено 23. 11. 2014).
- <https://www.youtube.com/user/RussiaToday>; приступљено 18. 11. 2014.
- Чернов, А. *Трагање за културним идентитом – фактор медија*. Нови Сад: Прометеј, 2007.
- Рељић, С. *Криза медија и медији кризе*. Београд: ЈП Службени гласник, 2013.

Zoran Jevtovic

BATTLE FOR THE MEDIA INFLUENCE IN THE COMMUNICATIVE SPACE OF THE BALKANS

Summary: The communicative regions of the states in the Balkans are continuously pulsing in the rhythm of political transformations, ideological breakings, ecological incidents, national memories and identities, religious differences and economic crisis; during this the media sensations, speculations, spinning and pictures come out as a close up. This paper points out to a sudden interest of global media magnates (american CNN, russian Russia Today and Qatar Al Jazeera) in active participation in the mentioned processes, as well as toward the profitable unsustainability of such large investments, as well. The creation of reality, concepts and meanings in the modern system becomes an important segment of a *tender power*; by which invisible conflicts are governed in a wider environment as potential sources of further discord and segregation. Mass conscience becomes the confluence of symbolic flows, while global media under the veil of an open market continues desintegrating the audience, according

to well-designed patterns and modes of behaviour. In case that there are still those who really believe that big TV networks in the Balkans are functioning in order to inform the inhabitants, then they are not capable of recognizing the hidden discourse of global powers' propaganda. The problem is not in their hegemonic intentions to use the media in order to create political and religious power, but in the fact that the Balkan's countries do not have mutual attitudes or the media by which they could articulate and protect their interests. The author emphasizes the importance of communicative compaction of people and cultures in the Balkans, since the direction of global media influence which is narrowly oriented and cut into segments only contributes to further expansion of informative gap, while further away behind the horizon, new storms and tempests are approaching.

Key words: Balkans, global media, reality, influence, public opinion, construction of meaning, conflicts.

Зоран Арачки¹Универзитет у Нишу – Филозофски факултет
Департман за комуникологију и новинарство**Параскева Петроска²**Здружение на новинарите на Македонија
Совет на чест

МЕДИЈСКИ ДОПРИНОС РАЗВОЈУ ИНТЕРКУЛТУРНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ ИЛИ ГЕТОИЗАЦИЈИ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА³

Резиме: Медији имају моћ да побољшају комуникацију између различитих друштвених група, али и да међу њима продубе јаз и појачају поделе. Информисање мањина на националним језицима једно је од неприкосновених људских права, али после дугогодишњег постојања оваквих програма оправдано се појавила дилема: да ли на овај начин медији учвршћују разлике и доприносе гетоизацији малих националних и културних заједница?

Ослањајући се на нека од последњих истраживања стања у овој области у Србији, као и на праксу функционисања мањинских медија у Македонији, аутори трагају за моделом који може да поправи политичку и културну комуникацију, као и да доприне се разумевању и афирмацији припадника различитих народа и етничких група који живе на просторима Балкана. Показује се да је боље емитовати вишејезички програм на истој фреквенцији, него имати сасвим одвојене канале комуницирања, јер и само слушање језика суграђана подстиче радозналост за њихову културу и узајамно прихватање.

Кључне речи: медији, информисање, мањине, комуникација, живот

УВОД

Смештене на раскршћу латинског, муслиманског и православног света, суочене са турбулентним и понекад бахатим налетима постиндустријског друштва, државе Балкана се на размеђи векова и миленијума налазе пред историјским, геополитичким, комуникацијским и међународним изазовима битним за опстанак самих држава, али и мира и стабилности на балканским и европским просторима. За истраживаче политичких процеса и кретања то значи велики број диле-

1 zoran.aracki@filfak.ni.ac.rs

2 paraskevapetroska@yahoo.com

3 Рад је настао у оквиру пројекта број 179074, који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ма заснованих на трансформацији друштвене моћи и хипостазиране визије техничког прогреса у којем интеркултурална комуникација и размена информација добијају све запаженије место, посебно у мултиетничким и мултиконфесионалним заједницама које постају значајно клатно у политичким одлучивањима.

Сурови грађански и верски сукоби вођени током векова, на овим просторима оставили су дугорочне последице, несигурност и ожилке, отварајући каталоге мањинских права, од очувања етничког идентитета, права на заступљеност у представничким телима и другим органима власти, религијске припадности, до права на употребу језика, слободе изражавања и приступа информацијама на матерњем језику. Просторна етничка хомогеност морала се реализовати у оквирима правне државности, што је подразумевало радикалан раскид са декларативним нормама и истинску опредељеност у развоју цивилне заједнице. Проблем се крио у чињеници да су државе биле изложене страховитим међународним санкцијама које су уништиле привредно ткиво, погодујући бујању различитих национализама који су водили деградацији права других етничких група. Затварање у сопствене етничке торове само је распаљивало заплетене племенске страсти, које су подстакнуте медијским ватрама сложиле буктињу која је битно успорила ширење демократских процеса и укључивање у европске интеграционе токове. Последице полувековне једнопартијске диктатуре огледале су се и у прећутном схватању да су медији продужена рука власти, па је у политички промењеним околностима споро сазревала свест о неопходности потребе полифонијске дистрибуције информација.

Слика није много другачија широм Европе и Америке. Припадници националних мањина, готово у свакој земљи имају сличне проблеме – изложени су стереотипном представљању, а поглед на њих оптерећен је бројним предрасудама, што веома често доводи до говора мржње, ксенофобије, па и расизма.

Сасвим је очигледно да је коректно извештавање о мањинским народима изузетно тешко. Међутим, управо из тог разлога ми смо се определили да у овом раду анализирамо ситуацију која говори о третману мањинских народа или заједница у медијима у Србији и Македонији, које представљају праве етничке конгломерате и у којима постоје значајна искуства, уз постављање дилеме из наслова овог рада која гласи: доприносе ли медији интеркултуралној комуникацији или гетоизацији мањина. У ту сврху користилићемо расположиве податке из бројних истраживања медијске сцене, али и из недавно успешно одбрањене магистарске тезе колегинице Параскеве Петроске, на Правном факултету Универзитета „Св.Кирил и Методиј“ у Скопљу, као и лична искуства из дугогодишњег новинарског рада на просторима Србије и Македоније.

МЕДИЈСКЕ СЛИКЕ МАЊИНА

Допринос једностраној, неизбалансираној, често неетичној и упрошћеној слици о мањинама, поред балканских, дају и светски медији. Михаел Бромлеј (Michael Bromley) указује како су касних 80-тих година прошлог века појаве као што су национализам, националност, идентитет, миграције, етницитет и раса прерасли у главна европска питања. Новинари „постају конфузни када морају описати појединце и групе, поготово јер су извргнути притисцима и подлежу стереотипима. Неке од ових несигурности потичу из властите перспективе: медији или они као појединци могу бити делом или пак блиско повезани с неким специфичним групама“ (Bromley, 1998: 7). Овај аутор сматра да је „мултикултурна природа Европе, као целине, непорецива“. Али, питање које се поставља, по њему је – „колико је извештавање новинара осетљиво на културне разлике?“

Проблема, наравно, има и на америчком континенту, где масовни медији такође нису имуни на расизам, ксенофобију и етничку нетрпељивост. Многи аутори са тих простора указивали су на примере таквог понашања медија. Анализирајући медијско праћење мањина долазило се до сличних искустава која постоје и код нас. Каролина Мартиндале (Carolyn Martindale) константује: „Једна од великих иронија у животу САД је како су бели Американци поносни што је њихова земља велика топионица (the melting pot) и како су спремни славити допринос сваке различите групе која развија америчко друштво – све док су ти људи Белци“ (Biaggi and Kern Foxworth, 1997: 89). Чак и најугледније новине попут Њујорк тајмса (The New York Times) нису извештавале равномерно о четири најбројније и најиутицајније етничке групе: Афроамериканцима, Латинаамериканцима, Азијским Американцима или изворним Американцима. Већински медији недовољно су приказивали њихов живот, па тако бели читаоци нису могли сазнавати какви су они у ствари. До сличних резултата дошла је и Џоан Бирд (Joann Byrd), омбудсман Вашингтон поста (The Washington Post). Она је анализираше више од 1500 фотографија које је Вашингтон пост објавио у 30 дана. Закључак је следећи: број фотографија на којима су искључиво Белци у односу на оне на којима су Афроамериканци је у односу 3:1. Бирд, међутим, сматра како то није резултат расизма новинара Вашингтон поста, већ „начин како новинари дефинишу и процењују вести“ (Biaggi and Kern Foxworth, 1997: 95).

Једно од најважнијих питања око кога у пракси, али и теорији има доста различитих акцената јесте концептуална разлика између партиципације и представљања мањина у тзв. *mainstream* медијима и постојања и функционисања мањинских медија. Коментари су различити. Џек Снајдер (Jack Snyder) истиче да мањински, етнички медији воде *гетоизацији*, те да је потребно водити свесну политику укључивања мањинских тема и питања у доминантне медије. То је потребно због тога што, како Снајдер наводи, *mainstream* медији боље представљају мањине, будући да су на њиховој страни широка и хетерогена

публика, научно укључивање различитих тачака гледишта, те развијени стандарди објективног извештавања (Snyder, 2000: 269–285).

„Желимо да се сами боримо за своја права. Сувише дуго су други *говорили уместо нас*“, објављено је у „Слободним новинама“ („Freedom’s Journal“) давне 1827. године, првом штампаном медију америчких црнаца које је у Њујорку издавао Џон Расворм. Мада је од тада прошло доста времена, може се закључити да циљ мањинских група у медијима лежи управо у потреби да оне говоре и комуницирају у своје име, а не да то чине други. Да би један систем складно функционисао, неопходно је да постоји хармонија међу свим деловима, тако да недостатак контаката, неразумевање и атмосфера узајамног неповерења немају перспективу мултикултурализма.⁴

Ипак, многи истраживачи оцењују да ни једно од ова два решења само за себе не треба да постоји, јер „медијска аутономија без партиципације у *mainstream* медијима води изолацији и повећавању етничке дистанце између група, а партиципација у већинским медијима, без одређеног степена медијске аутономије, има назнаке асимилације“ (Хоџић и Јусић, 2010: 25).

Право да се информација саопшти на матерњем језику не значи да се она „ускладишти“ у свест припадника других етничких група, кодификована у степену поклапања који обезбеђује разумевање шире публике. Негдашњи југословенски народи дуго су неговали формално право комуницирања на језицима мањина, али су сами програми због херметичности и нераздевања од других етничких група, више чинили икебану демократије него чворишта дијалога. Они су говорили, али се међусобно нису чули, симулирајући разумевање. Слика политичких збивања била је једнострана, реторички и историјски препознатљива, што је као повратну спрегу имало спремност публике на негативан став према припадницима других култура или религија.

Ако се етничка нетрепелјивост перманентно подстиче, као реакцију можемо очекивати деструкцију, ескалацију кризе и захтеве за новом прерасподелом политичке моћи. Компаративно анализирајући положај мањинских народа и група у западној Европи, Синиша Таталовић је закључио како првобитни захтеви којима се траже различити инструментарији за решавање основних животних питања, њиховим испуњавањем прерастају у захтеве за излазак из вишенационалне заједнице!? Често испреплетени и сложени односи већине и мањине, након реализације међународних стандарда, злоупотребом политичких ставова могу се претворити у непринципијелне начине *од издавајања мањинских народа у засебну државу или припајања матичној држави, до вођења политике толеранције и поверења* (Tatalović, 1997: 150).

4 „Преображај једног традиционалног јавног простора – монокултурног, политичког, националног, у којем су приватна и јавна сфера сасвим јасно одвојене – у мултикултурни простор није могућ једноставним механичким повећањем његовог коефицијента различитости“ (Семприни, 2004: 119).

МЕДИЈСКА ПРАВА МАЊИНА

Слобода организовања на мањинској основи задовољава различите политичке, културне, социјалне и друге интересе, обухватајући и право самоуправе мањина које укључује регионалну аутономију (примери Србије, Швајцарске, Белгије, Италије, Шпаније, Француске, Финске, Русије, Мађарске, Румуније и др.). Међутим, треба нагласити да *међународно право не тражи од држава да мањинама на својој територији (чак и када на делу те територије чине већину, па и значајну већину) дају некакву посебну самоуправу (аутономију)* (Кривокапић, 2006: 181). Низ докумената који потврђују ову тезу (Декларација УН о правима припадника националних или етничких, верских и језичких мањина, Декларација УН о начелима међународног права о пријатељским односима и сарадњи држава (1970), додатни протокол Конвенције за заштиту људских права и основних слобода која се односи на лица која припадају националним мањинама (саставни део Препоруке Савета Европе бр. 1201/1993), Међународни пакт о грађанским и политичким правима /1996/, итд.) само указују на потенцијалну опасност да погрешно интерпретиране слободе могу завести мањине ка путевима сецесије, припајања матици или стварању независне државе, што је Пандорина кутија без краја. Уосталом, на последице које би произвело право мањина на самоопредељење указао је некадашњи секретар Уједињених нација Бутрос Гали, у добро познатој Агенди за мир (1992): *Ако би свака етничка, верска и језичка група тражила државност, не би било граница поделама, а постизање мира, безбедности и економског благостања било би још теже оствариво* (1992, пар. 17). Отуда је једнозначност комуникационих струјања *condition sine non* глобалног поретка.

Права мањина на информисање, односно на приступ и власништво медија широм света, па и на Балкану регулисана су бројним документима. Међународно-правни стандарди у овој области постоје, али они су тек благи оквир, чијим се поштовањем може поправити прилично неповољна слика створена у свету, посебно у земљама у такзваној транзицији какве су источноевропске земље, односно оне у којима се одвија процес преласка из комунизма и социјализма у капитализам. Дубравка Валић Недељковић наводи да транзицијски медији „углавном игноришу проблеме мањина, осим ако оне нису предмет криминалистичког дискурса“, као и да је приликом извештавања о мањинама нагласак на „сензационализму, драматичности, конфликту, девијантном понашању непримереном грађанском друштву“ (Валић Недељковић, 2007: 101–126).

Годинама уназад медији представљају један од кључних механизма помоћу кога се широм света, па и на Балкану легитимише подређени, маргинализовани положај мањинских група. Истраживања спроведена у овој области готово да су јединствена у закључцима: „мањинске групе се у већинским медијима недовољно представљају, уз стереотипно приказивање, најчешће повезано са друштвеним проблемима. Кључни узроци неједнакости и дискриминације,

попут структуралних проблема и широко распрострањеног расизма, игноришу се“ (Cottle, 2000: 2–8).

Иако се о правним стандардима који се тичу заштите мањина може говорити неколико векова уназад (Thornberry, 1991: 25–37), а посебно у периоду између два рата када су у оквиру Лиге народа доношени споразуми о мањинама (Thio 2005:27-98), као и у периоду после Другог светског рата, када је усвојен Међународни пакт о грађанским и политичким правима (ICCPR - International Covenant on Civil and Political Rights), ипак се може рећи да је детаљније уређење односа у овој сфери почело тек деведесетих година прошлог века. Тада је традиционалним поставкама према којима особама које припадају мањинама „неће бити негирано право да уживају своју културу, практикују своју религију и говоре свој језик“ (Члан 27 ICCPR-а) додата и обавеза државе да мањинама омогући учествовање у доношењу одлука које их се директно тичу⁵ и детаљне одредбе о принципима и начинима осигурања употребе мањинског језика у различитим областима, укључујући и средства јавног информисања.⁶

Упркос све обимнијој правној регулативи кад су у питању медијска права мањина, оцењује се да је пракса европских држава у личној мери различита. О томе сведоче Един Хоџић и Тарик Јусић у уводном тексту књиге „Мањине и медији у Југоисточној европи“. Позивајући се на више аутора они наводе да неке државе, „попут Француске, континуирано одбијају да признају постојање националних мањина на својој територији. Поред француског језика, други који су у употреби у друштву називају се страним (пример арапског и португалског) или регионалним (бретонски или баскијски)“ (McGonagle et al., 2003: 10). У Норвешкој, иако је број припадника Сами народа и Финаца приближан, Сами народ, као домородачко становништво, ужива посебан статус и привилегије, које се протежу и на медијску сферу (Gomien, 1992: 61–62). У Словенији су основ диференцијације билатерални споразуми са матичним државама мањина (тзв. *kin-states*): на основу таквих споразума са Италијом и Мађарском, италијанска и мађарска мањина уживају посебне колективне привилегије у друштвеном и политичком животу Словеније, иако нису најбројније мањине у тој земљи (Marko, 2003: 183–185). Та се диференцијација, дакако, рефлектује и у медијској сфери: Мађари и Италијани су једине заједнице у Словенији које имају по једну радио-станицу на свом језику, те одређене програме на локалним телевизијама, док Роми, нпр., имају само једносатни програм на радију једном седмично (видети Mercator Media Forum: Slovenia). У Белгији је тек осамдесетих година прошлог века и „немачка заједница укључена у једначину расподеле јавних медија, која је традиционално подразумевала само Фламанце и Валонце“ (Gomien, 1992: 60–61).

5 Декларација УН-а о правима особа које припадају националним или етничким, верским и језичким мањинама, 1992, члан 2, став 3; Оквирна конвенција за заштиту националних мањина Већа Европе, 1995, ступила на снагу 1998, члан 15.

6 Европска повеља о регионалним и мањинским језицима, 1992, ступила на снагу 1998.

За припаднике мањина од посебног је значаја продукција медијских садржаја. „Било да их они производе или се производе за њих, ти садржаји морају рефлектовати њихове потребе и интересе. Учесће и консултације представника мањина у самом уређивачком процесу, када је реч о таквим програмима, ефикасно је средство да се то осигура“ (Хоџић и Јусић, 2010: 23). У државама чланицама ОСЦЕ-а, нпр., партиципација мањина на овом нивоу осигурава се на различите начине: кроз присуство посебног службеника за мањине у релевантном телу (као што је случај, нпр., са Већем за емитовање у Ирској), путем посебних консултативних тела састављених од представника гледалаца, која узимају у обзир и предлоге и мишљења асоцијација мањина (као, нпр., у Аустрији), кроз обавезне консултације са асоцијацијама мањина (као, нпр., у Хрватској), или кроз аутономно одлучивање одговарајућих мањинских институција и организација о начину коришћења алоцираног времена на јавном емитеру – при чему емитер мора узети у обзир такве одлуке (као, нпр., у Мађарској) (McGonagle et al., 2003: 28–29).

Истовремено, припадницима мањина подједнако је важно и време које им се посвећује на националним, регионлним и локалним јавним емитерима. Чињенице говоре да је ова област углавном солидно уређена у већини држава, али истраживачи указују на то да су напори у подстицању објављивања новинарских чланака на језицима мањина недовољни, као и да су „емисије намењене мањинама најчешће оптерећене фолклорним сликама, та да не уважавају целину њиховог специфичног језика, културе, начина живота...“ (Арацки, 2011: 365–371)

Оно што отежава проблеме везане за приказивање и присутност мањина у медијима јесте и све тежи положај јавних емитера у земљама Балкана. Наиме, све је више комерцијалних медија, док се рад јавних телевизија углавном ограничава на један канал, што смањује простор за присуство мањинских тема у њиховим програмима.

ФАКТОРИ УТИЦАЈА НА МЕДИЈСКО ПРЕДСТАВЉАЊЕ МАЊИНА

Истраживачи јавне сфере у већини земаља (McGonagle, Gomien, Marko, Hodžić, Jusić, Stojković, Radojković...) слажу се у оцени да су националне мањине у медијима приказане углавном кроз стереотипе и то у негативном светлу. Више је фактора који на то утичу.

Једним од кључних сматра се то што је притисак тржишта на медијску индустрију изузетно јак. Наиме, медијски садржаји морају се окренути већинским групама, јер би у супротном дошло до пада гледаности и слушаности телевизије или радија, као и до продаје новина. Тржиште, такође, готово неминовно доводи и до окретања сензационалистичким таблоидним темама, а за такво представљање изузетно су погодни управо представници мањинских група.

Други фактор који утиче на негативно представљање мањина јесте чињеница да мањине у једној земљи често истовремено предста-

вљају већину у другој, суседној земљи, па тако мањина чини саставни део медијског тржишта суседне матичне земље. По неким мишљењима то има вишеструке ефекте: већу дистанцу према земљи „домаћину“, јачи утицај суседних земаља, мање потребе за властитим медијима, те осетљиве и комплексније односе између две суседне државе.

На трећем месту налазе се „унутарње редакцијске процедуре“. Овде се пре свега мисли на то да редакције раде под великим временским притиском те да им је далеко лакше и брже користити официјелне изворе за свој рад, него ли губити време на скуповима мањинских група који су често лоше организовани и захтевају велике временске напоре да би се о њима квалитетно известило.

Четврти разлог, по мишљењу више теоретичара, представљају демографске особине и ставови новинара, уредника и власника медијских кућа, који су често оптерећени предрасудама, по некад чак и расистичког типа. У сваком случају, велики утицај на однос према мањинама представља њихова етничка припадност, социјализација, едукације и економски положај.

И на крају, у данашње доба можда и најзначајнији фактор представља такозвано „вредновање вести“, што се посебно тиче новинара и уредника у медијима. Наиме, већ дуже време међу овом групом људи присутно је уверење да су само „лоше вести“ – „добре вести“, дакле оне које говоре о злочинима, крви, сукобу, драми, етноцентризму... С друге стране емитују се вести значајне „за нашу групу“, за „нашу већину“, чиме се сужава простор за извештавање о мањинама, „о њима“, „о другима“.

Џоан Бирд (Joann Byrd), омбудсман Вашингтон поста (*The Washington Post*)⁷ указује на суштину: „Уређивачка политика и процена вредности вести темеље се на критеријумима утврђеним за већинске потрошаче медија, а не мањине“. То је природно и не зачуђује. Медији живе од тржишта и уколико би посвећивали велику пажњу мањинама, а занемаривали већину, изгубили би већинске потрошаче, а то значи и профит који је посебно важан за приватне, комерцијалне медије. Међутим, уместо тога већински медији могу учинити нешто друго: проценити елементе вредности вести у догађајима у којима су актери припадници мањина. Вести о мањинама, у неким ситуацијама чак имају и веће вредности, од оних које су окренуте већини. Новинари, а поготово уредници, не препознају те вредности, већ примењују стереотипе: Ром украо новчаник, а ако је то учинио припадник већинског народа, онда треба наћи другачији наслов.

На простору Балкана, а посебно на простору бивше СФРЈ медијска права мањина имају и низ специфичности. Конфликтни и постконфликтни контекст овде и даље играју велику улогу.

Национални интереси балканских народа садржали су се у дијаметрално другачијој стратегији од оне коју су спроводиле владајуће елите током последњих деценија. Уместо оптуживања других,

⁷ Задатак омбудсмана у медијима је да штити права читалаца, бори се за поштовање етичких и професионалних начела, као и да заштити новинаре од манипулација и притисака (Bertrand, 2007: 90).

ксенофобичних сумњичења, репресије према политичким неистомишљеницима и тврдоглавог инсистирања на романтичним митовима о правди и истини која ће кад-тад победити, требало је стратегијом мудрости и толеранције схватити да се трасира нови пут за мултикултурно друштво. Постајући инструменти реализације политичке воље националних елита, доминантни медији су дистрибуцијом селектованих, униформисаних и пропагандно интонираних информација, злоупотребљени при креирању послушничке психологије, што је чинило погодно тло за ширење даљих етничких нетрепелвости.

СРПСКО ИСКУСТВО

Демократске промене у Србији означиле су важан корак ка опредељењу за улазак у велику породицу Европске заједнице, отварајући врата изменама важећих правних стандарда. Спровodeћи европске принципе утврђене чланом 9. Конвенције о равноправности и заштити националних мањина Савета Европе, чланом 11. Европске повеље о регионалним и мањинским језицима из 1995. и Оквирне конвенције о заштити мањина Савета Европе из 1998, нова власт је нормативно припремила квалитетну подлогу за стварање опште-друштвених, медијских регула примерених демократском окружењу. У том контексту од необичног значаја је „Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама“, из марта 2003, која је добила комплименте ОЕБС-а и Савета Европе. Она се практично наставља на „Међународни пакт о грађанским и политичким правима Уједињених нација“, који у члану 19. став два, каже: „Свако лице има право на слободу изражавања без обзира на границе, што подразумева слободу изналажења, примања и ширења информација и идеја свих врста у усменом, писменом, штампаном или уметничком облику или на било који други начин по слободном избору“. У поменутој Повељи, члан 26. истиче како *свако лице има право на слободу мисли, савести, уверења или вероисповести* у приватном животу, али пошто је познато да утицај на јавно мњење има само реч, слово или слика пренети масовним медијима, већ члан 30. детаљније образлаже права која из њих проистичу. Важно је знати да *свако може да без одобрења оснива новине и друга средства јавног обавештавања. Телевизијске и радио-станице се оснивају у складу са законима држава чланица*, као и да *нема цензуре*. Слична пракса побољшања законских оквира за информисање националних мањина настављена је и овогодишњим доношењем сета медијских закона.

Очигледно, више се не ради о редицајнирању претходних закона, већ реформском сету прописа којима се српско друштво прилагођава интересима европске породице, прецизно усаглашавајући и усавршавајући основна начела заштите мањинске политике. То се најбоље види у члану 52. Повеље који дефинишући права на очување посебности у ставовима један (право на изражавање, чување, неговање, развијање и јавно испољавање националне и етничке, културне

и верске писмености); ставу три (слобода употребе свог језика и писма); једанаест (на потпуно и непристрасно информисање на свом језику, укључујући право на изражавање, примање, слање и размену информација и идеја) и дванаест (да оснивају сопствена средства јавног информисања), поставља темеље међусобне толеранције и дијалога са културама у окружењу.

Могло би се констатовати како се у развоју медија на мањинским језицима највише одмакло у Војводини, у којој свака већа национална или етничка заједница има сопствене издавачке куће („Форум“ на мађарском, „Либертатае“ на румунском, „Култура“ на словачком, „Руске слово“ на русинском итд.). Бугарска заједница имала је на југоистоку Србије новинско-издавачку кућу „Братство“, Бошњаци у Санцаку издавали су „Хас“ и сл., док је, пред крај прошлог века, права револуција настала у етру Србије. Тада је основано преко 150 радиотелевизијских станица које су програм емитовале на језицима мањина, али је само неколико задовољавало професионалне стандарде!⁸ Данас су најбројнији медији на ромском језику (око 30), али од њих свега три припремају сопствени информативни програм. Остали емитују мале огласе, рекламе, преносе весела и сличне комерцијалне садржаје, без значајније друштвене моћи и утицаја. Штампана, радио и ТВ може се читати, слушати и гледати на мађарском, словачком, ромском, албанском, бугарском, влашком, немачком, русинском, румунском и украјинском, што укључујући хрватски, бошњачки, и већински српски, даје лепезу од укупно тринаест језика, и то је, рекло би се, у духу демократских стандарда. Међутим, велика светска економска криза одразила се и на стање у овој области, па је сада готово немогуће утврдити тачан број медија, јер је све више оних који нестају са тржишта.

Треба бити наиван или алтруиста па закључити како се нормативном регулативом решавају сви проблеми у реалном животу. Једна повеља, па чак и низ законских пројеката који су у међувремену уследили (Закон о радиодифузији, Закон о информисању, Закон о телекомуникацијама, Закон о доступности информација и сл.) не могу потиснути деценије ауторитарне владавине, у којима су мањине служиле као неопходни декор у демонстрирању „братства и јединства“.

Проблем никада није био у квантитету медија, већ у погледу комуникацијске разумљивости без које нема кључева међукултурног разумевања. Да парафразирамо Витгенштајна: о ономе о чему се не може говорити (не разумемо садржај симбола) не вреди расправљати!

У мултинационалним срединама информације не треба да се сукобљавају, већ сусрећу, прожимају и богате. Постмодернисти би, вероватно, указали на постојање виртуелне заједнице у којој су етничка припадност, социјални статус, политичка оријентација, религиозност или друга детерминисаност неважни, јер се укидањем националних граница, суверенитета и регулативних ограничења комуницира универзалним језиком заједничке комуникације (најчешће енглеским).

⁸ Тек четвртина ових станица биле су општинске. Остало су приватни медији, уз иззетак неколико чији је оснивач невладин сектор.

Такве теорије у први план истичу успостављање поретка апсолутних слобода грађана који избором учествовања у електронској комуни интерперсоналну комуникацију мењају јавном, која неосетно постаје колективном (глобалном). Проблем је што појединац може неко време провести у виртуелној игри, али притиском тастера којим се искључујемо из мултимедијалне сфере опет је суочен са реалношћу, појавама и процесима вишеетничке заједнице у којој живи. *Уосталом, показује се да се већ данас активни судионици виртуелних заједница неретко изолирају од проблема реалне заједнице којој припадају* (Willson, 1997: 159).

„Циљ модерне комуникације је да посткомунистичке навике промени компоновањем нових медијских односа и јавности тако што ће у првом плану имати мултилингвалну или билингвалну комуникацију као битно другачији модел у односу на све претходне. То је пут којим житељи мултиетничких средина требају саобраћати међу собом, јер да би се избегло фаворизовање дискурса већине морају се знати језици других“ (Јевтовић и Арачки, 2011: 116–122). Будућност није у *сукобу култура*, како пише Хантингтон, већ у њиховом сусретању, прожимању, богаћењу. Срећом, таквих примера има и данас. Рецимо на локалном радију у Кањижи и Бачком Петровцу исту емисију воде два водитеља: један на мађарском, други на српском језику, при чему један не преводи другог, већ се *равноправно* надовезују мислима и информацијама, стварајући атмосферу разумевања и колективног интереса. Слично раде и на „Мултирадију“ у Новом Саду који програм производи истовремено на више језика (мађарском, румунском, русинском, ромском и словачком) без превода. Како наглашава Енике Халаз, главни и одговорни уредник овог медија, посебно је важно *да мањинске групе не говоре само о себи и само на свом језику, јер ће онда доћи до повратка на старо*, већ се брзом изменом кратких говорних форми трајања до 90 секунди (због слабења пажње оних који језик не разумеју) и музике, задржава пажња бројног аудиторијума.

МАКЕДОНСКО ИСКУСТВО

Према подацима пописа становништва који је спроведен 2002. године у Републици Македонији⁹ је живело 2.022.547 људи. Македонцем се изјаснио 1.297.981 житељ, док је Албанаца било 509.083, Турака 77.959, Рома 53.879, Влаха 9.695, Срба 35.939, Бошњака 17.018, док се 20.993 житеља изјаснило да припада некој другој етничкој групи. Права етничких заједница у Македонији, у целисти су гарантована Уставом из 1991. године, а она у медијској сфери потврђена су доношењем првог Закона о радифузној делатности 1997. године. Каснији Закон из 2005. додатно је омогућио остваривање права мањинским заједницама у медијској сфери.

⁹ Према подацима Државног завода за статистику, а по попису из 2011. у Македонији данас живи 2.057.284 становника, на укупној територији од 25.713 квадратних километара.

Данас у јавном и комерцијалном ТВ сектору у Македонији¹⁰ мањинске етничке заједнице имају свој простор. Постоје програми на албанском, турском, српском, цинцарском, ромском и бошњачком језику. Македонска радио-телевизија (МРТ) има обавезу да сервисира све грађане на свим језицима, али су за сада овом обавезом обухваћени само они грађани који се налазе у преамбули Устава Македоније.

Медијска слика у Републици Македонији постала је разноврсна одмах после либерализације могућности оснивања приватних медија, иако је и пре тога на МРТ-у било програма на албанском, турском и ромском језику. У складу са чланом 117 Закона о радиодифузној делатности Македонска радио телевизија је обавезана да емитује један програмски сервис на телевизији и један на радију на језицима етничких заједница.¹¹ Поред тога МРТ треба да задовољи још неколико захтева којима се гарантује неговање културног идентитета етничких заједница: мора да емитује најмање 40 одсто програма изворно произведеног на језицима мањинских заједница, односно најмање 45 одсто вокално-инструменталне музике на тим језицима (члан 124 ЗРД), и да притом емитује и сателитски програм, како би припадници етничких заједница у дијаспори били информисани о важним догађајима у земљи. Приватни радио и телевизијски емитери који имају дозволу за програм намењен припадницима неке етничке заједнице у Македонији дужни су да програм у целисти емитују на језику заједнице (члан 82). Они исто тако имају обавезе у погледу неговања језичког и културног идентитета: да емитују дневно најмање 30 одсто програма изворно произведеног на језику етничке заједнице и најмње 30 одсто вокално-инструменталне музике на том језику (члан 74).

Иначе, у „Македонији је, према подацима из маја 2013. било регистровано укупно 66 телевизија и 80 радио-станица. Од њих – 20 телевизија и 17 радија емитује програме на језицима етничких мањина“.¹²

10 Македонија има дуални медијски систем који чине јавни и комерцијални емитери. Радиодифузна делатност обављају и трговачка друштва, као и непрофитне радиодифузне установе. Функцију радиодифузног сервиса обавља Македонска радио-телевизија (МРТ) и она је основана у складу са посебним законом (Службен весник на РМ бр. 100/2005. и 19/2007), док Трговачка радиодифузна друштва могу да оснивају како правна, тако и приватна лица под условима који су утврђени Законом о радиодифузној делатности, а дозволу за њихов рад даје Агенција за аудио и аудио-визуелне медијске услуге. Такође, овај Закон омогућује и оснивање непрофитних радиодифузних усанова. Њих могу да оснивају образовне, културне и друге установе и удружења грађана и фондације са циљем да задовоље потребе и специфичне интересе група, као што су, на пример, универзитетска, односно студентска радија.

11 Македонска телевизија емитује програм на три телевизијска сервиса и два сателитска канала. Први програмски сервис има двадесетчетворосатни програм на македонском језику, други програмски сервис емитује 98 сати програма недељно на албанском језику, на турском 16,5 сати недељно, а на ромском, српском, цинцарском и босанском језику по два сата програма недељно. Ова телевизија емитује и 24 сата програма преко два сателитска канала – један на македонском, а други на албанском језику. На Македонском радију емитује се 119 сати недељно програма на албанском језику, 35 сати програма на турском језику и по 3,5 сати програма на ромском, српском, влашком и босанском језику.

12 Агенција за аудио и аудиовизуелне медијске услуге. Приступљено:

О придржавању ових обавеза брине Савет за радиодифузију Македоније, као регулаторно тело, који иначе издаје дозволе за рад радио и тв-емитерима. Такође, Савет је обавезан да процењује жанровску и тематску разноликост програма, проценат учешћа програма изворно произведених на македонском језику или на језицима мањинских етничких заједница, заступљеност програма којима се подстиче развој и очување националне културе, као и других понуђених услова који доприносе квалитетнијем остваривању права на информисање...

Јавни радиодифузери у више наврата имали су проблеме са финансирањем, јер им је из политичких побуда било довођено под знак питања финансирање производње укупног програма. Као по неком правилу, прва мера у таквим ситуацијама било је скраћивање програма са малом гледаношћу, односно тиражом. Ту су спадале емисије намењене мањинама, чиме су била угрожена права њихових припадника. Ово се дешавало, не само из финансијских разлога, већ и због рационализације која се односила на кадровске потенцијале и друге ресурсе.

Македонски простор за медије колико год био мали, толико је богат медијима на македонском, па и албанском језику, али је у исто време исто толико сиромашан медијима на језицима етничких мањина. Практично, са малим изузецима, осим на Македонској телевизији, програма на језицима мањинских заједница готово и нема или их има у толико малом броју да су њихови утицаји потпуно занемарљиви. У суштини постоје две ромске телевизије, Шутел и БТР, као и телевизија ЕДО, која је поред осталих програма емитовала и програм на босанском језику. У једном периоду постојала је и ТВ-96, која је емитовала програм на српском језику, и која је имала дозволе Агенције за аудио и аудио-визуелне медијске услуге.

Због тога је улога Македонске радио-телевизије у медијској сфери изузетно значајна. Да би испунила своју јавну функцију, Македонска радио-телевизија је дужна: „да развија и планира програмску шему у интересу целокупне јавности, као и да производи и емитује програме за све сегменте специфичних друштвених група при чему је Други канал Македонске телевизије резервисан и на неки начин специјализиран за емитовање програма на језицима етничких заједница“. Програм Другог канала Македонске телевизије се дели на: програм на албанском језику и програме осталих мањинских заједница које имају више од 20 одсто становништва од укупног броја житеља Македоније. Програм на албанском језику емитује се „око 14 сати дневно или 98 сати недељно у два интервала од 7.00 ујутро до 14.30 и од 18.30 до касних ноћних сати. Овај обим омогућава да се канал обликује као јавни сервис, односно да емитује жанровски разноврсне садржине за различите делове публике, да редовно емитује вести и дебате“ (Мицевски, 2013).

То је највећа редакција на језицима невећинских заједница. Она запошљава више од 30 новинара и уредника и 40 људи из техничког и административног сектора. Међутим, треба занати да „албанска

заједница, за разлику од других мањих етничких заједница, може да добија информације и садржаје на свом језику и од бројних приватних медија на државном, регионалном или локалном нивоу на подручјима на којима живе Албанци у Македонији (телевизије на државном нивоу: АлсатМ, ТВ Ера, ТВ Арт, ТВ Коха, ТВ Супер Скај, ТВ Дуге, Г–ТВ, ТВ Зери и Чегранит, ТВ Феста, ТВ Хана, ТВ Гура, ТВ Ускана, ТВ Калтрина, ТВ Арт Канал, ТВ Дибра итд.).¹³ АлсатМ је једини електронски медији који емитује програме на албанском, са деловима програма на македонском језику.

Припадници турске националне мањине програм на свом матерњем језику могу да прате само на МРТ, пошто не постоје приватне телевизије и радији на турском језику. Овај програм траје 2,5 сата дневно или 17,5 сати недељно и емитује се у интервалу од 15.30 до 18.00 сати. Дневне вести емитују се у трајању од 10 до 15 минута у 15.30 сати, а дневник у трајању од 25 до 30 минута у 17.30 сати. У осталом времену емитују се дебате сопствене производње, серије, музика и остало. У редакцији је запослено 12 новинара и то је друга по величини редакција етничких заједница у јавном сервису. Процењује се да то није довољно да задовољи потребе за информисањем турске заједнице. Па ипак, сматра се да „редакција нема довољно новинарског кадра, или да он није адекватно обучен... и ... да квалитет новинарских садржаја може да буде бољи и више окренут грађански темама“.¹⁴

Емисије на српском језику трају око 1,5 сат недељно. Понедељак и петак је посвећен информативно-мозаичким емисијама, док се средом емитује музичка емисија. Емисије припремају тројица новинара, укључујући и уредника. Од 2005. није агажован нови члан редакције, а она данас ради без службеног телефона, до недавно без компјутера или са застарелим рачунаром. Нема ни једног дописника, нити икаквих могућности да новинари путују негде ван Скопља. Према проценама у Македонији емисије ове редакције „не задовољавају потребе за информисањем припадника српске заједнице у Македонији“ (више о томе у: Петроска, 2014: 22). Ипак, сматра се да захваљујући кабловским оператерима и сателитима до српске заједнице допире много српских медија, што на неки начин надокнађује потребу за информисањем која код тог становништва постоји. У Републици Македонији не постоје приватне телевизије на српском језику. Представници грађанском сектора сматрају да једина телевизијска емисија на српском језику „Видик“ која се емитује на МТВ у великој мери покрива интересе и активности српске политичке партије која учествује у власти. У раду редакције уочљиво је одсуство истраживачког новинарства, као и дубљи третман тема које се тичу српске заједнице. „Разлог за одсуство актуелних садржина које се тичу српске заједнице представља недостатак ресурса, као и већи број новинара“ (Стојковска, 2013).

13 Агенција за аудио и аудио-визуелне услуге. http://www.avmu.mk/index.php?option=com_contact&view=contact&id=1%3Asovet-za-radiodifuzija-na-republika-makedonija&catid=12%3Akontakti&Itemid=459&lang=mk. Приступљено: 20. 3. 2014.

14 Исто.

Емисије на цинцарском језику трају 1,5 сат недељно и такође не задовољавају потребе те заједнице за информисањем. И у овој редакцији, заједно са уредником ради троје људи. У Ромској редакцији стање је још горе. Ту ради само двоје људи, а активности је, како у невладином сектору, тако и код политичких активиста, на претек, тако да многе од њих остају незабележене. И редакција на босанском језику, као најновија у програму, функционише са двојицом новинара и емитује вести и информације о активности Бошњака у Македонији и региону.

На сва четири језика – српском, цинцарском, ромском и босанском језику се емитује по једна 60-минутна емисија месечно у недељи, наизменично на сваком језику. Те емисије су тематске, музичке, документарне или са одређеним поводом који захтева дужи термин за емитовање.

Све ове редакције имају проблем са недостатком опреме за снимање и емитовање програма, а он се решава тако што приоритет, онда кад је то неопходно, добија најпре албанска, па затим турска и потом остале редакције. Слично је и са превозом који треба обезбедити за новинске екипе.

„То су разлози због којих многе значајне активности мањинских заједница остају незабележене“ (Петроска, 2014: 23).

У Македонији постоји и више од 10 дневних новина, од којих су три на албанском језику (Fakti, Ditore i Lajm). Остале новине излазе на македонском језику. Такође постоји најмање 22 недељна и периодична магазина, од којих је један штампан и на македонском и на албанском језику (Монитор из Тетова), те један који се штампа на турском језику (Заман). Других штампаних медија на мањинским језицима нема.

У македонским медијима се ретко објављују информације о етничким заједницама које се не спомињу у преамбули Устава, односно о оним заједницама које имају мање од 20 одсто становништва Републике Македоније.

Оно што је карактеристично за медијску слику националних мањина у Македонији јесте чињеница да се она најбоље може уочити на Македонској радио-телевизији. Међутим, на функционисање јавног сервиса велики утицај има парламентарна већина, те због тога, медији често постају арена за политичка препуцавања, при чему поразе трпи политика равномерног представљања мањинских заједница која је зацртана у бројним правним, државним документима. Осим тога, и сами медији често извештавају уз етноцентристички поглед на догађаје, без жеље да допринесу интеркултуралној комуникацији. Чини се да политика не може да склони прсте са ове области. Сваки политичар „вуче“ за ентитет коме припада, притом не размишљајући да ако добију други, тада добија и његов ентитет. Политизација је дубоко ушла у све сфере македонског друштва, па се чини да ни програми на мањинским језицима нису изузетак, иако би њихов циљ морао бити очување идентитета и језика, па и културних разлика, како би се сви боље разумели и како би живели једни са другима, а не једни поред других.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У претходним деловима рада покушали смо да одговоримо на дилему из наслова рада: доприносе ли медији развоју интеркултурне комуникације или додтно гетоизирју припаднике националних мањина. Заправо, пружајући слику стања у две државе Србији и Македонији желели смо да одговоримо на можда и сувишно питање: јесу ли припадницима мањинских, превасходно етничких заједница, потребни мањински медији или им је довољно да буду заступљени у тзв. *mainstream* медијим. Јер, испоставља се да је потреба за информисањем у данашњем добу више него евидентна и да мањинама ништа не смета и да буду добро заступљене у већинским медијима, а још више да имају сопствене медије. Иако различити, циљеви и карактеристике мањинске партиципације у њима су комплементарни.

Проблем је једино у томе што писање о мањинама не сме да се препусти шарлатанима и почетницима, већ се мора водити рачуна о пуној професионалности оних који се баве тим послом. Они морају бити новинарски зрели и спремни да у потпуности заложу своја знања, способности и кредибилитет како би остварили изузетне задатке које пред њих поставља мултиетничко друштво у коме данас живимо.

Простор јавног комуницирања је слободан само ако постоји независност уређивачке политике и медијска писменост професионалних комуникатора, али и рецепијената који га користе. Мањинске групе у вишенационалним срединама имају право да презентују своје интересе, идеје, ставове, мишљења, не доводећи у питање иста права и слободе других етничких заједница. Доминантан идиом мора бити окренут ка дијалогу и толеранцији, стварању социјалних механизма који ће економским мерама наметнути нову комуникацијску матрицу. Доминација једне језичке форме значи потенцијалну могућност сукобљавања или контролisaња, што, историја доказује, води снажењу екстремизма и лимитираног социјално-политичког утицаја.

Могућност информисања на матерњем језику води једносмерном улицом која нема краја, херметичном затварању квадратуре круга, идеја, ставова, уверења, вредности за припаднике осталих чланова заједнице. Слобода употребе језика и изражавања не значи да ће друге етничке групе разумети садржај комуникације, што аутоматски значи да сви припадници једног друштва у њему не учествују равноправно. Приступ каналима јавне комуникације мора бити обезбеђен свим етничким групама, јер се само тако може обликовати модерна демократска јавност, али за разлику од претходних времена односи између друштвених група морају водити окупљању језичке заједнице, било око језика већине или језика мањине! Битно је да се они разумеју, међусобно патриципирају, симболички повезују, хомогенизују у интеракцији која ствара демократску јавност. То значи да се садржаји ради избегавања језичких баријера морају преводити, титловати или на други начин чинити доступним другим културама које живе на заједничким просторима, без националне искључивости, страха или бојазни да ће то водити патернализацији већине.

У супротном, народи и мањине живеће једни поред других, али не и једни са другима што је трагични губитак времена у тренуцима када се Европа и свет уједињују у планетарно село. Језичка сличност морала би бити искоришћена за зближавање култура и заједничко укључивање у међународно тржиште.

ЛИТЕРАТУРА

- Aracki, Zoran. „Media Between Tolerance and Hatred”. Second International Conference *Tehe Balkans – Languages, History, Cultures*, Vol. II, edited by K. Mutafova. Veliko Tarnovo: University St Cyril and St Methodius, 2011.
- Bertrand, Claude-Jean. *Medijska etika i sistemi medijske odgovornosti*. Beograd: Original, 2007.
- Biaggi, Shirley & Marilyn Kern-Foxworth. *Facing Difference*. **Thousand Oaks: Pine Forge Press, 1997-**
- Bromley, Michael. *Beyond Good or Evil: Reporting Ethnic Minorities and Ethnic Conflict*. European Journalism Centre, 1998.
- Valić Nedeljković, Dubravka. *Multikulturalnost u programima javnog servisa Vojvodine*. U *Medijska sfera*, ur. D. Valić Nedeljković. Novi Sad: Novosadska novinarska škola, 2007.
- Willson, Michele. *Community in the Abstract: A Political and Ethical Dilemma?* New York: Holmes, 1997.
- Gomien, Dona. „Pluralism and Minority Access to Media”. In *The Strength of Diversity: Human Rights and Pluralist Democracy*, edited by A. Rosas, J. Helgesen and D. Goodman. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1992.
- Jevtović, Zoran & Zoran Aracki. “Minority Media – Euro Region Antechamber”. U *The Impact of EU Integration on Border Regions*, edited by D. Otovescu, I. Deaconescu, V. Buzov, B. Petrov. Romania: Craiova, 2011.
- Кривокапић, Борис. „Мањинска права: индивидуална и/или колективна права”. *Национални интерес* 2 (2006).
- Marko, Joseph. „Minority Protection through Jurisprudence in Comparative Perspective: An Introduction”. *Journal of European Integration* 25 (2003).
- McGonagle, T., B. D. Noll & M. Price, eds. *Minority-language related Broadcasting and Legislation in the OSCE*. Oxford: Oxford University, Macar, 2003.
- Мицевски, Игор и др. *Известување од паралелни светови: Медиумите на етничките заедници во Македонија*. Скопје: Висока школа за новинарство и односи со јавноста, 2012.
- Петроска, Параскева. *Компаративна анализа на медиумскиот простор на јазиците на етничките заедници во МТВ* (магистарска теза). Скопје: Универзитет “Св.Кирил и Методиј, Правен факултет “Јустинијан Први”, 2014.
- Semprini, Andrea. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio, 2004.

Snyder, Jack. „Managing Ethnopolitics in Eastern Europe: An Assessment of Institutional Approaches”. In *The Politics of National Minority Participation in Post-communist Europe*, edited by S. Jonathan. New York and London: M.E. Sharpe, 2000.

Стојановска, Гордана. *Форум за састојба на медиуми на помали етнички заедници*. Агенција за подршка на помалите етнички заедници, 20. 6. 2013.

Tatalović, Siniša. „Nacionalne manjine i hrvatska demokracija”. *Politička misao* 43, 2 (1997).

Thio, Li-Ann. *Managing Babel: The International Legal Protection of Minorities in the Twentieth Century*. Brill: Leiden, 2005.

Thornberry, Patrick. *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Claredon Press, 1991.

Hodžić, Edin & Tarik Jusić. „Manjine i mediji u Jugoistočnoj Evropi: medjunarodni standardi i lokalne prakse”. U *Na marginama: manjine i mediji u Jugoistočnoj Evropi*, ur. E. Hodžić i T. Jusić. Sarajevo: Mediacentar, 2010.

Zoran Aracki
Paraskeva Petroska

MEDIA CONTRIBUTION TO DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL COMMUNICATION OR NATIONALITY MINORITIES GHETTOIZATION

Summary: Media have power to improve the communication between different social groups, but also to deepen the gap between them and increase the divisions as well. The informing of minorities in their languages is the one of the essential human rights, but after long time of these programs existence, there justifiably arises the dilemma: do media in this way reinforce the differences and contribute the ghettoization of small nationality and cultural communities?

Based on some recent research of the states referring this area in Serbia, and of the practice of minority media functioning in Macedonia, the authors search for the model that can improve political and cultural communication and also contribute the understanding and affirmation of the different nations and ethnic groups that live on the Balkans. It has been proved that it is better to broadcast multilingual program on the same frequency than have separate communication canals because the listening itself of the co-citizen's language encourages curiosity for their culture and mutual acceptance.

Key words: media, informing, minorities, communication, life

LANGUAGE NATIONALISM AND LANGUAGE COSMOPOLITANISM – THE CASE OF THE STUDENT POPULATION IN SERBIA, MACEDONIA AND BULGARIA

Summary: On the basis of the relevant sociolinguistic literature, the paper analyses the strength of the link between language identity, on the one hand, and national and individual identity, on the other hand, with the students of the University of Niš, the University of Bitola (Republic of Macedonia) and the University of Veliko Tarnovo (Republic of Bulgaria). More precisely, it aims to investigate which attitude towards the given relation would be identified as predominant in the student population – linguistic nationalism or linguistic cosmopolitanism. In addition, the paper also analyses the possible dependence of these attitudes on a number of demographic variables, such as the participants' education and vocational orientation, sex, ethnicity, their place of birth, and their degree of religiousness, among others. The research instrument used in this study was a designed questionnaire, distributed to the students of the University of Niš during the 2012 spring semester, and a (somewhat shorter) questionnaire given to the students of the University of Bitola and University of Veliko Tarnovo at the end of 2012. A statistical (SPSS) analysis of the obtained data was then carried out, pointing to the impact of particular demographic variables on the attitudes of the participants towards the relationship between language and the given layers of identity. In that sense, the paper especially focuses on substantiating the given influence by empirical data and on the comparison of the given type of attitudes with the students of the three universities (and, in the case of the University of Niš, its various faculties and departments), its main aim thereby being the development of the awareness of the student population about the complexity between language and individual / national identity, and in that way providing a contribution to the promotion of intercultural dialogue and multicultural literacy.

Key words: language, nation, identity, language nationalism / language cosmopolitanism, attitudes towards the relation between language and national / individual identity.

INTRODUCTION

Ever since the end of the 18th century (the time of the French Revolution and of authors such as Herder, Rousseau or Fichte), it has been believed that language identity is not merely one of the layers of (individual and col-

¹ vladan.pavlovic@filfak.ni.ac.rs

lective) identity that is on a par with other layers of identity, but rather that it occupies the central place among the different layers of identity, that it represents the “mirror of the people’s spirit”, and that it guarantees the identity and the prosperity of the nations that were formed at that time (Bugarski, 1996b: 121–161; 2002: 171–176). Hence the popular belief, that is often undermined by empirical data but, despite that, continues to be present in our society (e.g. in the attitudes of far-right organizations in Serbia, as well as in the general population), that a “Holy Trinity” of language, nation and state exists, i.e. that the three are crucially interrelated and interdependent, most often in the following manner: *one language – one nation – one state*.

In that sense, this paper aims to explore which attitudes the students of the University of Niš, Serbia (henceforward *UNI*), the University of Bitola, FYR of Macedonia (henceforward *UB*), and the University of Veliko Tarnovo, Bulgaria (henceforward *UVT*), hold with regard to the given issue, i.e. to ascertain whether the given population holds the view that language and individual/national identity are closely intertwined (which could be seen as an expression of *language nationalism*), or that maybe such a close connection between the two does not exist (which could be taken to represent *language cosmopolitanism* of the given population). In addition, another aim was to analyse the possible connection between such attitudes, on the one hand, and various demographic variables, on the other. The student population was chosen as it is expected to be at the intellectual forefront of respective (i.e. Serbian, Macedonian and Bulgarian) societies in the future. In that sense, an overarching aim of the paper is the development of the awareness especially of the student population about the complexity between language and individual / national identity, and in that way providing a contribution to the promotion of intercultural dialogue and multicultural literacy.

The paper puts forward two hypotheses.

Firstly, it hypothesizes that *the students of the UVT, on account of their being citizens of the EU, unlike the students of the two remaining universities, hold views dominated by language cosmopolitanism, whereas the other students lean towards views that could be taken as indicators of language nationalism*.

And secondly, it hypothesizes that, *when it comes to the UNI only, the students of the English Department, on account of their education which necessarily makes them acquainted with other cultures through a foreign language and the literature written in it, also hold views dominated by language cosmopolitanism, whereas the other students lean towards views that could be taken as indicators of language nationalism*.

THEORETICAL BACKGROUND

As terms such as *value judgments* referring to the relation between *language identity* and *national identity* (taken *collectively* and *individually*) are of great importance in the given paper, they will be defined here in greater detail.

The term *identity* is here used to refer to a set and continuity of essential characteristics that distinguish one group of people or an individual from another (Bugarski, 2005: 67; Bugarski, 2009: 12). It can be considered as consisting of a series of components, including the following: 1) its *levels*: identity as humanity, collectivity and individuality, 2) its *layers*: ethnic, religious, professional, social, territorial, cultural, political, generational, gender as well as linguistic, national and other layers of identity, and 3) *the degree of its strength*, i.e. strong, medium and weak identity (Bugarski, 2009: 12). The aforementioned first level of identity - *humanity*, is not relevant for this study because it has no otherness – this paper does not compare the human race with other living beings. However, all the other mentioned *levels* (identity shared within a community as well as an individual's unique identity) are closely related, and by intertwining with the aforementioned layers and levels, they constitute an extremely complex structure, whose elements are almost all socially constructed (and not “given by God” or “Nature”), and which are subject to change (Bugarski, 2009: 12). In that sense, we shall consider the linguistic and national identity to be types of layers of identity that may appear at the aforementioned levels of collectivity and individuality (as the levels of interest in this paper), and which may be manifested in the degrees mentioned above. Moreover, the concepts of *people*, *nation*, *ethnic group/ethnicity*, *ethno-national consciousness* and *language* are used in this paper in the same sense that Bugarski uses them (Bugarski, 1996b: 123–125; 2002: 15–27).

Popular (i.e. layman) attitudes to language (and the attitudes indirectly associated with national and language identity) have been analysed by Bugarski (1996a: 164–171). There they are defined as anonymous and widely accepted general attitudes on language and languages that are passed down from generation to generation, usually in the form of common conversational clichés (Bugarski, 1996a: 164). A certain part of this linguistic folklore, according to the author, even when it comes to pure prejudice and superstition, is completely harmless; however, among them there are some that may have serious consequences, and which should not be ignored.

Bugarski classifies language attitudes based on three criteria: a) according to the subject, where the attitudes include an entire range of a language in general, via certain languages and dialects, to idiolects as individual speech; b) according to the type, language attitudes are classified into aesthetic, pragmatic, moral and social ones, and c) according to the direction, language attitudes may relate to one's own or to a foreign language, dialect or idiolect. These divisions are closely related, and the author illustrates this point with numerous examples.

Moreover, Bugarski stresses that in all the listed attitudes there is a general tendency for declaring as normal *everything belonging to us*, whereas *everything belonging to them* is subject to ridicule or even anathemizing. Bugarski (1997b: 75–83; 2009: 11–73) also thoroughly analyses popular beliefs regarding languages and nations, the “native” and “foreign” in a language, the social basis of linguistic conflicts and attitudes referring to language.

The issues of a relation between language and national ethnic con-

consciousness, the issues of the relation between language and a nation in time and space, as well as issues of ethnic characteristics and nationalism in language, stand out in particular as significant ones (Bugarski, 1996b: 121–161; 1997a: 70–79; 2002: 11–94). Attention is especially drawn to the two following important facts. Firstly, no fundamental link should necessarily exist between a language, nation and state, and therefore an ethnicity may be constituted as a nation even if it does not have its own separate, standardized, national language that would be used by all the members of the ethnicity. And secondly, it stresses the attitude that language and ethno-national consciousness do not have to be inextricably linked, i.e. that the ethno-national consciousness may well develop without a national language, which, therefore, does not necessarily have to constitute support for and guarantee its preservation, nor need it constitute “the essential embodiment of the very soul for the ethnicity in question”. This is exemplified by a number of empirical facts, which, for limitations of space, cannot be cited here.

In that sense, an essentially romanticist, mystical and mythological attitude regarding the close connection between language, nation and state, i.e. the idea that overall identity may be reduced to the ethnical background embodied in the mother tongue, as well as the attitude that mankind is naturally divided into nations each having its own particular and unique character, where language is a guarantee for that uniqueness, may be called *linguistic nationalism* (Bugarski, 2002: 60). And vice versa, for an attitude that denies the aforementioned, and that may be regarded as rational, cosmopolitan and future-oriented, this paper uses the term *linguistic cosmopolitanism*².

Authors that also discuss the presented issues, among others, include: Edwards, Fought, Greenberg, Joseph, MacGiola Chríost, and Fishman (detailed bibliographical data regarding their work in the area is provided in the References section at the end of the paper). They discuss issues referring to the relation between language, on the one hand, and national, ethnic and religious identity, on the other, as well as issues referring to the relationship between language, nationalism and ethnic conflict, both on the territory of the former Yugoslavia (e.g. Greenberg), and in other parts of the world (the other listed authors), paying specific attention to their close connection and the consequences of that connection.

In addition, local sources that deal with similar issues include: Kovačević, Đorović, Ignjačević, Vlahović and Kordić (once again, detailed bibliographical data regarding their work in the area is provided in the References section at the end of the paper). These sources explored the attitudes of both students and the general population – speakers of Serbian/Serbo-Croatian – regarding their relation towards foreign languages (e.g. the importance of foreign language learning and its popularity), their relation regarding the varieties of Serbian/Serbo-Croatian (i.e. the literary language/native speech), and similar issues.

² Regarding the abovementioned term (*linguistic cosmopolitanism*), we wish to emphasize that the given author never explicitly used this term in its entirety, as opposed to the term *linguistic nationalism*. However, he regularly in all of the specified places confronts the term *nationalism* with the term *cosmopolitanism*, and therefore for the purposes of this paper, the phrase *linguistic cosmopolitanism* was coined.

1.2 The Method

As a basic instrument for the research presented in this paper, a questionnaire was developed, which, in addition to questions about demographic details, consisted of statements with offered alternative (*yes / no*) answers.

These statements have been created on the basis of the literature previously listed, as well as on the basis of the attitudes to the relation between language and national identity which could be found on the websites of some of the far-right wing organizations in Serbia, i.e. on the website of the *Otačastveni pokret Obraz* organization (www.obraz.rs) and the *Srpski narodni pokret 1389* movement (www.snp1389.rs)³. Some of these positions are as follows: *It is natural that each nation should have its national language and national state, In order to live and work successfully, one need not use his / her own mother tongue, The word srpski should be written as srbski (or, even better, Srbski), so as to show belonging to the Serbian nation more prominently, One should accept Europe, its differences and values, as an enlarged cultural, spiritual and language homeland*, and the like.

The given attitudes were formulated in such a way that the respondents who “tend towards” either a “nationalistic” or “cosmopolitan” standpoint constantly have to alternate between *yes* and *no* answers, rather than constantly (automatically) offer only one of the two answers.

The survey was conducted in two almost parallel stages (both carried out during 2012):

1) the stage when a representative⁴ sample of students from all the three universities (818 students from UNI, 804 students from UB and 586 students from UVT) were presented with a questionnaire, which apart from the issues dealing with demographic details about the students, addressed primarily various primarily *sociologically* important issues (such as students’ attitudes towards marriages of people belonging to different national, religious and other backgrounds and the like), but also included 6 (six) statements in total regarding issues that can be viewed as *sociolinguistic* ones, especially those related to the relationship between language and individual / national identity, as the main topic of this paper. This part of the research was conducted within the central empirical research carried out within the project this paper has been written in, namely the project entitled *Tradition, Modernization and National Identity in Serbia and in the Balkans in the Process of European Integrations*, carried out by the Centre for Sociological Research at the Faculty of Philosophy in Niš;

2) the stage when a sample of students from the University of Niš only were presented with a questionnaire that, apart from the issues dealing with demographic details about the students, included as many as 19 (nineteen), rather than only 6, statements relevant in view of the aims of

³ These websites were accessed in September 2011.

⁴ It was a job of the colleagues specializing in methodology of sociological research from the scientific project previously referred to and to be referred to below, to establish and secure that indeed a representative sample of students from all the three universities has been chosen, and to address all the other relevant methodological issues.

this paper presented above. It was carried by a subset of researchers involved in the given national scientific project who are especially interested in the given sociolinguistic issues, and encompassed 665 students, 146 of whom were students of the Department of English, 96 students from the Department of Sociology and 88 students from the Department of History, all those departments belonging to the Faculty of Philosophy in Niš, 140 students of the Faculty of Mechanical Engineering, 121 students of the Faculty of Law and 74 students of the Faculty of Medicine. The entire questionnaire (translated into English) used in this part of the research is given in the Appendix to this paper, and is also exemplary of the type of the questionnaire given in stage 1 of the research, which was, as stated above, much longer, so that that particular questionnaire could not be incorporated into this paper in its entirety.

This two-stage process in conducting the given research has also affected the way the actual results will be presented here.

In that sense, as far as the stage 1 of the research is concerned, the paper will simply present and compare the results obtained using the SPSS software dealing with how students from the three given universities responded to the 6 relevant statements.

On the other hand, the data obtained within stage 2 of the research will present the main focus of the paper, because the research it involved was specifically designed to address the very issues this paper deals with (rather than various sociologically relevant issues in general, such as the one briefly mentioned above).

All the responses from the questionnaires used in stage 2 of the research were then entered into the SPSS program for statistical analysis. The preliminary analysis of the data revealed an almost general (non)compliance (80% or more) for a total of 7 (out of 19) attitudes, wherefore those attitudes cannot serve as proper indicators of “linguistic nationalism” or “linguistic cosmopolitanism”, which is why they were not taken into account in the quantitative data processing. The responses of the participants to the remaining 12 standpoints were recoded so that a “nationalist” response to the proposed attitude scored 1, and the “cosmopolitan” scored 0. That was the basis for calculating “the index of linguistic nationalism” (hereinafter referred to as ILN), a term that has three related meanings: 1) at the level of every individual participant, it represents the total value of the recoded “nationalistically” directed responses of a participant to the views presented to him / her; 2) at the faculty / department level, it represents an average value that is obtained by adding all the recoded values of the “nationalistically” directed answers of all the participants from a specific faculty / department and by dividing it by the number of participants from the faculty / department; 3) at the level of the entire survey sample, it represents the mean value calculated by dividing the recoded values of the “nationalistically” directed responses of all the participants from the sample by the total number of participants.

Clearly, the value of the ILN in each of the three listed meanings ranged from 0 to 12, where a value closer to zero indicated that the participants tend towards “cosmopolitanism”, and a value closer to 12 indicated “nationalistically” oriented attitudes.

Thus established ILN was then cross-tabulated with the following demographic variables: educational and professional profiles (i.e. the departments / faculties at which the polled students are enrolled, sex, age, nationality, place of birth and residence, parents' place of birth and education level, the religion / confessional affiliation of the participants and their attitude toward religion).

This paper in no way lends support to the thesis that the values obtained by the described methods of calculation represent any "absolute values". On the contrary - they are always taken to simply indicate certain tendencies among the participants belonging to different departments and faculties.

The attitudes which for the purpose of the *quantitative* analysis were previously qualified as not discriminative enough, were, however, taken into account for the *qualitative* analysis of the data.

2. ANALYSIS AND DISCUSSION

2.1. Analysis Pertaining to the Part 1 of the Research (Involving all the Three Given Universities)

The results obtained in stage 1 of the analysis, as that stage was described above, will be presented first.

The students' answers to some of the statements dealing with the issues related to the interrelationship between language identity, on the one hand, and national and individual identity, on the other hand, were sometimes quite similar across all the three universities from the three countries.

For example, when it comes to whether the students agree that *an official use of different languages within a country is to be treasured and considered a strength of that country*, 54.5% of students from Serbia, 51.1% of students from Macedonia, and 57.5% of students from Bulgaria, expressed their approval of such an attitude. Still, 25.2% of the students from Serbia and practically an equal number of the students from Macedonia, as well as 29% of the students from Bulgaria expressed their disapproval of such an attitude, all of which can be seen from the tables below:

Tables 1-3: The attitudes of the students from UNI, UB and UVT respectively regarding whether an official use of different languages within a country is to be treasured and considered a strength of that country

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Agree	444	54,3	54,5	54,5
Disagree	205	25,1	25,2	79,7
Valid No attitude to it	164	20,0	20,1	99,9
4	1	,1	,1	100,0
Total	814	99,5	100,0	
Missing System	4	,5		
Total	818	100,0		

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Agree	411	51,1	51,1	51,1
Disagree	202	25,1	25,1	76,2
Valid No attitude to it	191	23,8	23,8	100,0
Total	804	100,0	100,0	

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Agree	326	55,6	57,5	57,5
Disagree	170	29,0	30,0	87,5
No attitude to it	70	11,9	12,3	99,8
33	1	,2	,2	100,0
Total	567	96,8	100,0	
Missing System	19	3,2		
Total	586	100,0		

Still, when it comes to the students' answers given in relation to some of the other attitudes regarding the link between language identity, on the one hand, and national and individual identity, on the other hand, they tend to be quite varied, and to display attitudes which are more in line with language nationalism in the case of some countries, or language cosmopolitanism, when it comes to some other countries.

For example, when it comes to the following attitude: *Do you agree that the national minorities should be allowed to carry out the education process in their mother tongue*, 40% of the polled students from Bulgaria, 44,2% of the polled students from Macedonia and 62,1% of the students from Serbia, expressed their agreement with such an attitude, making the students from Serbia most open to such an idea, as can be seen from the tables below.

Tables 4-6: The attitudes of the students from UNI, UB and UVT respectively regarding whether the national minorities should be allowed to carry out the education process in their mother tongue

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Agree	505	61,7	62,1	62,1
Disagree	148	18,1	18,2	80,3
Valid No attitude to it	159	19,4	19,6	99,9
4	1	,1	,1	100,0
Total	813	99,4	100,0	
Missing System	5	,6		
Total	818	100,0		

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Agree	355	44,2	44,2	44,2
Valid Disagree	246	30,6	30,6	74,8
No attitude to it	203	25,2	25,2	100,0
Total	804	100,0	100,0	

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Agree	227	38,7	40,0	40,0
Disagree	268	45,7	47,2	87,1
No attitude to it	73	12,5	12,9	100,0
Total	568	96,9	100,0	
Missing System	18	3,1		
Total	586	100,0		

Still, opposite trends could be seen in the students' answers to some of the remaining statements, such as *One should accept Europe, its differences and values, as an enlarged cultural, spiritual and language homeland*, where it is 39.5% of students from Macedonia, 38.8% of students from Bulgaria and only 17.8% of the students from Serbia that agreed with such an attitude (with the disapproval rate towards such an attitude being 31% for Macedonia, 46.6% for Bulgaria, and as much as 53,5% for Serbia, as can also be seen from the tables below.

Tables 7-9: The attitudes of the students from UNI, UB and UVT respectively regarding whether one should accept Europe, its differences and values, as an enlarged cultural, spiritual and language homeland

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Agree	143	17,5	17,8	17,8
Valid Disagree	450	52,6	53,5	71,4
Valid No attitude to it	230	28,1	28,6	100,0
Valid Total	803	98,2	100,0	
Missing System	15	1,8		
Total	818	100,0		

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Agree	316	39,3	39,5	39,5
Valid Disagree	248	30,8	31,0	70,4
Valid No attitude to it	237	29,5	29,6	100,0
Valid Total	801	99,6	100,0	
Missing System	3	,4		
Total	804	100,0		

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid Agree	210	35,8	38,8	38,8
Valid Disagree	252	43,0	46,6	85,4
Valid No attitude to it	79	13,5	14,6	100,0
Valid Total	541	92,3	100,0	
Missing System	45	7,7		
Total	586	100,0		

All of such answers, generally speaking, testify to the fact that the hypothesis put forward above, namely that that *the students of the UVT, on account of their being citizens of the EU, unlike the students of the two remaining universities, hold views dominated by language cosmopolitanism, whereas the other students lean towards views that could be taken as indicators of language nationalism*, holds only partially, and that additional research should be carried out regarding why the students have provided the given answers (i.e. why the majority of students from Bulgaria disapprove of the practice of allowing national minorities to carry out the education process in their mother tongue. In that sense, one can only hypothesize about that and say that this may be a result of Bulgaria being a slightly more nationally homogenous country than Serbia or Macedonia, that this may point to the disillusionment with some EU integration processes, and the like).

2.2. Analysis Pertaining to the Part 2 of the Research (Involving the UNI Only)

ILN mean value of the whole sample is 5.92, which means that the interviewed students hover between the “nationalistic” and “cosmopolitan” pattern in their understanding of the relationship between language and identity. The participants from the English Department scored the lowest ILN mean values, and the participants from the History Department had the highest scores. The standard deviations of the mean values are relatively high. The data are presented in Table 10:

Table 10: The mean values of the ILN for the UNI faculties/departments

Faculty / Department	Mean value ILN	n	Standard deviation	min	max
Mechanical Engineering	6,61	129	2,27	1	11
Law	6,25	117	2,32	1	11
Medicine	6,44	70	2,00	2	11
English	4,43	138	2,46	0	12
Sociology	4,98	87	2,36	0	10
History	7,42	84	2,50	0	12
Total	5,92	625	2,55	0	12

When it comes to cross tabulating the ILN with the socio-demographic variables, the connection of the ILN and the attitudes referring to religion has proved to be most obvious, whereas the connection to the participants' sex, age, place of birth and residence, ethnicity and denominational affiliation, their parents' education and place of birth was less obvious. When comparing the ILN mean value for each faculty in relation to the gender of the participants, the results reveal higher "nationalism" among the male students, except for the Faculty of Philosophy, where the ILN mean value at all three departments is higher among the female students. The most consistent results, with an almost negligible difference, were obtained from the future lawyers, whereas the largest differences were determined between the male and female students of the departments of Sociology and English, which undoubtedly deserves additional analysis which cannot be undertaken here.

Table 11: The mean values of the ILN at UNI faculties/departments in relation to gender

Faculty / Department	Gender	Mean value ILN	n	Standard deviation
Mechanical Engineering	Male	6,70	100	2,15
	Female	6,31	29	2,65
Law	Male	6,21	24	2,13
	Female	6,28	92	2,37
Medicine	Male	6,60	25	2,25
	Female	6,36	45	1,86
English	Male	3,83	30	2,65
	Female	4,59	108	2,39
Sociology	Male	4,08	26	2,33
	Female	5,36	61	2,29
History	Male	7,31	54	2,64
	Female	7,60	30	2,25
Total	Male	6,18	259	2,62
	Female	5,75	365	2,48

When considering the ILN mean value concerning the students' age, only those students between the ages of 20 and 23 were taken into consideration for the analysis.⁵ The data reveal different trends at the faculties / departments. While a constant decline in "nationalism" with the students of sociology with an increase in age (at the more advanced levels of study) can be established⁶, the opposite was evident of the law students. The Faculty of Mechanical Engineering, the History Department, and, especially, the Faculty of Medicine, display the largest number of variations, and one

5 This makes up 82.10% of the total sample, and 87.36% of those who expressed their agreement/disagreement with the 12 statements on the basis of which the ILN is constructed.

6 However, we cannot speak about a stronger correlation, given the low value of Spearman's correlation coefficient ($\rho = -0.285$).

cannot speak about any clear tendency towards one direction or the other. The ILN mean value remains the most constant with the students of English, which is somewhat surprising, since it was logical to expect that as the studies progress, the level of the (English) students' awareness regarding the relationship between language and nation increases.

Regarding the *ethnicity* of the students, 96.4% of the sample consists of students who declared themselves Serbs, where the ILN has the same value as for the entire sample. The percentage of other national minorities⁷ is negligible (each less than 1%).

When analyzing the relation between the *place of birth* and the ILN, no major differences in the average achieved score were determined (with a minimal deviation from the average for an entire sample) for the students born in towns, cities and large towns, which make up 94% of the participants. The percentage of the others is negligible, and no valid conclusions may be drawn regarding the effect of the birth place on the “nationalism” of the respondents.

When it comes to the *place of residence*, it was expected that with the increasing size of the community where the students reside, a decrease in “nationalism” would be found. However, these expectations were not met. Although the students who live in the country scored the highest ILN value (6.06), it is only slightly larger than that of the others, which make up a more significant percentage of the sample (e.g., in the case of a large city it is larger by only 0.14); therefore no regularity can be established here.

The analysis demonstrated that the *place of mother's and father's birth* does not affect the ILN value noticeably, whereas when it comes to *parents' education* a surprising finding is that the average ILN value records a slight increase with an increase in the level of the education of the father, and in the case of the education level of the mother the ILN decreases when one goes from elementary school, over to high school and university, recording a slighter increase in cases when the mother has a university degree. The findings are contrary to the assumption that the level of “nationalism” will record a decline among participants with parents having high education.

Most of the students from the sample (67.8%) cited Orthodox Christian as their *religion* (n = 451), and their average ILN score was 6.26. Orthodox Christians from among the students of English and Sociology have lower scores (4.88, and 5.56 respectively), whereas the Orthodox Christians from other faculties / departments have higher scores.

Christians made up a significant percentage of the sample (n = 87, 13.1%) with an average ILN score of 5.87 and atheists (n = 25, 3.8%), who also had a lower average ILN value of 3.08. The incidence of other religions⁸ is negligible (less than 1% each). Students who did not state their religion (n = 67, 10.08%) had an average ILN score of 5.22.

The clearest relation was observed between the ILN and *the atti-*

7 Those include: Bulgarian, Montenegrin, Yugoslav, Roma, Croatian and Greek.

8 There were cases of “Rastafarians”, “Deists”, “Manicheans”, “Maradonists”, “Agnostics”, and those who cited “patriotism” or “Serbian” as their religion (the last on the list are from the Faculty of Law and the History Department, Faculty of Philosophy).

tude toward religion – the “stronger” the religiousness, the higher the ILN score. However, the standard deviation values are relatively high, and the low value of Spearman’s correlation coefficient ($\rho = -0.28$) indicates that there is no significant dependence between these two variables.

Table 12: The mean ILN values and the attitude regarding religion

Attitude regarding religion	Mean value ILN	n	Standard deviation
I am a firm believer and I accept anything that my religion teaches	6,89	180	2,24
I am religious, but I do not accept everything that my religion teaches	6,16	211	2,22
I think about it, but I am not sure whether I believe or not	5,17	77	2,36
I am indifferent to religion	5,06	31	3,02
I am not religious, but I do not have anything against it	4,33	73	2,77
I am not religious and I am against it	2,91	11	2,63
No data	6,17	42	2,55

We shall also present here a possible qualitative analysis of students’ answers to three specific attitudes (rather than all 19 of them, which would indeed take too much space here). Such an analysis may by itself further contribute to the achievement of the goal that was set at the beginning, and at the same time it provides us with the opportunity to pay attention to the attitudes which in the quantitative analysis did not prove to be discriminatory enough.

The percentage of positive responses to attitude № 1 of the questionnaire (*It is natural that every nation has its own national language and a national state*) at all the included departments / faculties is extremely large, and ranges from 85.4% at the Department of Sociology, to 95.9% at the Faculty of Medicine.

These data may reflect the (average) extreme “linguistic nationalism” of the participants when it comes to this attitude, i.e. the idea of the tight relation among the nation, the language and the country, especially in view of well-known empirical facts (briefly referred to above) that often deny such a strong relation in practice. In addition, if such a strong “nationalistic” attitude could possibly be expected from students belonging to non-philological departments, such an attitude may be considered surprising when it comes to students of English, who study in detail, among other materials, American, Canadian and Australian literature and culture, and are certainly aware of the fact that none of these three nations has its own national language.

The following attitude (*Ijekavian pronunciation (as in the words mljeko, vrijeme, dijete) should be excluded from the Serbian language as it is used by Croats and Bosnians (for example, in the following words odvjetnik, ispovijed)*) was included in the questionnaire under the influence of an actual event when Ijekavian pronunciation became banned in public use in the Republic of Srpska, during the last war in Bosnia and Herzegovina (and shortly after the law was withdrawn because people - native Ijekavian speakers could by no means adjust to the new change). Moreover, as it is well known, the Eastern Herzegovinian Ijekavian dialect together with the Ekavian dialect of Šumadija and Vojvodina, constitute *the basis* of the Serbian literary (standard) language, thus every insistence on its

expulsion from use could be considered paradoxical. In that sense, it could be said that the positive responses regarding the abovementioned attitude, given by more than half of the Faculty of Medicine (66.2%), Faculty of Mechanical Engineering (55.7%) and the Faculty of Law (52.1%) students were quite surprising; at three departments of the Faculty of Philosophy this attitude got only minor support (42% at the History Department, 38% at the Sociology Department and the lowest was for the English Department – 32.3%).

The attitude *The word srpski should be written as srbski (or, even better, Srbski), so as to show belonging to the Serbian nation more prominently*, which is doubtlessly very much in the spirit of language nationalism, was taken directly from the internet portals of one of the far-right organizations in Serbia (listed above). Despite the fact that the majority of the polled students do not support such an attitude, significant differences have been noticed regarding a positive attitude towards such a judgement. Namely, whereas the answer *yes* has been circled by only 3,4% of the students from the Department of English, it is 13,5% of the students at the Department of Sociology, 14,9% of the students at the Faculty of Medicine, 21,5% of the students at the Faculty of Law, 23,9% of the students at the Department of History, and as much as 29,3% of the students at the Faculty of Mechanical Engineering, that have expressed their approval of such an attitude, all of which may also testify to the importance of philological education of some of the polled students.

CONCLUSION

As already stated above, the *first* starting hypothesis has been confirmed only partially. Namely, the standpoint that that *the students of the UVT, on account of their being citizens of the EU, unlike the students of the two remaining universities, hold views dominated by language cosmopolitanism, whereas the other students lean towards views that could be taken as indicators of language nationalism*, proved to be true only in some of the answers, and additional research is called for to account for the reasons why the students have provided the given answers (i.e. why the majority of students from Bulgaria disapprove of the practice of allowing national minorities to carry out the education process in their mother tongue).

The *second* starting hypothesis (pertaining to the students of the UNI only) may be considered confirmed: *English Language students, as students of philology, regarding the issues concerning the relation between language and national identity, usually hold a more “cosmopolitan” attitude when compared to their colleagues from other departments and faculties (especially the students of history and mechanical engineering, and somewhat less students of sociology)*.

Female students at all the departments of the Faculty of Philosophy showed greater “linguistic nationalism”, whereas male students from other faculties were more inclined toward “nationalism”. The age of the participants at the faculties/departments where the survey was conducted cor-

relates conversely with the ILN, and it is only with the sociology and law students that one can see a clear trend that over the years they become less or more “nationalistically” oriented. In contrast to what was expected, the students who were born or live in large Serbian cities do not have a significantly lower ILN score compared to those living in smaller towns and villages. As far as the parents’ education is concerned, it was found that the value of the ILN does not decrease among participants whose parents have a higher education.

Obviously lower ILN scores were recorded with non-religious participants, and with the variables concerning the attitudes toward religion, a “regular” link was noted in direct proportion with the ILN, although no significant correlation coefficient was determined.

When it comes to the conclusions related to the above (very briefly) presented qualitative analysis of students’ answers to individual attitudes, it can be said that the participants gave very interesting and sometimes extremely “nationalist”, but “cosmopolitan” responses as well, which, in addition, proved once again that students at the English Department, on average, have slightly more “cosmopolitan” attitudes towards the issues discussed in this paper.

At the end of this analysis, it should be added that it provides opportunities for further research, in terms of performing a similar study which would include older high schools pupils in Niš, as well as other areas of Serbia, including the border ones. Such further research would give more accurate results, which again might be of importance both at the theoretical level – in terms of further development of the theoretical and methodological approach to these issue, and in a more empirical sense, in terms of the possibility of discovery of some statistically more significant differences and correlations on larger sample groups of participants, which have not been revealed in this relatively limited study.

Finally, this type of research might have some practical effects, in terms of, for example, the introduction of relevant teaching materials not only at the primary and secondary education levels, but also at the academic level, so as to develop pupils’ / students’ awareness of the complexity of the relationship between the language identity, on the one hand, and individual and national identity, on the other hand, and in that way provide a contribution to the promotion of the very much needed intercultural dialogue and multicultural literacy.⁹

⁹ The author wishes to thank the team led by the Centre for Sociological Research at the Faculty of Philosophy in Niš for conducting the research that the above part 1 of the findings is based on. In addition, the author would also like to thank Mihailo Antović (PhD), Dragan Todorović (PhD), Dušan Stamenković (PhD), Miloš Jovanović (M.A.), and Jelena Petković (M.A.), my colleagues from the Faculty of Philosophy, Vuk Milošević (PhD) and Jelena Bašić (PhD), from the Faculty of Medicine in Niš, Natalija Žunić (M.A.) from the Faculty of Law, and Miloš Tasić (M.A.) from the Faculty of Mechanical Engineering, who helped me in conducting the research that part 2 of the findings above are based on. I would also like to additionally thank the colleague Miloš Jovanović from the Department of Sociology, University of Niš, for giving me help with various methodological issues. Finally, as the given research has been a joint task of a group of researchers, the author has already presented some of the findings given here with his colleagues, notably with Miloš Jovanović and Miloš Tasić, elsewhere as well.

REFERENCES

- Bugarški, Ranko. *Lingvistika o čoveku*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek, 1996a.
- Bugarški, Ranko. *Jezik u društvu*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek, 1996b.
- Bugarški, Ranko. *Jezici*. Novi Sad: Matica srpska, 1997a.
- Bugarški, Ranko. *Jezik u kontekstu*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek, 1997b.
- Bugarški, Ranko. *Nova lica jezika – sociolingvističke teme*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek, 2002.
- Bugarški, Ranko. *Jezik i kultura*. Beograd: Čigoja štampa / XX vek, 2005.
- Bugarški, Ranko. *Evropa u jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2009.
- Diarmait Mac Giolla Chríost. *Language, Identity and Conflict – A Comparative Study of Language in Ethnic Conflict in Europe and Eurasia*. London and New York: Routledge, 2003.
- Đorović, D. “Odnos studenata humanističkih nauka prema stranim jezicima”. *Nastava i vaspitanje* 53 (4–5) (2004): 448–464.
- Edwards, John. *Language and Identity – An Introduction* Cambridge: CUP, 2009.
- Fishman, Joshua A., ed. *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York: Oxford. OUP, 1999.
- Fought, Carmen. *Language and Ethnicity*. Cambridge: CUP, 2006.
- Greenberg, Robert D. *Language and Identity in the Balkans*. Oxford: OUP, 2004.
- Ignjačević, Anđelka. *Stavovi o engleskom jeziku u srednjem i visokom obrazovanju u Beogradu* (magistarski rad). Beograd: Filološki fakultet u Beogradu, 1998.
- John E. Joseph. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Kordić, Snježana. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux. 2010.
- Kovačević, B. „Stavovi govornika srpskog jezika prema stranim jezicima”. *Srpski jezik – studije srpske i slovenske* 10, 1–2 (2005): 501–518.
- Kovačević, B. „Stavovi prema varijetetima srpskog jezika”. *Philologia* 2 (2004): 33–38.
- Vlahović, N. „Iz istraživanja stavova o jeziku na srpskohrvatskom jezičkom području”. *Sol: lingvistički časopis* (1990): 43–51.
- Vlahović, N. *Popularni sudovi o jeziku na srpskohrvatskom jezičkom području* (magistarski rad). Beograd: Filološki fakultet u Beogradu, 1989.
- Vlahović, N. „Stavovi o jeziku u okviru opštih izučavanja stavova”. *Kultura: časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* 95 (1997): 61–77.

APPENDIX

THE QUESTIONNAIRE USED IN PART 2 OF THE RESEARCH (TRANSLATED INTO ENGLISH)

Researching Attitudes regarding the Relationship between Language and Identity with the Students of the University of Niš

Dear students, this questionnaire forms the basis for the research entitled *Value Judgements regarding the Relationship between Language and Identity with the Students of the University of Niš*, carried out by a group of researchers from the Faculty of Philosophy, University of Niš. The questionnaire contains 19 standpoints that you are kindly asked to indicate your agreement with or disapproval of, which should not take you longer than 10 minutes. In addition, we would like to ask you to provide us with the the data regarding your place of birth, your current place of residence, your age, the education level of your parents, and the like. **The questionnaire is anonymous, and the obtained results will be used exclusively for scientific purposes.** So, having in mind that nobody will ever find out which exact answers you yourself have given, please help us by answering all the questions sincerely. **THANK YOU!**

Faculty Department

Sex _____
 Year of Birth _____
 Nationality _____
 Place of Birth _____
 Place of Permanent Residence _____
 Mother's Place of Birth _____
 Mother's Education Level _____
 Father's Place of Birth _____
 Father's Education Level _____
 Religion _____

What is your attitude towards religion? (please circle a number)
 1. I am a firm believer and I accept everything my religion teaches
 2. I am religious, but I do not accept everything my religion teaches
 3. I think about it, but I am not sure whether I believe or not
 4. I am indifferent to religion
 5. I am not religious, but I do not have anything against it
 6. I am not religious and I am against it

1.	It is natural that each nation should have its national language and its national state.	yes	no
2.	In order to live and work successfully, one need not use his / her own mother tongue.	yes	no
3.	The mater tongue of each nation contains the whole soul, the whole past and all the spiritual values and creative ideas of that nation.	yes	no
4.	The Serbian language, and the Serbian nation alongside it, should be protected by abolishing the Latin script.	yes	no
5.	The Ijekavian pronunciation (as in <i>mlijeko, vrijeme, dijete</i>) should be expelled from Serbian because it is also used by Croats and Bosnians (as in <i>odijevnik, izpovijed</i>).	yes	no
6.	A script (i.e. the Cyrillic, Latin scripts) are not an obligatory and an unchangeable part of national identity.	yes	no
7.	The word <i>srpski</i> should be written as <i>srbski</i> (or, even better, <i>Srbski</i>), so as to show belonging to the Serbian nation more prominently.	yes	no
8.	A nation without its language and its state is doomed to disappear.	yes	no
9.	It is wrong to think that the people who speak one language should all live in the same country.	yes	no
10.	Language is a strong factor of integration in every country.	yes	no
11.	The mother tongue is acquired by birth once and for all.	yes	no
12.	Multilingualism and multiculturalism are a natural state of most of mankind and represent a source of wealth rather than a threat to national identity.	yes	no
13.	The mother tongue, its purity and wealth, must be protected from every kind of change, decay and the pernicious influence of other languages.	yes	no
14.	As opposed to my mother tongue, all the other languages are coarse and are not fit for expressing deep thoughts.	yes	no
15.	The mother tongue is a supreme and final expression of national identity.	yes	no
16.	It is wrong to think that children should not be taught foreign languages until they have fluently and logically mastered their mother tongue.	yes	no
17.	The cult of the mother tongue should dominate in a family – all the major family occasions and all the conversations within a family should be conducted in it.	yes	no
18.	It is especially important that the waking of self-awareness of children (usually at the age of three or four) should take place in their mother tongue.	yes	no
19.	One should accept Europe, its differences and values, as an enlarged cultural, spiritual and language homeland.	yes	no

JEZIČKI NACIONALIZAM I JEZIČKI KOSMOPOLITIZAM: PRIMER STUDENTSKE POPULACIJE U SRBIJI, MAKEDONIJI I BUGARSKOJ

Rezime: U radu se, na osnovu odgovarajuće sociolingvističke literature, analizira povezanost između jezičkog, s jedne, i nacionalnog i individualnog identiteta, s druge strane, kod studenata Univerziteta u Nišu, Univerziteta u Bitolju (R. Makedonija) i Univerziteta u Velikom Trnovu (R. Bugarska). Preciznije, razmatra se to da li u datoj populaciji dominiraju stavovi koji se mogu smatrati refleskijom jezičkog nacionalizma, ili oni koji bi predstavljali izraz jezičkog kosmopolitizma. Kao instrument istraživanja korišćena je anketa, izvedena tokom letnjeg semestra akademske 2011/2012. godine (u slučaju Univerziteta u Nišu), kao i (nešto kraća) anketa izvedena krajem 2012. godine (u slučaju Univerziteta u Bitolju i Univerziteta u Velikom Trnovu). U radu je potom izvršena statistička analiza tako dobijenih podataka (uz pomoć SPSS paketa), što je pomoglo da se analizira i zastupljenost pomenutih stavova u odnosu na niz demografskih varijabli: pol, etničku pripadnost, obrazovanje roditelja, veroispovest, tip religioznosti ispitanika i sl. Uz to, pomenuto je pomoglo i da se ukaže na uticaj pojedinih demografskih varijabli na stavove ispitanika o stepenu povezanosti između jezika i navedenih slojeva identiteta. U tom smislu, upoređivanje pomenutog tipa stavova kod date populacije na tri data univerziteta (a u slučaju Univerziteta u Nišu, i njegovim pojedinim fakultetima i departmanima), kao i dokumentovanje opisanog tipa uticaja empirijskim podacima, i čini okosnicu ovog rada, koji za suštinski cilj ima razvoj svesti naročito studentske populacije o složenosti odnosa između jezičkog i nacionalnog/individualnog identiteta i, na taj način, pružanje doprinosa promociji interkulturnog dijaloga i multikulturalne pismenosti.

Ključne reči: jezik, nacija, identitet, jezički nacionalizam/jezički kosmopolitizam, stavovi prema odnosu između jezika i nacionalnog/individualnog identiteta.

Љубиша Р. Митровић¹

Универзитет у Нишу – Филозофски факултет

У ПОТРАЗИ ЗА АЛТЕРНАТИВОМ: КА НОВОМ СОЦИЈАЛНОМ ПАРТНЕРСТВУ ЗА МИР И РАЗВОЈ НА БАЛКАНУ²

Резиме: У фокусу ауторових разматрања у овом раду су: положај савременог Балкана у систему глобалне геополитике моћи, биланс и домети транзиционих стратегија и актуелних културних и политичких оријентација друштвених актера. Аутор констатује да су процеси неолибералне транзиције и зависне модернизације довели до периферизације привреде, друштва и културе на Балкану, чинећи од њега нову зону периферног капитализма. У овом контексту Балкан је доживео нове облике социјалне сегрегације, политичке фрагментације, реколонизације и протекторације. Насупрот апологетском приступу о безалтернативности постојећег света капиталистичке Орвелијане и илузија о његовој вечитости, аутор трага за путевима и могућностима његовог оспоравања и изграђивања новог алтернативног пројекта друштвених промена на Балкану, које би пробудиле прометејску моћ код грађана, а посебно младе генерације, да је могућ другачији, бољи, праведнији и слободнији свет.

Кључне речи: Балкан, периферни капитализам, социјалдемократска алтернатива, партнерство за мир и развој

МЕГАТРЕНДОВИ И ГЛОБАЛНА ТРАНЗИЦИЈА СВЕТА

Живимо у доба *глобалне транзиције*, која је захватила све области друштвеног живота и зоне светског система. Од начина производње, друштвених структура, класно-слојне композиције, политике и културе. На делу су *глобални мегатрендови*, процеси епохалних мена: од другог ка трећем развојно-цивилизацијском таласу; од индустријског ка постиндустријском друштву; од доба нација ка добу постнационалних констелација; од локалних/националних економија ка глобалној/светској; од затворених хиперцентралистичких система ка отвореним децентрализованим/асоцијативним; од представнич-

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

² Прилог је резултат ауторових истраживања на макропројекту *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), које реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

ке ка партиципативној демократији; од деловања класичних актера (класа, држава, партија) ка новим социјалним покретима цивилног друштва; од националних ка транснационалним корпорацијама, класама и елитама; од униполарног ка мултиполарном глобалном свету; од доба сукоба и доминације ка коегзистенцији, сарадњи различитих цивилизација.

Табела 1.

Десет кључних развојних мегатрендова друге половине и с краја 20. века

10 мегатрендова који описују основне карактеристике цивилизацијског развоја у другој половини овог столећа	10 мегатрендова на крају XX века
1. Од индустријског ка информатичком друштву	1. Економски просперитет је планетарни феномен
2. Од класичне ка високој технологији	2. Уметност замењује спорт као најважнији садржај слободног времена
3. Од националне ка светској (глобалној) привреди	3. Развија се тржишни социјализам
4. Од краткорочних ка дугорочним циљевима	4. Глобализација стила живота, уз јачање културног национализма
5. Од централизације ка децентрализацији	5. Приватизација државе благостања
6. Од институција ка самопоћи	6. Регион Пацифика постаје економски центар света
7. Од представничке ка партиципативној демократији	7. Пораст улоге жена у бизнису и политици
8. Од хијерархијске ка мрежној (network) организацији	8. наступа „век биологије“ који замењује „век физике“
9. Од Севера ка Југу	9. успон нових вредности као што су етичност, одговорност,
10. Од или-или ка вишекратним опцијама	иницијативност и креативност
	10. тријумф индивидуалности и персоналности

Извор.: Naisbitt 1982; Naisbitt and Aburdene 1990. (према: Pokrajac 2000, 158).

У овом контексту глобализације и транзиције света брзо се мења не само онтологија света већ и космологија. Многе парадигме преко ноћи застаревају; ојачали су процеси сажимања простора и времена; глобалне поделе рада и међузависности, смањен је ритам између научних открића и њиховне масовне технолошке апликације од тридесет година са почетка 20-ог на три године у првој деценији 21-ог века. На делу је епоха преврата, која је у знаку дубоке структурне кризе са тенденцијама конзервативне рестаурације и антиреволуције,

у ери историје дугог вала. Њу прате промене у односима класних и политичких снага, смене идеологија, морална и вредносна аномија, промена квалитета и стила живота, погледа на свет, културних оријентација и стратегија деловања, као и појава нових актера у свету материјалне и духовне производње.

Имплозија социјализма и успон неолиберализма дао је инспирацију Френсис Фукујами да пласира тезу о „крају историје“ и идолатрији либералне демократије и универзализације њених вредности у свету. У овом контексту пласирана је и Хантингтонова теорија – са супротним предзнаком – о надолазећем сукобу цивилизација у 21. веку; као и теорија Бжежинског о глобалној геостратегији (монополарном глобализму – новог светског поретка), и борби САД за светско лидерство у будућности. Показало се, како истиче амерички социолог Имануел Волерстин, да су ове платформе израз геокултуре САД, транснационалних корпорација и снага крупног капитала – у њиховој предаторској одисеји у процесу нове реколонијације света.

Неолиберална стратегија развоја и асиметрични модел глобализације довели су до социјалдарвинизације друштвених односа у свету, до социјалних и регионалних неједнакости, деструкције социјалне државе и јачању противречности на релацији „Север-Југ“, између богате мањине и сиромашне већине света. На плану глобалних међународних односа импликације неолибералне стратегије развоја, као и остваривање монополарног глобализма, праћени су ратом, као продуженим средством америчке спољне политике (Н. Чомски), у борби за остваривање геополитичких и геоекономских циљева (запоседање, експлоатације и контроле ресурса нафте, гаса, воде...) од стране ТНЦ. У ту сврху инструментализована је моћ НАТО-алијансе, која се од дефанзивне претворила у офанзивну силу, светског полицајца у служби настајућег „новог светског поретка“, очувања имовине/капитала и моћи нових господара.

Експанзија снага разобрученог мега-капитала и употреба/злоупотреба моћи НАТО алијансе и САД, чији се интервенционизам ширио светом – од региона до региона, отварајући бројна жаришта, довели су до реколонијације бројних држава/регија и њихове протекторације; али и до исцрпљивања нове империје; као и до феномена хиперинфлације „зелембаћа“. У САД су две фабрике даноноћно радиле: фабрика „ковача лажног новца“ и фабрика производње наоружања и трговине наоружањем.

Актери неолибералног финансијског капитализма преусмерили су економску политику на монетаризам запостављајући развој капацитета реалне економије. Оваква оријентација и концентрација на финансијско тржиште капитала – морала је, пре или касније, довести у невољу америчку и светску економију до привредне рецесије и економске кризе, која је појавно финансијска, а суштински структурално социјална и глобална. Иако је до ње најпре дошло 2008. у САД, престоници финансијске моћи, она се почела ширити на друге регионе. Дошло је до феномена глобализације светске кризе.

У савремености на делу је све видљива противречност између друштвеног карактера нових производних снага и приватног/монополског присвајања и управљања од стране мегакапитала и ТНЦ. Ова се противречност испољава у форми енормне експлоатације радне снаге и преусмеравању сукоба из подручја продукционих односа на поље међуетничких и цивилизацијских сукоба. Но, оваква њихова камуфлажа/преусмеравање за дуго не може легитимисати предаторску моћ капитала, који све више под фирмом „извоза демократије“, преко тзв. обојених револуција (читај пучева и антиреволуција) жели реколонизовати и окупирати свет.

Криза неолибералног модела развоја и асиметричне глобализације света, све више указују на истрошеност овог концепта развоја и поретка светских односа. Да би се овај модел одржао, он тражи употребу силе. Цена његовог даљег одржавања постаје скупа, а жртве све веће. Свет се стога налази на новом раскршћу: или промена владајућег неолибералног модела или даља радикализација економске и социјалне кризе, регионалних и глобалних геополитичких сукоба са несагледивим последицама.

Криза савременог капитализма и његове унутрашње противречности у глобалном светском систему показују неодрживост неолибералног модела развоја и управљања светом. Све је више актера који у мултиполарном свету виде демократску алтернативу међународних односа, као стратегију мирољубиве коегзистенције, равноправности свих грађана, народа и земаља. Изградња демократског међународног поретка предпоставља промену глобалне стратегије друштвеног развоја. Напуштање радикалног неолибералног тржишног фундаментализма, који је профит и корист мањине ставио изнад човека и човечанства; и изградњу одрживог социјалдемократског модела друштвеног развоја у чијем су средишту: развој, слобода и солидарност у функцији равноправности и братства свих народа и човечанства.

ЕВРОПА НА РАСКРШЋУ

Западна Европа рођена је из пепела после Другог светског рата. Не само посредством америчке помоћи Њу Дила, већ на основу изабраног *социјалдемократског програма* и стратегије социјалног партнерства класних и политичких снага за мир и развој. Само та стратегија је могла пробудити и ослободити енергију друштвених класа за развој, социјалну солидарност и културу мира. На том фону рођена је нова Европа, градитељска и мирољубива. Она ће изнедрити: модел социјалне државе благостања, са високим стандардима у области људских права, радног и социјалног законодавства, европско/немачко „привредно чудо“ у погледу раста и развоја, облике партиципативне демократије (кроз разне форме саодлучивања радника), као и детант као филозофију мирољубиве коегзистенције, мира и стабилности у Европи и свету. Само таква Европа могла је изнедрити мултикултурализам и афирмисати право сваког народа и појединца на културну

различитост и свој идентитет. Управо *визија* такве *уједињене Европе* – равноправних народа и грађана – од Атлантика до Урала, налазила се у мотивима, политичкој иницијативи и стваралаштву великана (државника и политичара) какви су били *Де Гол*, *Роберт Шуман*, *Жан Моне*, *Конрад Аденауер*, *Вили Брант*. То је Европа слободе и солидарности, рада и равноправности. Европа мира, а не рата. Таква Европа одиграће прогресивну улогу у послератном свету, постајући мост међу народима, културама и цивилизацијама. Креатор нове синтезе: социјалдемократске стратегије развоја и солидарности, и мирољубиве филозофије међународних односа који ће донети мир и стабилност у свету.

Нажалост, савремена Европа на прагу 21. века оличена у хиперинституционализованом поретку *Европске уније*, под утицајем англосаксонског модела неолибералног развоја, асиметричне глобализације и предаторске неоимперијалне спољне политике САД, као да све више, у пракси одступа од својих принципа и под притиском интереса банократије, плутократије и технобирографије, напушта модел социјалне државе и геостратешку политику неутралности и мира. Она се све више изнутра цепа на *Европу банкара* и *Европу радника* (Пјер Бурдије). У њој све више расту социјално-класне и регионалне неједнакости, противречности и сукоби на релацији Север-Југ.

У вези с тим истраживачи пишу: „Управо је неолиберални пут Европске уније, с мерама штедње и структуралним прилагођавањима, оно што води у непрестани грађански рат, не само изван граница Европе, где се „наши“ војници боре за „више демократије“, него и унутар ЕУ, од Грчке и Шпаније до Словеније и Хрватске, *Non vi si pensa*“ (Хорват и Жижак 2014, 120).

Напуштајући социјалдемократски модел развоја Европска унија све више губи своју душу и препознатљив имиџ, постајући и сама бремената кризом, противречностима и социјалним пожарима. У овом контексту у њој су на делу процеси неконзервативне рестаурације, те стога није никаква случајност обнова неонацизма и јачање деснице, покушаји ревизије историје и демонстрација реваншистичких ревандикацијских захтева. Таква Европа све више личи на Титаник, нокаутарног актера у рингу, а мање на аутентичног активног субјекта у међународној политици. Она је све више у сенци НАТО-алијансе и њене предаторске улоге у служби крупног капитала. Извесно је да геостратешки САД не одговара јачање развојне и безбедоносне самосталности Европске уније и њено партнерство са Русијом, већ њен полупротекторатски статус. То ЕУ, већ сада (поводом догађаја у Украјини), уводи у бројне невоље, и ново поље конфликтности са бројним неизвесностима, ризицима и последицама по њен развој, геополитичку улогу и перспективу.

Табела 2.

Јавни дуг и буџетски дефицит кризом погођених држава Европске уније – у % БДП

		2003.	2010.	2011.	2012.
Грчка	Дуг	105,6	130.0	147	165.3
	Буџетски дефицит	- 10,1	- 24.0	- 22.1	- 24.8
Шпанија	Дуг	72,0	78.0	80.0	80.9
	Буџетски дефицит	- 4,4	- 9.0	- 9.9	- 10.4
Италија	Дуг	118,5	123.2	123.5	127.3
	Буџетски дефицит	-7,0	- 12.8	- 12.8	- 13.6
Белгија	Дуг	113.2	126.0	98.0	122.6
	Буџетски дефицит	- 3.5	- 9.9	- 9.0	- 10.2
Португал	Дуг	83.0	87.0	107.8	120.3
	Буџетски дефицит	5.5	- 10.6	- 10.8	- 10.0
Ирска	Дуг	66.0	94.0	108.2	157.0
	Буџетски дефицит	- 1.0	- 8.0	- 8.1	- 8.3
Европска унија	Јавни дуг	70.0	80.0	82.5	86.2
	Буџетски дефицит	- 32.2	- 4.4	- 6.5	- 7.2
Евروزона	Јавни дуг	71.1	85.4	88.1	90.9
	Буџетски дефицит	- 3.0	- 4.1	- 6.2	- 6.8

Извор: Комазец 2013, 15.

Европа се у глобализованом свету, као облик мегарегионалне интеграције и глобализације, данас налази на судбоносном раскршћу, суочена са кризом и бројним изазовима. Чини нам се да је најбитније, не само за Европу, већ и демократски мултиполарни развој савременог света и будућност човечанства да се она врати својој социјалној души (социјалдемократском моделу развоја) и редефинише аутономну спољну и безбедоносну политику. Само таква Европа може бити узоран модел развоја и стабилности у свету. У супротном, криза и радикализација њених унутрашњих социјалних и регионалних противречности могу јој донети социјалне пожаре и катализме, дезинтеграцију и фрагментацију; што то може бити кобно, не само по будућност ЕУ, већ и по мир у свету.

СОЦИЈАЛНА И ГЕОПОЛИТИЧКА ТРАНЗИЦИЈА БАЛКАНА – КРОКИ БИЛАНС: СУБРАЗВОЈ, ПЕРИФЕРИЗАЦИЈА, ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА И НАТОИЗАЦИЈА РЕГИОНА

Учини ли се кратки осврт на домете/биланс двадесетпетогодишње транзиције на Балкану, могли би се главни учинци овог процеса окарактерисати као катастрофални. Наиме, Балкан је са тзв. демократским променама (1989–2014) доживео судбину транзиционог Титаника. Овај удес – *црни биланс транзиције* – свакако има своју

високу цену социјалних трошкова и људских жртава – о чему ће научници и публицисти тек писати своје студије и црне сторије.

Сада када се парадигма тржишних фундаменталиста и економских убица о неолибералном развоју показала поразном и трошном, као да је настао час отрежњења и то не само у академској/научној јавности, већ и у редовима политичке елите. Пишу се озбиљне студије, у којима се целовито анализирају дефекти и учинци једне стратегије која је економију и профит ставила изнад друштва, слободе и среће човека, изнад интереса човечанства.

Транзициона судбина Балкана тек је мали део те црне хронике лумпенразвоја под заставом неолибералних и тржишних бандита и вођством демократских псеудоелита.

Табела 3.

Тип транзиције, стратегије и друштва

(типологија постсоцијалистичких друштава према социјалном смеру транзиције)

<i>Тип транзиције</i>	<i>Модел стратегије</i> (са кључном концепцијском одредницом)	<i>Тип друштва</i>
1. Инверзивна, регресивна предмодерна	Ретрадиционализација (етнофеудализам, трибал society)	Традиционално, предграђанско, протомодерно
2. Реверзibilна неолиберална	Зависна модернизација (неолиберализам)	Капиталистичко, периферно, зависно
3. Реверзibilна неоконзервативна	Деформисана реалсоцијалистичка ауторитарна модернизација (неостатизам)	Полупериферно Политократско друштво
4. Прогресивна социјалдемократска (транзиција са социјалном одговорношћу)	Социјалдемократска модернизација (социјално партнерство, социјална држава „welfarestate“)	Модерно, развијено, плуралистичко, социјалдемократско друштво

Извор: Митровић 1996, 167.

Биланс *транзиције без социјалне одговорности* у постсоцијалистичким друштвима Балкана, која се одвојила милом или силом, у знаку је преласка на капиталистички начин производње.

Неолиберални модел развоја, који су некритички спроводиле политичке и привредне елите, довео је до периферизације привреде, друштва и културе ових земаља, до њихове транзиције од средње развијених земаља у ери социјализма – до пада у зону зависних друштва периферног капитализма данас. Овакав социјални регрес оличен је у процесе деиндустријализације ових земаља, рецесије њихове привреде, високој незапослености у појави рестрикције социјалних права радника, у енормној експлоатацији радне снаге, расту друштвених и регионалних неједнакости, снажном валу економске миграције и феномену „одлива мозгова“ младе школоване генерације на Запад; у демографској девастацији; јачању процеса контрамодернизације и историјске рестаурације друштвене свести.

Системска транзиција у овим земљама стратегијски је навође-на снажним упливом спољних центара економске и војно-политичке моћи, посредством деловања инструктора/реформатора ММФ, Светске банке, Светске трговинске организације, НАТО-алијансе, а пре свега: Вашингтона и Брисела. *Транзиција је овде инструментализована за промену геополитичке оријентације балканских земаља.* Њиховог преусмеравања на Европску унију, евроатланске интеграције и НАТО-изацију.

Ширењем капиталистичког начина производње извршена је реколонијација и протекторизација овог простора. *Савремени Балкан*, имплозијом социјализма и праксом неолибералног капитализма, доживео је не само политички зепљотрес већ и социјални удес у лику „капитализма катастрофе“ (Н. Клајн). На овом геополитичком раскршћу Југославија се нашла у епицентру. Њен крвави распад/разбијање резултанта је не само помахниталих националистичких елита у „балканској крчми“, већ и игре интереса геостратешких центара моћи споља, пре свега САД и Немачке.

Земље савременог Балкана у европској подели рада налазе се у статусу земаља периферијског капитализма. Њих карактерише: субразвој/развој неразвијености, феномен, африканизација Балкана, реколонијација привреде, висока спољна презадуженост и пад у дужничко ропство; масовна незапосленост и сиромаштво, формирање лумпенбуржоазije и компрадорске елите. Речју, за већину балканских земаља (изузев Словеније) може се рећи да се њихов реални развој одвијао по моделу латино-америчког лумпенразвоја. Овакав модел производи неразвијеност, унутрашњу реколонијацију и високу спољну зависност земаља. Стога је данашњи Балкан сличан по социјалној структури овим друштвима, а не западноевропским. У његовој деформисаној друштвеној структури постоји мали слој предузетничке буржоазije, разорена средња класа и лепеза лумпенбуржоазije и номеклатурне буржоазije. Динамика економског и политичког живота ових друштава данас је подређена интересним коалицијама тајкуна и олигарха, компрадорске буржоазije и марионетских политичких елита, које су клијентелистичке и анационалне.

У транзиционом периоду од 25 година, постсоцијалистичка друштва на Балкану сем либерализације и плурализације привредног и политичког живота фактички су доживеле контрамодернизацију, социјалну регресију и конзервативну рестаурацију. Преврат у начину производње и управљања у овим друштвима омогућио је успон компрадорске буржоазije и политичке олигархије, долазак на власт марионетских политичких псеудоелита. Оне су подређене логици крупног капитала и његовој предаторској глобалистичкој мисији. На том фону, некритички следећи неолибералну стратегију друштвеног развоја, ове елите све више уводе своје земље у субразвој и дужничко ропство.

Балканске земље данас су захваћене процесима *реколонијације*, тј. економске окупације, националне и државне *десуверенизације* и *протекторације*. Упоредо са ширењем Европске уније на Исток, тече процес натоизације овог простора. И један и други процес у служби

су експанзије крупног капитала и очувања плутократске моћи неоимперијалних господара „новог светског поретка“.

У савремености балкански народи суочени су са фазом *културне/духовне окупације*. Посредством све агресивнијег деловања мас-медија, који су постали продужена рука глобалних медијских корпорација Запада; као и под видом „реформе“ образовања и културе и екуменизације вера остварује се процес ширења културе зависности, афирмација образаца политичке коректности и наметање туђих модела и културних оријентација. Све је видљивија програмска и кадровска селекција, потискивање независних новинара, утихнуће критичког гласа јавности. На делу су процеси окупације јавног простора новим актерима *глобалне симболичке моћи*, чије су газде странци, било преко велике баре или из западне Европе. Бројне медијске куће (новине, радио и ТВ) већ су у поседу или под контролом ВАЦА или CNN (Си-ен-ена). У току је тихи рат – између ових предатора меке медијске моћи, који су претходници и органон крупног капитала у његовом великом походу на Исток. Упоредо са њиховим деловањем врши се проширење ЕУ и НАТО-а на нове просторе. У току су нове игре у борби за стратешке изворе (нафту, гас, воду...). Постаје све извесније да серија локалних и регионалних ратова може увести свет у нови глобални сукоб око геополитике/геоекономије ресурса у 21. веку.

Медијска окупација и борба за тзв. „културну еманципацију“ у форми американизације као модернизације треба да изгради духовни мостобран за добровољно пристајање/прихватање/одобравање, тј. легитимацију економске и политичке моћи, фактичке окупације овог простора и народа, од стране ТНЦ и агената моћи крупног капитала.

Ове акције мас-медија и нових предатора (ТНЦ и НАТО-а) праћене су уз велику фанфару – о глобализацији света и космополитизму, ширењу вредности масовног потрошачког друштва, универзализацији људских права и слобода, напретка и извоза демократије. Иза овог спектакла скрива се друга суштина, о којој *Фредерик Цејмсон*, између осталог, у својој студији „*Постмодернизам или културна логикакасног капитализма*“ (1984) пише: „Друго лице постмодерне културе је крваво: њега чини енормна неконтролисана експлоатација, тортура, ужас и насиље!“. Другим речима, да постмодерна америчка култура која се шири планетарно представља својеврсни вид културног империјализма, те да је она структурни израз ширења новог талас америчке економске и војне моћи над читавим светом.

ПЛЕДОАЈЕ ЗА НОВО ПАРТНЕРСТВО ЗА МИР И РАЗВОЈ НА БАЛКАНУ

Транзиција без социјалне одговорности довела је не само до разарања и девастације Балкана у социолошком смислу, већ и до његове политичке фрагментације и маргинализације. С правом истраживачи о Балкану пишу као о региону „вишка историје“, „недовршеног мира“. Питање је, међутим, колико је такво стање производ унутар-

балканских односа и актера, а колико индуковано лицемерном, макијавелистичком политиком („завади, подели, завладај!“) и геостратешким интересима великих сила кроз историју и у савремености.

Балкански народи нису расно предодређени за мржњу и сукобљавања. Историја овог геопростора, особито пре доласка Османлија на овај простор, показује да су балканска племена/народи коегзистирали у различитим фирмама добросуседства и суживота. Ратничка култура и епски идентитет народа на овом простору, као и култура смрти, историјски су производ, а не расна одлика. Већина балканских народа свој борбени ерос формирала је у дефанзиви, у односу на спољне актере – окупаторе. У одбрани свог огњишта, имовине, атара, територије: свог суверенитета и народног идентитета, традиција вере, обичаја, културе. У својој студији „Имагинарни Балкан“ (1998) *Марија Тодорова* истиче како се у историји и политичкој публицистици *формирао стереотип о феномену балканизације*. Својом анализом она показује да је он конструкт спољних сила, импортован – ради стигматизације овдашњих народа: како је њима расна одлика – перманентна деоба и сукобљавање; чиме се правдала интервентна/окупаторска улога и макијавелизам страних завојевача према овом простору.

Насупрот процесима фрагментације који су индуковани споља, балкански народи, у прелазним историјским тренуцима, *тежили су обједињавању својих снага у борби за ослобађање* овог простора од туђих окупатора. Тако је било крајем 19. века и почетком 20. када је сазрела свест да ослобађање од Турака може бити само заједничко дело уједињених балканских народа.

Овде примера ради, подсећамо, на велике идеале социјалиста и слободарских мислиоца, у другој половини 19. века и на почетку 20. века: *Светозара Марковића* и *Димитрија Туцовића* (у Србији), *Васила Левског* и *Љубомира Каравелова* (у Бугарској), *Гоце Делчева* (у Македонији). Они су протагонисти идеје о слободном Балкану и демократском уједињавању његових народа у будућој федерацији конфедерацији равноправних слободних балканских народа.

У другој половини 19. века из таме вишестолетног ропства и под утицајем ослободилачких идеја у западној Европи и Русији, из ових идеја и слободарских тежњи балканских народа, политичке елите формулисале су лозинку „*Балкан, балканским народима*“ и платформу о Савезу балканских народа, који ће у *Првом балканском рату* (1912) однети победу над Турцима, отеравши их са Балкана. Нажалост, у *Другом балканском рату* (1913) међу суседима (Србима, Бугарима...) у крвавим водама Брегалнице – утопљен је (како је о томе својевремено писао *Димитрије Туцовић*) балкански савез народа. У *Великом (Првом светском) рату* балкански народи нашли су се на различитим, често супротним странама његових актера.

После Великог рата (1914–1918) између два рата било је још неколико покушаја да се обнови савез међу балканским народима (1930. одржана је прва Панбалканска конференција у Атини, 1935. Савет балканског споразума у Букурешту). А после *Другог светског рата*, такође, било је покушаја да се изгради савез балканских наро-

да (идеје Тита, Димитрова...). Нажалост, Информбиро (1948) довео је до нових подела међу владајућим партијама у балканским земљама, а онда и међу државним актерима, што је блокирало могућност уједињавања балканских народа. Већина њих остали су подељени блоковским преградама, а Југославија је представљала својеврсну тампон зону између Истока и Запада. То је, између осталог, Југославију упутило да у време социјализма, представља оснивача/актера у покрету несврстаних на платформи развијања мирољубиве активне коегзистенције и борбе за мир у свету.

У ери постбиополарног света Балкан је изгубио геополитичку ренту коју је имао дуго после Другог светског рата. Он је постао нова зона европске и светске периферије. Западна алијанса је инструментализовала конфликте на простору Југославије и Балкана. Њеним мешетарством, у функцији својих геостратешких интереса, овај простор је даље политички дезинтегрисан – ставрањем патуљастих државица и генерисањем независности Косова и Метохије као „НАТО државице“. Већина балканских држава данас је у стању субразвијања, реколонијације и евроатланске протекторације. Овде се транзиција редуковала на прелазак у капитализам периферије, а глобализација у процес десуверенизације држава и народа. Балкан, као регион, данас је у стању „недовршеног мира“ (Р. Накарада).

Изнутра неповезан и политички разједињен, Балкан као да изнова постаје плен неоколонијализма, снага мегакапитала и његовог политичког Левијатана. Није битна форма, како се он номинално зове, већ суштина: тежња за подређивањем логици капиталистичког начина производње, за политичку и духовну доминацију на овом геопростору.

Геополитичка транзиција Балкана – од његове совјетизације у ери „хладног рата“, ка натоизацији у постбиополарној ери, само је померила границе берлинског зида и отворила пут ка новој духовној Јалти. Притом, треба подвући да промена имена Балкана – у распону од синтагме Југоисточна Европа до Западни Балкан – представља геополитички конструкт – спољних стратега који желе моделирати овај регион по мери свог интереса, него ли одређења његове реалне позиције и перспективе. Извесно је да у пракси данас, упоредо са експанзијом мегакапитала на Исток, којој претходи „партнерство за мир“ и ширење НАТО-а, тече борба за ширење утицаја Римокатоличке цркве и смањивања утицаја православља и других религија. Овим процесима претходе или упоредо са њима одвијају и агресивно деловање глобалних медија и невладиних организација. Све су то нови изазови са којим се суочавају и земље савременог Балкана.

Сазрело је време за критичко пропитивање домета и праваца реформи у балканским друштвима, као и *потреба редифинисања стратегије развоја*, модела транзиције и борбе за мир и нове односе на Балкану. Постаје јасно да сви подстицаји о регионалној реконструкцији Балкана, на основу иницијатива са стране, нису довољни, нити продуктивно оптимални. *Потребна је нова стратегија социјалног партнерства за мир и развој на Балкану*. Стога нам се чини природним и неопходним реактуелизација лозинке „Балкан балканским

народима“, у савременим условима.

Крајње је време да се упитамо: *Каква је улога науке, универзитета и интелектуалаца у времену транзиционог хаоса и неспокоја?* Шта учинити да: наука не буде пуки позитивистички инструмент апологије моћи плутократског крупног капитала и отуђених техно-бирокупатско-политократских елита, да се заустави ширење феномена „издајства интелектуалаца“ (Ж. Бенда) и деструктивног деловања „интелигенције зла“ (Ж. Дерида) данас у свету? Шта учинити да наши универзитети не буду само радионице за производњу специјалних професионално ефикасних технократа, а морално равнодушних „слатких робота“ (Р. Милс)? Како да универзитети избегну погубну замку корпоративне мекдоналдизације да буду пуки погон/срвис савремене плутократске класе и израсту у културно средиште научне, али и духовне човекове моћи? У снажну полуку еманципације човека, хуманизације света и очовечења човека!

Да би *универзитет и интелектуалци* одговорили овој мисији, чини нам се да је неопходно питања о:

1. основној сврси и мисији науке,
2. улози универзитета и образовања и значају хуманистичке културе у васпитању нових генерација,
3. обновљеној мисији интелектуалаца и „новог просветитељства“ у савремености,
4. концепцији друштва и одрживог развоја у служби великих, али још увек неостварених циљева револуционарног грађанства „слобода, једнакост, братство“,
5. о актуелности лозинке „Балкан, балканским народима“,
6. о суштинском значењу упозорења Едгара Морена: „данашња криза произилази из чињенице да савремено човечанство није довољно човечно“,
7. из јасне слободарске поруке Силвија Луле да „нема глобалног мира без глобалне правде“.

Ова и друга питања нису реторичка, већ суштинска. Од одговора на њих зависи за какав ћемо се свет залагати и градити га. Хоће ли развој бити у служби слободе и равноправности свих народа и сваког појединца, или у монопољу појединца/група – мањине „златне милијарде“ човечанства? Хоћемо ли градити свет по мери човека или профита? Хоћемо ли се кретати у правцу револуције глобализације солидарности, разумевања, сарадње и мира међу народима и цивилизацијама или ка новим облицима социјалних и регионалних неједнакости, ретрибализације, кретенизације човека/човечанства? Да ли ћемо моћи да избегнемо стравичну перспекцију будућности Орвелијане: слику будућности у форми једне чизме како гази људско лице – вечно (Ц. Орвел).

Упркос садашњим суровим мегатрендовима – социјалдарвинизације света, раста себичности, разарања ума, успона снага либералног

тоталитаризма и повампирењу расизма и неонацизма у свету, верујем – у *прометејску моћ човека*, долазеће младе генерације. Да ће она, својим стваралаштвом, смаћи снаге да скине ланце ропства са човечанства и отвори нову епоху за истински отворено, праведно и слободно друштво. Без те наде/вере и снова, нема ни борбе за алтернативу. Јер како рече Е. Сиоран „...без утопије живот би се окаменио...!“

У пројетовању алтернативног модела развоја балканских друштава одговорну улогу треба да одиграју *универзитети* са својим научним иновативним потенцијалима. Очекивати је, да ће из њихових креативних радионица, из нових научних истраживања резултирати – *нацрти за нову будућност Балкана*. Неки елементи тог алтернативног пројекта за социјално партнерство за мир, развој, сарадњу и интеграцију на Балкану, могли би се апроксимативно дефинисати у форми вектора/правца борбе за нове односе на овом геопростору. Између осталог, међу кључним одредницама програма партнерства за развој и мир на Балкану, треба истаћи:

1) напуштање неолибералног концепта „транзиције без социјалне одговорности“ и *изградња/остваривање социјалдемократског модела* транзиције и развоја у служби равноправности свих народа, друштвених слојева, слободе и среће сваког појединца. У средишту овог модела развоја, као његове програмске одреднице су: акционарство и саодлучивање запослених, партиципативна демократија грађана, народно благостање, социјална солидарност и праведност;

2) по узору на *нордијски модел*, неопходно је – дефинисати аутономни концепт регионалног развоја и интеграције Балкана, у форми *скандинавизације Балкана* – његове пацификације, уместо његове фрагментације, ретрибализације и ребалканизације. Неопходно је интензивирати процес привредне, политичке, образовне и културне сарадње и интеграције. Претварање Балкана – у нову мирољубиву зону – изнутра и споља слободну и високоинтегрисану кроз бројне облике сарадње. Такав, изнутра интегрисан, Балкан постао би снажан економски партнер и политички субјект у међународним односима и битно променио свој положај у европској подели рада;

3) уместо новог војног груписања на Балкану – под патронатом НАТО-а и новим облицима десуверенизације држава и народа на овом простору, неопходно је *прогласити војно-политичку неутралност овог простора* и успоставити ново органско савезништво балканских народа за мир и развој. Уместо туторства нових господара светске моћи и протекторације и вазалства, балканским народима су потребни истинска слобода и мир за развој и друштвени напредак. Отуда је неопходна реактуализација лозинке „*Балкан, балканским народима*“.

Пред науком и новом генерацијом младих на Балкану је да изграде критички однос не само оствареним учинцима и дометима транзиционих процеса, већ и према миту о безалтернативности капитализма, као друштвеног система, који апологетски шире нови буржоаски идеолози и системска интелигенција; као и да трагају за новом посткапиталистичком алтернативом друштвеног развоја. У том контексту/хоризонту *социјалдемократски модел транзиције* тек

је прелазна форма историјског компромиса и борбе друштвених снага – за *посткапиталистичку алтернативу*, као перспективу истински отвореног, слободног и праведног друштва, равноправних социјалних шанси, одрживог и хуманог развоја света и човечанства.

Да би савремени Балкан изашао из зоне субразвоја, неопходне су радикалне промене у различитим областима и нивоима друштвене организације балканских земаља:

1. најпре, радикална измена садашње стратегије неолибералног развоја и зависне модернизације;
2. изградња и остваривање социјалдемократског модела друштвеног развоја, који би омогућио историјски компромис рада и капитала и свих друштвених актера, њихову заједничку одговорност за развој и партиципацију у друштвеним променама;
3. промена садашњих квазиелита, професионалнијим, компетентнијим и национално одговорнијим елитама;
4. иницирање и изградњу аутономне стратегије регионалног развоја и сарадње балканских земаља ради њиховог ослобађања од утицаја нових окупатора;
5. економски развој уједињених балканских држава, временом би постао основа и за другачију позицију Балкана у европској и глобалној подели рада, светским токовима. Од вазала балканске земље – удружене у нове облике демократске, асиметричне конфедерације – постале би слободне и напредне, део слободног европског друштва;
6. такве, демократски конституисане и на нов начин интегрисане земље на Балкану, помогле би да овај регион не буде фактор нестабилности, већ фактор културе мира и мултиполарног развоја Европе и света.

Полазећи од претходно набројаних циљева и задатака, сматрамо да је неопходно обновити иницијативу о сазивању нове конференције посвећене панбалканској сарадњи, на којој би се изнова афирмисао значај сарадње балканских земаља у свим сферама – од привреде, политике до културе. Такав приступ проблемима савременог Балкана данас је постао услов развоја, али и афирмације културе мира и глобализације разумевања. *Само изнутра уједињен Балкан може бити прави партнер у међународним односима и протагонист прогресивне политике у савременом свету.*

Наравно, у савремености, у ери глобализације, умреженог друштва, нико не треба да гаји илузију о стварању изолованих острва, већ свака регија постаје део умреженог, глобалног система. У том контексту настанка новог информатичког друштва, нове технологије могу постати подстрек и за нове облике сарадње и повезивања међу народима и културама.

Време је да се схвати да будућност Балкана није у аутархији, окретању прошлости, прекрајању граница, већ у окретању изазовима модернизације и развоја у савремености, у повезивању, умрежавању са светом. У здравој конкуренцији на глобалном светском тржишту, у перманентној иновативности својих материјалних и духовних снага. У јачању свог социјалног капитала и свих других потенцијала за удруживање и конструктивно стваралачко такмичарство. У овом контексту, реактуелизација значаја и вредности интенција из порука са Прве панбалканске конференције (Балкан, балканским народима) има своју инструктивну вредност. Да се од Балкана гради отворено, изнутра високо демократски интегрисано друштво, способно за сурову утакмицу у XXI веку (Митровић 2013, 148–150).

Балкан, с 65 милиона становника кроз *балканску унију*, конфедерацију независних држава и равноправних народа, може представљати не само фактор стабилности и мира, већ и брзог развоја и напретка региона и Европе. У таквој унији сачувало би се богатство различитих националних култура и идентитета. Овакав Балкан, изнутра и споља слободан и отворен, представљао би динамично језгро аутономног развоја сваког народа али и подстицај демократског развоја Европе и мултиполарности света.

Пледирајући за потребом интелектуалног трагања за алтернативним пројектом изградње аутономне стратегије регионалног развоја и интеграције Балкана, своје разматрање завршили бисмо подсећањем на поруку/препоручу коју нам је оставио проф. др *Ранко Петковић*: „Балканским народима преостаје и предстоји да се од погубних доктрина крви и тла, од заблудне вере у моћ и свемоћ оружја, окрену будућности, схватању и сазнању да једино путем економског развоја могу да остварују своје егзистенцијалне интересе. У оквиру светских, европских и балканских иницијатива и пројеката, усмерених на консолидовање прилика у овом простору, јачање регионалне сарадње и брже укључивање у токове економског и технолошког развоја у Европи, народи Балкана могу наћи судбоносну сламку спаса“ (Петковић 1997, 51).

Верујем да ће нове генерације младих, актери модерног света рада и нових друштвених покрета на Балкану, после транзицијског хаоса, бродолома и актуелне кризе, пронаћи у себи прометејску моћ да изграде аутономан пројекат балканских интеграција и посткапиталистичке алтернативе, за нови искорак балканских народа у поље развоја, интеграције и уједињавања еманципаторских борби за боље сутра, за слободан Балкан у слободној Европи у мултиполарном демократском свету човечанства.

ЛИТЕРАТУРА

- Козаец, С. *Економија страха и неизвесности – криза ЕУ и еврозоне*. Београд, 2013.
- Митровић, Љ. *Савремено друштво: стратегије развоја и актери*. Београд: ИПС, 1996.
- Митровић, Љ. *Транзиција у периферни капитализам*. Београд: ИПС, 2009.
- Митровић, Љ. *Геокултура развоја Балкана и савремена социологија*. Нови Сад: Прометеј, 2013.
- Митровић, Љ. *Геополитичка транзиција Балкана*. Нови Сад: Прометеј, 2014.
- Naisbitt, J. *Megatrends: Ten New Directions Transforming Our Lives*. New York, 1982.
- Рокрајас, S. *Транзиција i tehnologija*. Београд, 2000.
- Петковић, Р. *Двадесети век на Балкану*. Београд: Службени лист СРЈ, 1996.
- Петковић Р. Стари и нови спорови на Балкану. *НИН*, 25. април 1997.
- Ђоровић, В. *Борба за независност Балкана*. Београд: Балакански институт, 1937.
- Хорват, С. и С. Жижек. *Шта Европа жели?* Београд: Лагуна, 2014.

Ljubiša Mitrović

IN SEARCH OF AN ALTERNATIVE: TOWARDS A NEW SOCIAL PARTNERSHIP FOR PEACE AND DEVELOPMENT IN THE BALKANS³

Summary: The paper focuses on the position of the contemporary Balkans in the system of global geopolitical power, on the results and achievements of various transition strategies and of current cultural and political orientations of social agents. The author puts forward the view that the processes of neoliberal transition have led to peripheralization of economy, society and culture in the Balkans, making it a new zone of peripheral capitalism. It is in this context that the Balkans has experienced new forms of social segregation, political fragmentation, recolonisation and its reduction to a protectorate. As opposed to the apologetic approach advocating that there is no alternative to the existing world of the capitalist "Orwelliana" and delusions of its permanence, the author searches for ways and possibilities of undermining such a view and for creating an alternative

³ The paper has been written as a part of the research project entitled *Tradition, Modernization and National Identity in Serbia and in the Balkans in the Process of European Integrations (179074)*, carried out by the Centre for Sociological Research at the Faculty of Philosophy in Niš and financially supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

project of social changes in the Balkans, which would enhance the Promethean power of the citizens, and especially of the younger generation, and inspire them to create a possible different, better, freer and more just world.

Key Words: the Balkans, peripheral capitalism, social-democratic alternative, partnership for peace and development.

ИСТОРИЈАТ

Драгана Стјепановић Захаријевић¹

Горана Ђорић²

Биљана Продовић Милојковић³

Универзитет у Нишу – Филозофски факултет

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

Резиме: Рад сагледава институционални развој Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, као центра промоције науке, кроз призму његове програмске оријентације и исцрпан преглед реализованих пројеката, одржаних научних окупљања, издавачке делатности, као и међуинститутске и међународне научне сарадње.

Анализа има за циљ да осветли програмски оквир, видљивост и научне домете научноистраживачке делатности ове институције у контексту развоја Департмана за социологију на одговорном путу афирмације позива и улоге професије социолога у академској заједници Србије и ван њених граница.

Кључне речи: Центар за социолошка истраживања, Филозофски факултет Ниш, научноистраживачка делатност, институционални развој, пројектне активности, истраживачки домети, издавачка делатност, међународна сарадња

УВОД

Сагласни смо са мишљењем да је „један од најзначајнијих показатеља професионализације и развоја струке степен њеног институционалног и академског утемељења“ (Петровић и др., 2012: 583). Научноистраживачка делатност и обезбеђивање квалитета научноистраживачког рада и његовог развоја јесте један од захтева пред којим се перманентно налазе високообразовне установе. Заједно са високим образовањем научноистраживачка делатност је од посебног значаја за свеукупан развој, те је незаменљив чинилац и покретач привредног и укупног друштвеног просперитета, али и саставни део међународног, научног, образовног и културног простора. Према члану 5 Закона о научноистраживачкој делатности Републике Србије⁴ научноистраживачка делатност заснива се, између осталог, на следећим

1 dragana.zaharijevski@filfak.ni.ac.rs

2 gorana.djoric@gmail.com

3 biljanaprodivic@gmail.com

4 Закон о научноистраживачкој делатности („Сл. гласник РС“, бр. 110/2005, 50/2006 – испр. и 18/2010). Доступно на: www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_naucnoistrazivackoj_delatnosti.html.

начелима: слободи и аутономији научноистраживачког рада; јавности научноистраживачког рада и резултата тог рада; научној и стручној критици; поштовању стандарда науке и струке; примени међународних стандарда и критеријума у вредновању квалитета научноистраживачког рада; конкурентности научних програма и пројеката; етици научноистраживачког рада, у складу са принципима добре научне праксе, и одговорности научника за последице свог рада; повезаности са системом високог образовања; међународној научној и технолошкој сарадњи и друго.

Овим текстом представља се Центар за социолошка истраживања који својим активностима доприноси очувању и развоју укупних научноистраживачких потенцијала Филозофског факултета и Универзитета у Нишу у циљу очувања и развоја општег фонда знања, као услова за укључивање у светске интеграционе процесе, успостављању институционалне научне сарадње и стварању културног и стваралачког амбијента с циљем очувања националне баштине и идентитета. Око Центра за социолошка истраживања окупљени су истраживачи који кроз различите видове научноистраживачке делатности доприносе препознатљивости и особености рада овога Центра, који организовано и систематски подстиче стваралаштво и мобилност научноистраживачког потенцијала у оквиру српског и европског истраживачког простора.

Центар за социолошка истраживања је, према *Статуту* Филозофског факултета,⁵ једна од организационих јединица Факултета, у средишту чијих активности делују у највећем броју наставници и сарадници Департамента за социологију. Као истраживачки центар обавља научноистраживачку делатност ради остваривања општег интереса у складу са Законом о научноистраживачкој делатности и Статутом Факултета.⁶ Научноистраживачка делатност остварује се кроз основна, примењена, емпиријска и развојна социолошка истраживања, али и кроз перманентно оспособљавање постојећег кадра за научноистраживачки рад. Због тога је активност Центра усмерена управо ка оспособљавању и афирмисању научних потенцијала, али и афирмацији професије у академској и широј друштвеној заједници. Поред тога, Центар кроз научноистраживачку делатност промовише различите облике основних и развојних истраживања, независно или у сарадњи са другим академским, истраживачким организацијама и институцијама, а све у циљу континуираног унапређења научноистраживачког рада. Особеност истраживачке праксе овога Центра јесу компаративна социолошка истраживања интернационалног карактера.

Достигнути успех у развијању научноистраживачке делатности Центар за социолошка истраживања базира, између осталог, на: разрађеном програму научноистраживачког рада, резултатима научноис-

⁵ Статут ФФ налази се на: <http://www.filfak.ni.ac.rs/preuzimanje/opsta-akta/statut-filozofskog-fakulteta/preuzimanje.html>

⁶ Опширније консултовати кратку историју Филозофског факултета у Нишу, са посебним освртом на научноистраживачку делатност, као организациону јединицу, доступну на званичном веб-порталу Филозофског факултета: www.filfak.ni.ac.rs.

траживачког рада који јесу евидентан допринос развоју науке и општем фонду знања, програму развоја научноистраживачког подмлатка, као и сталном доприносу обнављању фонда стручне и научне литературе.

Значај рада Центра за социолошка истраживања сагледава се преко запажених и научно високо вреднованих резултата реализованих научноистраживачких пројеката, одржаних научних скупова, конференција и округлих столова са међународним учешћем, публикованих монографија и зборника радова, као и појединачних радова у домаћим и иностраним научним часописима, али и преко њихове доступности и цитираности у научној јавности. Надаље ће, стога, поред указивања на институционални развој током више од тридесет година, бити представљене бројне реализоване научноистраживачке активности Центра, са циљем да се постојећи подаци допуне и иновирају, како би се стекао потпуни увид у рад Центра за социолошка истраживања.

ИСТОРИЈАТ ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НИШУ

У циљу унапређивања научноистраживачког рада на Филозофском факултету у Нишу, 1982. године основан је *Институт за истраживања*⁷ као део радне јединице Групе за социологију, који се бавио теоријским и емпиријским истраживањима у области социологије и других друштвених наука. Након петогодишњег ангажовања Института указала се потреба за формирањем јединственог *Института за мултидисциплинарна истраживања*, који је оформљен маја 1987. године, чланом 30. Статута Филозофског факултета у Нишу. Овакав јединствени Институт у себи је обухватао четири одељења која су се бавила научноистраживачким радом, међу којима посебно издвајамо *Одељење за друштвена истраживања*. Надаље, Статутом Филозофског факултета у Нишу, марта 1994. године формиран је *Институт за социологију*, да би 2007. године био преименован у *Центар за социолошка истраживања* (Захаријевски, Гавриловић, Ђорић, Стојић, 2009).

Према *Статуту* Филозофског факултета Центром руководи управник, кога из реда наставника именује декан на предлог Већа цен-

⁷ Илустрације ради, у Београду је 1961. године основан, а 1962. године почео са радом Социолошки институт Србије. Истраживачка делатност Института организована је преко секција истраживачких група и пројектних тимова којима су руководили истакнути спољни сарадници, попут Радомира Лукића, Југослава Станковића, Загорке Голубовић и других. Социолошки институт је почетком 1971. интегрисан са Институтом за криминолошка и криминалистичка истраживања у Институт за криминолошка и социолошка истраживања. Већина социолога је наставила да се бави раније одабраним областима, али се јављају и нове истраживачке теме у оквиру социологије рада и слободног времена, социјалне антропологије и других. Институт друштвених наука у Београду одмах по оснивању 1957. формира Одељење за социологију и покреће прва емпиријска социолошка истраживања у Југославији (опширније о раду и научноистраживачкој делатности Центра за социолошка истраживања у Београду видети: Вуковић, 2012).

тра, на време од три године (члан 42). Ближе одредбе о организацији и раду центра за научноистраживачки рад, сагласно Закону о научноистраживачком раду, регулишу се посебним актом који на предлог Већа Центра за научноистраживачки рад доноси Наставно-научно веће Факултета. Пре садашње управнице Центра за социолошка истраживања, редовне професорице Филозофског факултета у Нишу проф. др Драгане Стјепановић Захаријевски, ту функцију су обављали др Љубиша Митровић, (садашњи) професор емеритус, др Миомир Ивковић, професор у пензији и проф. др Драган Жунић. Чланови Центра су наставници и сарадници Департмана за социологију, који се у зависности од професионалног интересовања, ангажују у истраживачким тимовима за реализацију научноистраживачких пројеката заједно са повременим спољним сарадницима, истраживачима и стручним консултантима из земље и иностранства. Требало би истаћи да су у свим фазама деловања Центра за социолошка истраживања били ангажовани и стипендисти Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, који су под менторством наставника укључени у активности Центра на основу сачињених планова и програма њиховог усавршавања.

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ЦЕНТРА ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

У периоду од 1982. године до данас, у Центру за социолошка истраживања ангажован је већи број социолога, који су својим научноистраживачким, стручним и едукативним радом, у оквиру мултидисциплинарних тимова и самостално, оставили значајан траг у развоју социологије у Србији, али и ван њених граница. О резултатима сведоче публиковани научни радови, како у издањима Центра, тако и у бројним монографијама, студијама, стручним и научним часописима националног и међународног значаја. Центар за социолошка истраживања карактерише отвореност и сарадња, тако да су реализовани пројекти и научна окупљања од самог оснивања до данашњих дана узорно стециште научне памети са еминентним стручњацима, али и младим научним нараштајима. Бројни промотери научне мисли, компетентни рецензенти и стручни консултанти дали су велики допринос високом вредновању институционалног научног позиционирања Центра за социолошка истраживања, чему у великој мери доприноси и дугогодишња сарадња са факултетима, институтима и стручњацима националних факултет и универзитета, али, такође, и иностраних – поменимо одличну дугогодишњу сарадњу са колегама и колегиницама из Бугарске, Македоније, БиХ, Црне Горе, Хрватске, Русије итд.

Делатности Центра сагледавају се кроз призму рада на теоријским и емпиријским истраживањима у области социологије и унапређења метода социолошких истраживања; развијања посебних социолошких дисциплина; објављивања резултата научних истра-

живања, публикација, монографија и часописа; развијања научне, стручне и међународне сарадње са научним и образовним установама у земљи и у иностранству; као и организовања научних скупова, округлих столова, предавања и сл.

Центар својим активностима посебно утиче на усавршавање научних кадрова, њиховим укључивањем у све фазе реализације пројектних активности и обезбеђивањем доступности научноистраживачким базама података спроведених емпиријских истраживања, потом, обезбеђивањем плодне научне комуникације на организованим скуповима, али и објављивањем њихових научних саопштења и радова. Овај корпус активности Центра нарочито је користан за научни подмладак на путу њиховог мастерирања, докторирања и достижања значајнијег научног успеха, који јесте гаранција професионално утемељеног промовисања социолошке мисли.

РЕАЛИЗОВАНИ ПРОЈЕКТИ, НАУЧНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ, ОКРУГЛИ СТОЛОВИ И ПУБЛИКОВАНИ ЗБОРНИЦИ У ЦЕНТРУ ЗА СОЦИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

Тридесетогодишња научноистраживачка делатност Центра за социолошка истраживања оријентисана је око реализације осам научноистраживачких пројеката, који укључују потпројекте са великим бројем истраживачких тема. Резултати истраживачких пројеката представљени су научној јавности путем социолошких монографија и зборника, великог броја научних текстова у домаћим и страним стручним и научним часописима, као и саопштењима на домаћим и међународним научним скуповима.

Научноистраживачки пројекти

Научноистраживачка делатност Центра за социолошка истраживања одвијала се у два интервала реализованих научноистраживачких пројеката: *први*, у трајању од 1986. до 2002. године, са већим бројем краткорочних пројеката и скромнијом продукцијом и *други*, од 2002. до 2014. године (са продужетком од годину дана – до краја 2015), са три дугорочна макропројекта и веома запаженом продукцијом, вишеструким и интензивним проширивањем истраживачке активности и научне комуникације, богатим емпиријским искуством (Захаријевски-Стјепановић, Гавриловић, Ђорић, Стојић, 2009: 145).

Надаље следи преглед реализованих научноистраживачких пројеката и њихових резултата.

Табела 1. Приказ првог интервала реализованих научно-истраживачких пројеката

Назив пројекта	Руководилац пројекта	Период реализовања	Резултати пројекта
<i>Регионална хетерогеност промена друштвене структуре у Србији</i>	Проф. др Љубиша Митровић	1986–1990.	- резултати објављени у часописима - израда једног магистарског рада - израда једне докторске дисертације - заједнички
<i>Радни морал, апсентизам и социјални конфликти у привреди региона Ниш</i>	Проф. др Љубиша Митровић	1986–1990.	зборник радова са истраживачима Универзитета Ппенану из Немачке - израда једне докторске дисертације
<i>Здравље и болести школске деце</i>	Проф. др Живојин Николић	1995–2000.	зборник радова
<i>Регионална културна сарадња на Балкану (14Т07)</i>	Проф. др Љубиша Митровић	1995–2000.	четири зборника радова
<i>Стратегије деловања синдиката у земљама централне и источне Европе и Србији у процесу транзиције – компаративна анализа</i>	Проф. др Момчило Стојковић	2002	зборник радова

У првом периоду научноистраживачке делатности Центар – тадашњи Институт за социологију – организовао је, самостално или у сарадњи са другим институцијама, седам научних скупова и публикаовао пет зборника радова.⁸ У другом интервалу научноистраживачке делатности, од 2002. године до данас, рекло би се његовом најплоднијем периоду, реализована су три пројекта под руководством др Љубише Митровића, професора емеритуса (видети табелу 2).

⁸ Овде треба навести и два републичка пројекта (*Професионализација социологије*, под руководством проф. др Драгана Жунића и *Утицај културних потреба на маркетиншку концепцију Фабрике дувана Ниш*, под руководством проф. др Веселина Илића, проф. др Часлова Петровића и проф. др Владимира Нешића), као и три факултетска пројекта (*Социјална психологија музике*, под руководством проф. др Владимира Нешића; *Утицај особина личности на опажање емоција*, под руководством проф. др Александре Костић и *Српска народна естетика*, под руководством проф. др Драгана Жунића), који су реализовани у овом првом интервалу.

Табела 2. Приказ другог интервала реализованих научноистраживачких пројеката

Назив пројекта	Период реализовања	Резултати пројекта
<i>Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције (1310)</i>	2002–2005.	15 зборника радова, 11 монографија
<i>Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (149014Д)</i>	2006–2010.	изузетан број објављених зборника и монографија
<i>Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција (179074)</i>	2011–2015.	изузетан број објављених зборника и монографија

У пројектном периоду између 2002. и 2005. године, предмет интересовања била је савремена социокултурна динамика постсоцијалистичких друштава на Балкану, структурирана у четири потпројектне целине: а) Балкан у процесима транзиције, регионализације и глобализације; б) Културни и етнички односи на Балкану; в) Трансформација политичког система и политичке подкултуре и њихова улога у интеграционим процесима на Балкану и г) Могућности изградње модела мултикултурне политике на Балкану – нацрт алтернативног пројекта и актери. На крају циклуса спроведено је обимно компаративно емпиријско истраживање „Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану“, на територији југоисточне Србије, централне и западне Бугарске и северозападне Македоније. Ово мултидисциплинарно компаративно истраживање спроведено је на узорку (комбинација случајног, стратификованог и квотног) од 1800 испитаника са циљем да се дође до сазнања о квалитету међуетничких и међукултурних односа на Балкану, степену развијености свести о могућем заједничком регионалном идентитету и односу актера према могућностима сарадње и интеграције Балкана у европске и светске процесе (Митровић, Ђорђевић и Тодоровић, 2004). Прикупљање емпиријске грађе обављено је у пет округа југоисточне Србије (Нишавски, Топлички, Пиротски, Јабланички и Пчињски), три општине северозападне Македоније (Скопље, Тетово и Куманово) и две области централне и западне Бугарске (Шумен и Велико Трново). Основ стратификације узорка су била следећа социодемографска обележја испитаника: узраст, образовање и национална припадност. У свакој од наведених регија узорак је чинило већинско становништво и још три групе припадника мањинских етничких група, и то: у Србији – Рома, Албанаца и Бугара; у Македонији – Рома, Албанаца и Срба и у Бугарској – Рома, Турака и Влаха. У настојању да се отклоне техничке препреке да се дође до упоредивих података, упитници су преведени на језике мањина, како језик не би био препрека у комуникацији, те како би се постигло потпуније разу-

мевање суптилних аспеката испитиваних чињеница. Истраживање је обављено помоћу стандардизованог обрасца за бележење одговора респодената који је претходно проверен у пилот-истраживању на узорку од 100 испитаника у региону југоисточне Србије, што је омогућило да се недостаци анкете у великој мери отклоне.

Реализовани макропројекат (у периоду између 2006. и 2010. године) кроз теоријску проблематизацију и обимно емпиријско истраживање анализирао је врло актуелне проблеме балканске стварности, обухватајући пет потпројектних целина: а) Геокултура развоја и култура мира у Србији и на Балкану у контексту савремених структурних промена (руководилац: проф. др Љубиша Митровић); б) Идентитети у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције (руководилац: проф. др Драгана Стјепановић Захаријевски); в) Међуетнички односи и култура мира на Балкану (руководилац: проф. др Драгољуб Б. Ђорђевић); г) Образовање и етика мира на Балкану (руководилац: проф. др Наталија Јовановић), и д) Култура мира, медији и модели културне политике (руководилац: проф. др Мирјана Кристовић). У оквиру овог макропројекта крајем 2007. године спроведено је емпиријско истраживање „Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану“, на репрезентативном узорку, у три велика града Србије, Бугарске и Македоније (Ниш, Пловдив и Скопље). Главни циљ овога пројекта ишао је у правцу утврђивања особености културне оријентације на испитиваним подручјима, као и утврђивања интензитета етничке дистанце, и у том контексту, (не)изграђености културе мира. Претензије читавог пројекта су, посматрано са статистичког гледишта, остале углавном на нивоу дескрипције проблема. Пројекат је темељен на праћењу великог броја различитих варијабли уз финансијска ограничења, што је утицало на оквир реализације истраживачког плана и могућност стандардизације саме реализације теренског истраживања. Из наведених разлога се одустало од планираног емпиријског истраживања које би покрило три заокружене регионалне целине у Србији, Македонији и Бугарској, већ је оно изведено у три градска центра који припадају поменутиим областима. Ова одлука у вези са узорком, као и остале које су следиле у његовом детаљном планирању, донесена је уз активну сарадњу учесника пројекта, стручњака у области методологије, координатора прикупљања података на терену, те уз консултацију решења за дизајн узорка ранијих истраживања са сличном темом (Митровић, Захаријевски и Гавриловић, 2009).

Узорак (комбинација случајног, стратификованог и квотног) од укупно 1650 испитаника планиран је кроз три подузорка са идентичним бројем испитаника, тако да је у регионалним центрима анкетирано по 550 респодената. У сва три испитивана подручја узорак је чинило већинско становништво и по две групе мањинског становништва: у Србији (град Ниш): Роми и Бугари, у Македонији (град Скопље): Роми и Албанци и у Бугарској (град Пловдив): Роми и Турци. Да би се дошло до упоредивих података, упитници су преведени на језик мањина. Истраживање је обављено помоћу стандардизованог обрасца за бележење одговора испитаника који је проверен у пилот-истражи-

вању на узорку од 100 респодената у Нишу. Образац је садржао пет тематски заокружених целина и додатак који се односио на основна социодемографска обележја испитаника.

У текућем пројектном циклусу Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, између 2011. и 2015. године, Центар за социолошка истраживања окупио је преко 40 истраживача из Србије, са различитих факултета и универзитета. Предмет овог пројекта, који је теоријско-емпиријског карактера, представља истраживање односа традиције и модернизације у стратегијама развоја постсоцијалистичких друштава Србије/Балкана и њихових ефеката на структурне промене и социокултурну динамику и европску перспективу развоја ових друштава/региона. Циљеви теоријско-емпиријског, фундаменталног истраживања усмерени су на: истраживање односа традиције и модернизације у балканским друштвима; испитивање како актуелни процеси (транзиције, глобализације, евроинтеграције) утичу на трансформацију идентитета, посебно националних и културних; анализирање места и улоге образовне и културне политике (посебно улога мас-медија у афирмацији вредности модернизације, евроинтеграције и културе мира у контексту перспективе развоја балканских друштава (опширније у: Митровић и Стојић, 2012).

Макропројекат се реализује преко следећих потпројектних целина (са назначеним темама и њиховим руководиоцима): а) Дијалог култура и партнерство цивилизација – пут мира, развоја и интеграције на Балкану (проф. др Љубиша Митровић); б) Традиција и модернизација у стратегијама развоја и идентитарној култури балаканских народа (проф. др Милорад Божић); в) Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа (проф. др Љубинко Милосављевић); г) Модернизација и метаморфоза националних идентитета на Балкану у контексту евроинтеграцијских процеса (проф. др Никола Божиловић); д) Политичка социјализација, демократска политичка култура и култура мира на Балкану (проф. др Бранислав Стевановић); њ) Традиција и модернизација у систему образовања и стратегија националног васпитања у процесу евроинтеграција (проф. др Наталија Јовановић), и е) Медији, интеркултурни дијалог и култура мира на Балкану (проф. др Мирјана Кристовић) (Митровић и Стојић, 2012: 44–45).

Крајем 2012. године спроведено је емпиријско истраживање под називом „Културна оријентација актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“ на узорку од 2400 студената три универзитетска центра у Србији, Бугарској и Македонији (Ниш, Велико Трново, Битољ), у координацији проф. др Драгане С. Захаријевски и уз сарадњу координатора и стручњака у области методологије из све три земље. Реч је о узорку субкластер типа, планираном тако да се на нивоу подузорака за сваки од наведених универзитетских центара, начином одабира јединица у сваком сегменту узорковања, добије репрезентативно присуство студената са одређеним социодемографским обележјима од значаја за испитивани проблем – професионално-образовни профил, година студија (Захаријевски, Ђорић и Стојић, 2014: 5). Истраживање је део више-

годишњег настојања Центра да проучи културне одреднице региона, структуру и карактер идентитета, карактеристике политичке културе и ставове о важним социјалним питањима. Главни циљеви истраживачких napora били су усмерени ка: истраживању квалитета друштвених промена у постсоцијалистичким друштвима са посебним освртом на улогу културе; утврђивању односа између одабране стратегије развоја и типа модернизације друштва у Србији и на Балкану; испитивању односа између традиције и модернизације у балканским друштвима; истраживању како актуелни процеси (транзиција, глобализација, евроинтеграција) утичу на трансформацију идентитета, посебно националних и културних; установљавању међуетничких односа у Србији и на Балкану и како они утичу на културу мира; утврђивању особености урбаних субкултура и њиховог утицаја на структуру и социокултурну динамику друштва Србије; проучавању противречности у процесу модернизације образовања и њиховог утицаја на едукацију личности, формирање погледа на свет и културу мира; истраживању облика политичке социјализације грађана за демократску политичку културу и њихову улогу у развоју друштва; истраживању места и улоге културне политике у изградњи друштва, као и улоге мас-медија у афирмацији вредности модернизације, евроинтеграције и културе мира (Захаријевски, Ђорић и Стојић, 2014). Спровођење истраживања ограничено је на студентску популацију. Циљеви емпиријског истраживања, према нешто ужи од циљева пројекта у целини, постављени су широко. У најкраћем би се могли сажети као утврђивање особености културних оријентација студента с циљем да се оне сагледају на континууму димензија традиционално-модерно, као и утврђивање кључних идентитетских маркера и међуетничке сарадње. Једнако важно је било установити ставове студената према низу кључних социјалних питања (преференције одређеног типа друштвеног уређења, став према политичком активизму, тумачење родне равноправности, итд.). Једновремено, испитивањем је требало утврдити и доминантна опредељења студената када је реч о горућим политичким питањима актуелним у региону: европска перспектива земаља у којима живе, став према регионализацији, итд.

Истраживање је обављено помоћу стандардизованог обрасца за бележење одговора испитаника који је проверен у пилот-истраживању на узорку од 100 студената Универзитета у Нишу. Новина у односу на претходна емпиријска истраживања је испитивање степена поверења у различите друштвене институције, као и испитивање ставова студената према различитим типовима друштвеног устројства и политичких програма које подржавају, те различитим видовима социјалног активизма. Посебно је разрађен и сет питања која се односе на ставове студената према језику с циљем да се установи мера значаја придаваног језику као сегменту националног и индивидуалног идентитета. Такође, упитник је садржао и питања која се односе на вредновање појединих аспеката живота испитаника и у том контексту посебно је разрађено испитивање ставова према породици, браку и родитељству, укључујући и Конову скалу, којом се „снимају“ ставови према пожељ-

ним преференцијама када је реч о циљевима васпитања нових нараштаја. Сетови ставова према породици, браку и родитељству укључили су и сагледавање родне перспективе у тумачењу улога у посматраним областима живота. Посебно је развијен и сет питања која се односе на квалитет образовне праксе на универзитетима, чији су актери сами студенти, с циљем да се уочи профил принципа којима се руководе високошколске установе у организовању режима студија и планирању исхода високог образовања. Испитиван је и степен задовољства животом испитиване популације, њихов поглед на социјалне разлике које постоје у друштву, као и њихова класна самоидентификација. Поред низа социо-демографских варијабли – елементарних информација о самим испитаницима, попут пола, узраста, факултета и студијских група на којима студирају, године студија, образовања и занимања родитеља и места сталног пребивалишта, инструмент је садржао и низ питања о другим важним социјалним обележјима испитаника (тачни приходи и њихови извори, број чланова домаћинства и његова структура, радни статус родитеља/старатеља и њихово кретање у социјалној и професионалној структури), који ће омогућити детаљна разматрања детерминисаности појединих испитиваних ставова студената одређеним социјалним обележјима.⁹

Научне конференције, скупови и округли столови

Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, од свог настанка па до данас, организовао је 27 научних конференција (видети табелу 3).

Табела 3. Одржани научни скупови

	Назив научних скупова	Датум одржавања	Организатори скупа
1.	<i>Методолошке основе наука</i>	Новембар, 1994.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
2.	<i>Здравље и болести школске деце</i>	Јануар, 1995.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
3.	<i>Моћ и немоћ уметности</i>	Јун, 1995.	У сарадњи са СО Сокобања, Сокобања
4.	<i>Етнички, религијски и професионални односи на Балкану</i>	Мај, 1997.	Филозофски факултет у Нишу и Југословенско удружење за научно истраживање религије (ЈУНИР), Нишка Бања
5.	<i>Стратегије развоја и процеси регионалне културне сарадње на Балкану</i>	Мај, 1998.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
6.	<i>Култура, развој и сарадња на Балкану</i>	Децембар, 1999.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
7.	South-Eastern Europe in the Context of the Regional and Global Social Development	Јун, 2000.	Филозофски факултет у Нишу и International Comparative Research Programmes in the Social Science, Софија

⁹ Методолошки консултант и координатор била је др Јасмина Петровић, ван-редни професор Департмана за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

8.	<i>Две хиљаде година хришћанства на Балкану</i>	Јун, 2000.	Филозофски факултет у Нишу и Југословенско удружење за научно истраживање религије (ЈУНИР), Ниш
9.	<i>Култура у процесима развоја, регионализације и евроинтеграције Балкана</i>	Јун, 2003.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
10.	<i>Регионални развој и интеграција Балкана у структуре ЕУ – балканска раскрића и алтернативе</i>	Јун, 2004.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
11.	<i>Модел културне политике у условима мултикултурних друштава на Балкану и евроинтеграционих процеса</i>	Октобар, 2004.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
12.	<i>Друштвене промене, културни и етнички односи и евроинтеграцијски процеси на Балкану</i>	Децембар, 2004.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
13.	<i>Савремени Балкан у контексту геокултуре развоја, културе мира и евроинтеграцијских процеса</i>	Јун, 2005.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
14.	<i>Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана</i>	Децембар, 2005.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
15.	<i>Култура у структурним променама у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције</i>	Октобар, 2006.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
16.	<i>Идентитети и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана</i>	Октобар, 2007.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
17.	<i>Изазови и донети савремене социологије друштвеног развоја</i>	Мај, 2008.	Департман за социологију и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
18.	<i>Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану</i>	Октобар/ новембар, 2008.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
19.	<i>Противуречности социјализације младих и улога образовања у афирмацији вредности културе мира</i>	Јун, 2009.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
20.	<i>Медији и култура мира на Балкану</i>	Јун, 2010.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
21.	<i>Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја у земљама у транзицији</i>	Јун, 2011.	Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
22.	<i>Традиционално и модерно у култури Србије и Балкана</i>	Мај, 2012.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
23.	<i>Национални идентитети у процесу регионализације и глобализације Балкана</i>	Октобар, 2012.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
24.	<i>Интеркултурни дијалог различитих религија и партнерство цивилизација – пут мира, развоја и демократске интеграције</i>	Мај, 2013.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу

25.	<i>Политичка социјализација грађана и демократска политичка култура</i>	Октобар, 2013.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
26.	<i>Образовање и балканска друштва на путу културе мира и евроинтеграција</i>	Мај, 2014.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
27.	<i>Медији, културна политика и култура мира на Балкану</i>	Новембар, 2014.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу

Центар је у реализацији својих активности одржао и 20 округлих столова (видети табелу 4).

Табела 4. Одржани округли столови

	Назив округлог стола	Датум одржавања	Организатори округлог стола
1.	<i>Нови светски поредак и Балкан</i>	Јун, 1999.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
2.	<i>Глобализација, акултурација и идентитети на Балкану</i>	Децембар, 2002.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
3.	<i>Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану (Прелиминарни резултати емпиријског истраживања у југоисточној Србији)</i>	Децембар, 2003.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
4.	<i>Улога универзитета у процесима сарадње и интеграције привреде и друштва на подручју Евробалкана (Ниш – Скопље – Софија)</i>	Јун, 2004.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
5.	<i>Улога актера цивилног друштва у заштити људских права и слобода и афирмисању политике националне равноправности</i>	Септембар, 2004.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
6.	<i>Улога образовања и студентских асоцијација у афирмисању мултикултурне политике на Балкану</i>	Октобар, 2004.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
7.	<i>Улога масовних медија у развоју демократског мултикултурног друштва и регионалне сарадње на Балкану</i>	Новембар, 2004.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
8.	<i>Стратегије регионалне културне политике и сарадње на Балкану</i>	Јун, 2005.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
9.	<i>Потребе и могућности формирања Центра за студије балканских култура на Универзитету у Нишу</i>	Децембар, 2005.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
10.	<i>Теоријско-методолошке основе макро-пројекта „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“</i>	Јун, 2006.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
11.	<i>Култура мира – појам и функције</i>	Јун, 2006.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
12.	<i>Расправа о методолошким инструментима за емпиријско социолошко истраживање „Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану“</i>	Април, 2007.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш

13.	<i>Омладина Балкана између насиља и културе мира</i>	Јун, 2007.	Филозофски факултет у Нишу, Ниш
14.	<i>Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану</i>	Децембар, 2009.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
15.	<i>Модернизација, социјалне неједнакости и шансе друштвених група у постсоцијалистичким друштвима</i>	Новембар, 2011.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
16.	<i>Структурне промене у постсоцијалистичким друштвима и различитост социјалних шанси друштвених група</i>	Новембар, 2011.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
17.	<i>Међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану</i>	Децембар, 2013.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
18.	<i>У част професора Љубише Р. Митровића</i>	Новембар, 2013.	Департман за социологију и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
19.	<i>Проф. др Данило Ж. Марковић и савремена српска социологија</i>	Мај, 2014.	Департман за социологију, Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, Центар за научна истраживања САНУ Универзитета у Нишу
20.	<i>Улога урбаних супкултура у развоју цивилног друштва и савременим друштвеним променама у земљама у транзицији</i>	Децембар, 2014.	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу

Издавачка делатност Центра

Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу публиковао је 50 зборника радова (тематски зборници и зборници са научних скупова), чије називе, године издања, приређиваче и издаваче дајемо на крају, у Прилогу, овога рада. Анализа садржаја штампаних издања Центра показује сву озбиљност и разноврсност тема и проблема којима су се бавили његови сарадници, истраживачи пројектних тимова. Сам Центар је издао низ запажених социолошких и мултидисциплинарних студија (седам студија и једна монографија).

Издавачка делатност Департмана за социологију и Центра за социолошка истраживања одвија се и преко научног часописа *Годишњак за социологију*, чији је први број изашао 2005. године. Часопис је на листи Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Одабрани стручни и научни прилози објављују се и у овом часопису, тако да се обезбеђује њихова већа видљивост и доступност широј академској јавности, као и могућност за подробније упознавање са пројектним научним достигнућима Центра за социолошка истраживања.

Из редова сарадника овога Центра изабрани су уредници новопокренутог часописа „Балканске синтезе“ – часописа за друштвена питања, културу и регионални развој,¹⁰ који очекују да ће часопис

10 Главни и одговорни уредник овог часописа је др Љубиша Митровић, проф. емеритус, а његови уредници су проф. др Ема Миљковић Бојанић (историја и култура), проф. др Милорад Божић (регионални развој и сарадња) и доц. др Драган Тодоровић

„окупити бројне врле истраживаче различитог профила, пријатеље Балкана и хуманисте, који ће својим прилозима, идејама и иницијативама подстицати демократску, критичку и хуманистичку мисао, у служби развијања самосвести и ’буђења историје’, која ће наћи одзив код младе генерације, којој припада улога креатора савремености и будућности“ (Балканске синтезе, 2014: 10).

Међународна сарадња Центра за социолошка истраживања

Током реализације предочених пројеката Центар за социолошка истраживања је успоставио плодну научну сарадњу са научним институцијама и истакнутим посленицима научне мисли из бројних универзитетских центара у земљи и иностранству. Поменимо неколике прилике остваривања сарадње: научни скупови са међународним учешћем као прилика за плодне сусрете и размене идеја и договора о сарадњи; стручни и научни прилози у заједничким публикацијама; заједничка координација дизајнирања и спровођења компаративних емпиријских истраживања у земљама на Балкану; предавања по позиву; учешће у раду редакција реномираних научних часописа; обострано рецензирање научних публикација; покретање часописа и друго. Посебно истичемо дугогодишњу међународну сарадњу са Великотрновским универзитетом „Св. Кирил и Методиј“, Институтом за социологију и Етнографским институтом Бугарске академије наука (БАН) у Софији (Бугарска); Социолошким факултетом МГУ и Ломоносов, Филозофским факултетом и Институтом за социолошка и политичко-правна истраживања у Скопљу (Македонија); као и сарадњу са Институтом за социологију и Центром за конфликтологију Руске академије наука (РАН) у Москви (Русија).

ЗАКЉУЧАК

Из свега предоченог можемо закључити да је степен институционалне организованости и научне продуктивности Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу на врло завидном нивоу. Наведени табеларни прикази показују да се у Центру последњих двадесетак година у континуитету реализују велики научни пројекти¹¹ који укључују бројне наставнике и сараднике, не само Филозофског факултета, већ и других факултета Универзитета у Нишу, као и универзитета у Србији и региону. Управо је захваљујући томе Центар постао „снажно истраживачко језгро за област друштвено-хуманистичких наука“ (Максимовић, 2014: 20–21). Ипак би требало упозорити да је „високи ниво институционалне организованости за професионално образовање социолога и научноистраживачки рад у

(друштвена питања и социологија).

11 Под руководством др Љубише Р. Митровића, професора емеритуса, чиме је значајано допринео трансдисциплинарном истраживању проблема развоја савременог Балкана.

дубоком раскораку са неопходним институционално дефинисаним финансијским претпоставкама за квалитетно реализовање у пракси“ (Вукићевић, 2011: 171). Забрињава чињеница да у скученим финансијским могућностима на удару ускраћивања подршке од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС управо се налазе пројекти из области друштвено-хуманистичких наука. Отуда, једна од главних преокупација свих чланова овога Центра јесте усмерена на остваривање потребних претпоставки како би Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу стекао статус правног лица, заслужено место посебне научноистраживачке установе. Очекује се да би такав статус обезбедио Центру већу аутономију и професионално позиционирање, али и значајнију улогу субјекта у укупном друштвеном, привредном, културном и политичком животу нашега друштва, а затим и региона.

Ради што извесније будућности самог Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, неопходно је израдити сопствене интернет-странице, како на српском, тако и на енглеском језику, на којима би се домаћој и научној јавности у земљи и у иностранству представила научноистраживачка делатност Центра (информације о одржаним и предстојећим конференцијама, одржаним и заказаним округлим столовима, актуелним пројектним циклусима, али и електронске верзије публикација), као и планови будућих активности. Дакле, потребно је видљивије и доступније допрети до заинтересоване (научне) јавности. Сматрамо да је ангажована социологија императив времена у којем живимо, тако да је неопходно резултате социолошких истраживања и научних сазнања ставити у службу социјалне и културне политике. И поред бројних тешкоћа организационе природе, залажемо се и сматрамо да су вредна и веома корисна институционална партнерства научноистраживачких установа у организовању научних конференција, као и при конкурисању код националних и међународних фондова за заједничке пројекте.

Овај преглед научноистраживачке делатности Центра за социолошка истраживања представља само мали „мозаик научних увида“ (Антонић, 2012: 8) у његов целокупни развој, са оправданим очекивањем да ће будућим активностима још чвршће укоренити своје постојање и утицај, посебно у домену јасне професионализације социолога и социологије као науке.

Анализирани индикатори научноистраживачког рада говоре о високој научној компетентности Центра за социолошка истраживања, чије је пројекте Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у континуитету финансирало последњих двадесет година, што јесте показатељ заслужене валоризације научноистраживачке делатности Центра, али и подстицај за даља научна прегалаштва.

- Антонић, С. „Сто година социологије у Србији“ (посебно издање часописа *Социолошки преглед*) XLVI, 1 (2012): 1–374.
- Антонић, С. „Сто година социологије у Србији“ (посебно издање часописа *Социолошки преглед*) XLVI, 2 (2012а): 375–761.
- Антонић, С. „Сто година социологије у Србији“ (посебно издање часописа *Социолошки преглед*) XLVI, 3 (2012б): 762–1249.
- Балканске синтезе* – Часописа за друштвена питања, културу и регионални развој I, 1 (2014): 1–257.
- Богдановић, М. *Институционални развој социологије у Југославији*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 1990.
- Богдановић, М. *Социологија у Србији 1959–2009 – Институционални развој*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Вукићевић, С. „Институције за теоријско и истраживачко образовање и запошљавање социолога“. *Социолошка луча* V, 2 (2011): 171–173.
- Вуковић, А. „Развојни пут центра за социолошка истраживања Института друштвених наука“. *Социолошки преглед* XLVI, 3 (2012): 441–460.
- Динић, Д. „Допринос Института за социјалну политику развоју социолошке мисли и праксе у Србији“. У *Сто година социологије у Србији* (посебно издање часописа *Социолошки преглед*) XLVI, 2 (2012): 603–615.
- Максимовић, Г. „Биографија прожета науком“. У *Прометејска социологија у стваралаштву Љубише Митровића*, 16–22. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, 2014.
- Митровић, Љ. и Г. Стојић. *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2012.
- Митровић, Љ., Д. Б. Ђорђевић и Д. Тодоровић, прир. *Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућностима сарадње и интеграције на Балкану (Прелиминарни резултати емпиријског истраживања у југоисточној Србији)*. Ниш: Институт за социологију Филозофског факултета у Ниш и Свен, 2004.
- Митровић, Љ., Д. Захаријевски и Д. Гавриловић, прир. *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, 2009.
- Петровић, Ј., С. Попић и Б. Краговић. „Институционални развој Катедре за социологију Филозофског факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици“. У *Сто година социологије у Србији* (посебно издање часописа *Социолошки преглед*) XLVI, 2 (2012): 583–602.
- Захаријевски Стјепановић, Д., Д. Гавриловић, Г. Ђорић и Г. Стојић.

- „Департман за социологију Филозофског факултета у Нишу 1971–2002“. У Богдановић, М. (2009): *Социологија у Србији 1959–2009 – Институционални развој*, 135–158. Београд: Службени гласник, 2009.
- Захаријевски Стјепановић, Д., Г. Ђорић и Г. Стојић. *Културне оријентације младих и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, 2014.
- Званични веб портал Филозофског факултета у Нишу: www.filfak.ni.ac.rs (последња посета: 29. 12. 2014). <http://www.filfak.ni.ac.rs/preuzimanje/opsta-akta/statut-filozofskogfakulteta/preuzimanje.html>
- Закон о научноистраживачкој делатности (“Сл. гласник РС”, бр. 110/2005, 50/2006 – испр. и 18/2010). Доступно на: www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_naucnoistrazivackoj_delatnosti.html
- Захаријевски, Д., Г., Ђорић и Г. Стојић, прир. *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу, 2014.

ПРИЛОГ

Табела 5. Објављени зборници радова у Центру за социолошка истраживања

	Назив зборника	Година издања	Приређивач	Издавач
1	<i>Етнички, религијски и конфесионални односи на Балкану</i>	1998.	Б. Ђуровић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ ЈУНИР
2	<i>Стратегије развоја и процеси регионалне културне сарадње на Балкану</i>	1998.	Љ. Митровић, Д. Захаријевски, Љ. Милосављевић, Н. Богдановић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Просвета
3	<i>Здравље и болести школске деце</i>	1998.	Ж. Николић, Д. Жунић, Д. Стјепановић- Захаријевски	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Просвета
4	<i>Нови светски поредак и Балкан</i>	1999.	Љ. Митровић, Д. Стјепановић- Захаријевски, М. Стојковић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Просвета
5	<i>Култура, развој и сарадња на Балкану</i>	1999.	Љ. Митровић, Д. Стјепановић- Захаријевски, В. Бутиган	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Просвета
6	<i>Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану, књ. 1</i>	2000.	Љ. Митровић, Д. Стјепановић- Захаријевски, В. Бутиган	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Просвета
7	<i>Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану, књ. 2</i>	2000.	Љ. Митровић, Д. Стјепановић- Захаријевски, В. Бутиган	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Просвета

8	<i>Стратегије развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану, књ. 3</i>	2000.	Љ. Митровић, Д. Стјепановић- Захаријевић, В. Бутиган	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Просвета
9	<i>Глобализација, акултурација и идентитети на Балкану</i>	2002.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Пунта
10	<i>Култура у процесима развоја, регионализације и евроинтеграције Балкана</i>	2003.	Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Свен
11	<i>Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану (Прелиминарни резултати емпиријског истраживања у југоисточној Србији)</i>	2003.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Свен
12	<i>Регионални развој и интеграција Балкана у структуре ЕУ – балканска раскрића и алтернативе</i>	2004.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић, С. Костић и С. Спасић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Свен
13	<i>Улога универзитета у процесима сарадње и интеграције привреде и друштва на подручју евробалкана (Ниш – Скопље – Софија)</i>	2004.	Љ. Митровић, Д. Тодоровић, С. Костић и С. Спасић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Свен
14	<i>Модели културне политике у условима мултикултурних друштава на Балкану и евроинтеграционих процеса</i>	2004.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу/ Свен
15	<i>Друштвене промене, културни и етнички односи и евроинтеграцијски процеси на Балкану</i>	2004.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу/Свен
16	<i>Цивилно друштво и мултикултурализам на Балкану</i>	2004.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу/Свен
17	<i>Пројекат I310 „Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције“ (Извештај о раду 2002 – 2004)</i>	2004.	Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу/Свен
18	<i>Улога масовних медија у развоју демократског мултикултурног друштва и регионалне сарадње Балкан у процесу евроинтеграције</i>	2004.	М. Кристовић, Љ. Митровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу/Свен
19	<i>Економија, транзиција и регионална сарадња)</i>	2005.	М. Божић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу
20	<i>Савремени Балкан у контексту геокултуре развоја, културе мира и евроинтеграцијских процеса</i>	2005.	Љ. Митровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу/Свен

21	<i>Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана</i>	2005.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу/Свен
22	<i>За студије балканских култура</i>	2006.	Љ. Митровић, М. Кристовић, Д. Гавриловић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу/Свен
23	<i>Култура мира и геокултура развоја Балкана</i>	2006.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу
24	<i>Геокултура развоја и култура мира на Балкану (Етничка и религијска позадина)</i>	2006.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу
25	<i>Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције</i>	2006.	Љ. Митровић, Д. Б. Ђорђевић, Д. Тодоровић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу
26	<i>Култура мира – појам и функције</i>	2006.	Љ. Митровић, В. Милојевић, Б. Стевановић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу
27	<i>Балкан у процесу евроинтеграције (Структурне промене и култура мира)</i>	2007.	М. Божић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу
28	<i>Ка регионалној држави</i>	2007.	Ј. Живковић	Институт за социологију Филозофског факултета у Нишу
29	<i>Геокултура развоја и култура мира на Балкану (Осврти и расправе)</i>	2007.	Б. Милошевић, Ђ. Јовановић и Д. Тодоровић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
30	<i>Омладина Балкана између насиља и култура мира</i>	2007.	Н. Јовановић и Љ. Митровић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
31	<i>Методолошки инструмент за истраживање културе мира, идентитета и међуетничких односа</i>	2007.	Љ. Митровић, Д. Захаријевски и Д. Гавриловић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
32	<i>Идентитети и култура мира у процесима глобализације и регионализације Балкана</i>	2007.	Љ. Митровић, Д. Захаријевски и Д. Гавриловић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
33	<i>Балкан у процесу евроинтеграције (Концепције развоја и социјалне импликације)</i>	2008.	М. Божић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
34	<i>Изазови и донети савремене социологије оруштвеног развоја</i>	2008.	Митровић, Љ. и Г. Стојић	Департман за социологију и Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
35	<i>Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану.</i>	2008.	Ђорђевић, Д. В. и Д. Тодоровић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
36	<i>Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкан</i>	2009.	Mitrović, Lj., D. Zaharijevski i D. Gavrilović	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
37	<i>Балкан у процесу евроинтеграције (Двадесет година транзиције)</i>	2009.	Вожић, М. и С. Голубовић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
38	<i>Противречности социјализације младих и улога образовања и афирмацији вредности културе мира</i>	2009.	Milosavljević, Lj., N. Jovanović i D. Stjepanović- Zaharijevski	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
39	<i>Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану (Осврти и расправе)</i>	2010.	Ђорђевић, Д. В., Д. Тодоровић и Ј. Живковић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу

40	<i>Медији и култура мира на Балкану</i>	2010.	Стевановић, Б., А. Костић и Љ. Митровић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
41	<i>Balkan u procesu evrointegracije (Unutarregionalna saradnja)</i>	2010.	Вожић, М. i S. Golubović	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
42	<i>ТРАДИЦИЈА, МОДЕРНИЗАЦИЈА, ИДЕНТИТЕТИ - Место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији</i>	2011.	М. Божић, Љ. Митровић Г. Стојић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
43	<i>ТРАДИЦИЈА, МОДЕРНИЗАЦИЈА, ИДЕНТИТЕТИ - Традиционално и модерно у култури српског и балканских народа</i>	2012.	Љ. Милосављевић Б. Стевановић Г. Стојић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
44	<i>ТРАДИЦИЈА, МОДЕРНИЗАЦИЈА, ИДЕНТИТЕТИ - Модернизација, културни идентитети и приказивање разноликости</i>	2012.	Н. Божиловић, Ј. Петковић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
45	<i>ТРАДИЦИЈА, МОДЕРНИЗАЦИЈА, ИДЕНТИТЕТИ -Дијалог култура и партнерство цивилизација на Балкану</i>	2013.	Љ. Митровић Д. Гавриловић М. Кристовић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
46	<i>Балкан у процесу евроинтеграције (Рефлексије светске кризе)</i>	2013.	М. Божић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
47	<i>ТРАДИЦИЈА, МОДЕРНИЗАЦИЈА, ИДЕНТИТЕТИ -Образовање и балканска друштва на путу културе мира и евроинтеграција</i>	2014.	Н. Јовановић, С. Крстић- Марковић, Ј. Милошевић- Радуловић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
48	<i>Културне оријентације младих и култура мира на Балкану</i>	2014.	Д. Захаријевски, Г. Ђорић, Г. Стојић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
49	<i>Прометејска социологија у стваралаштву Љубише Митровића</i>	2014.	Д. Захаријевски, Г. Стојић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу
50	<i>Балкан у процесу евроинтеграције (Запосленост и социјална сигурност)</i>	2014.	М. Божић	Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу

ПРИКАЗИ

БАЛКАНСКЕ ЗАБЛУДЕ О ЗАГРЉАЈУ ЕВРОПЕ¹

Књига Весне Станковић Пејновић *Балканске илузије и европске перспективе*, састоји се из шест поглавља и бави се актуелним темама савременог друштва. Према тематском истраживању књигу чине целине: еволуција европских интеграција, европеизација, анализа рада ЕУ и њен однос према земљама западног Балкана, као и приказ одређених промена у периферним друштвима. Свако поглавље отвара мноштво питања. Аутор појмовно одређује и анализира одређени проблем. Актуелне промене посматра у ширем контексту глобалних дешавања. Пружа детаљан приказ различитих теоријских приступа и износи своје ставове.

У првом поглављу² аутор хронолошки приказује развој и стварање духовне идеје Европе, трага за европским идентитетом, анализира развој политичког система у Европи и тражи узроке кризе. Почиње излагање констатацијом да је европски идентитет подложен променама. Мада су Грци створили духовну идеју Европе, у средњем веку долази до промене и настаје сукоб мишљења између грчких филозофа и хришћанских теолога – између знања и вере. Касније је преовладало мишљење да се грчко и хришћанско гледиште не искључују, већ допуњују. У 17. веку модерна филозофија критикује грчку филозофију, али и хришћанску религију и руши европски идентитет настао у средњем веку. По мишљењу аутора, продор новог духа, првенствено усмерен на науку и технику, најавио је нов начин постојања човека. Међутим, за разлику од грчке филозофије која је трајно остала повезана са науком, по мишљењу аутора модерна филозофија је препустила науци водећу улогу и постала њен слуга. Нова научна и техничка открића била су све обимнија па уместо да буду од користи, све више заробљавају човека.³ Аутор нас даље упознаје са развојем политичког система у Европи и његовим променама кроз историју. Од почетка 16. века у Европи је владало правило једнакоправних држава у настајању, али које нису биле једнаке. У 17. веку у Европи покушала се одржати равнотежа. Модел равнотеже је подразумевао да ни једна држава превише не увећа свој сразмерни део у постојећој Европи. Тако су стварани механизми међународног права које је служило одржавању расподеле моћи постигнуте миром. Весна Станковић Пејновић, наводи да је политички систем у деветнаестом веку, мешавина европејства и националног државног поретка. У 20. веку јављају се три политичка система: демократски, фашистички и социјалистички. Аутор истиче да се утемељење Европе премешта у нове институције и националне

1 Весна Станковић Пејновић, *Балканске илузије и европске перспективе*, Загреб, 2014.

2 Криза европског духа.

3 Видети: наведени рад, стр. 16 и 17.

политике тако да се 1957. године потписују уговори о стварању Европске економске заједнице. Закључује да је циљ ових уговора стварање јединственог европског тржишта. Касније су разна политичка и друга дешавања довела до кризе европског идентитета. После богатог излагања различитих теоријских приступа о овом проблему аутор износи своје ставове. По њеном мишљењу, теорија што веће зараде врши насиље над стварношћу јер је изабран пут надокнаде, а не ослобођења нових животних токова. Према аутору технологија мора бити у функцији хуманизма, а не глобализације насиља. У ЕУ процес одлучивања у највећој мери је бирократски. То је пример мањка демократије. Закони и одредбе су нажалост формиран да би створили више неједнакости а мање могућности, закључује аутор.

У другом поглављу⁴, аутор даје критички осврт на стање у ЕУ и приказује њен колонијални однос према земљама западног Балкана. Износи да политичке елите ових земаља виде улазак у ЕУ као главни државни интерес. Даље наводи да се транзициони токови балканских народа користе као оруђе у рукама великих сила. Глобализацијом државама се одузима право на суверенитет и очување националних интереса. Народи губе и културни идентитет што оставља дугорочне последице. Аутор пише „иако се пропагира као колјевка демократије, ЕУ је устројена управо изразито недемократски“.⁵ Истиче да је неолиберализам све аспекте друштва подредио тржишту. Зато је дошло до смањења радничких и социјалних права, до комерцијализације и приватизације здравства и образовања. Све ово се усваја у институцијама ЕУ, и нажалост, наставља се и после избијања велике светске економске кризе 2007–2008. године. Криза се користи за остварење даљих неолибералних реформи. По њеном мишљењу опстанак у свету се планира, док се пропадање само догађа. Зато су многе државе данас препуштене неолибералном тржишту да решава њихове проблеме. Продајом националног богатства, банака, фабрика, земље су доведене до степена биолошке зависности. На крају она закључује: „Све смо ближе Европи која своје брутално неолиберално и недемократско лице више ни најмање не прикрива. Питање је да ли ће јој народи Европе моћи одговорити“.⁶

Анализирајући стање земаља западног Балкана, аутор прати судбину бивших југословенских народа и објашњава разлоге уништења југословенског заједништва. Југославија је била заједница више народа, језика, вера, обичаја, а ипак се није одржала као мултикултурална заједница на Балкану. Весна Станковић Пејновић поставља питање: „Није ли идеја Европе поражена на распаду Југославије?“ У даљем излагању примећује да је распад Југославије нанео велику штету Балкану и регионалном идентету. Сликвито приказује како ЕУ види Југословене и сам простор Балкана: „Из ЕУ се Балкан данас проматра као простор са становништвом које треба одгојити, довести у

4 Европа као центар и периферија

5 Видети: наведени рад, стр. 48

6 Видети: стр. 50.

ред и оспособити за извршење задатака које одгојитељи планирају за њих“.⁷ Аутор даље апелује да „културна елита“ делује као критичар или предлагач неких одлука и тако обликује јавно мњење. Истиче да се у процесу европејизације бивших југословенских друштава, југословенска прошлост потпуно игнорише и тако се то искуство своди на деполитизирани приче. Намерно се искључују различити облици сећања на социјализам.

Треће поглавље⁸ проблематизује питање грађанства и значење европског идентитета за изградњу европског грађанина. Дефинишући појам грађанства аутор пита да ли постоји на европском нивоу политички народ који поседује осећај заједничке припадности и заједнички идентитет. Анализирајући даље наглашава паралелу између правног и социјалног значења демоса. Закључује да се у креирању европског политичког идентитета полази од нормативних вредности, које ће бити заједничке свим грађанима као надградња етничком идентитету. Наводи уговор о ЕУ (Мастрихт, 1992) када је појам грађанство употребљен као комплементаран појам држављанству. Наглашава значење европског идентитета за изградњу европског грађанина. Главно обележје Европе је културна и традиционална разноврсност, па се поставља питање да ли је циљ уједињења Европе да се ове разлике изједначе. Аутор износи да постоје различити теоријски приступи европским интеграцијама. Они који имају негативан став према европским интеграцијама тврде да је европско грађанство празан појам. Са друге стране, Хабермас као бранитељ нужности европског политичког народа и европског устава тврди да треба испунити три функционална услова: европско друштво грађана, постојање европске јавности и политичке културе, а све то може убрзати устав. Аутор наглашава значај Лисабонског уговора који истиче да је ЕУ немогућа без политичке партиципације грађана и без директне демократије.

Весна Станковић Пејновић у четвртном поглављу⁹ говори о доношењу европског устава, правној регулативи, као и о неким институционалним променама у ЕУ. На самом почетку износи чињеницу да је доношењем европског устава ЕУ постала самостални правни субјект. Да би се постигла већа ефикасност у раду, укинута су „три стуба“ на којима почива рад ЕУ. Укинуте су привилегије европске заједнице као „првог стуба“. Европски савет има сталног председника и дошло је до смањења чланова Европске комисије. Аутор запажа да се у тексту уговора одустало од термина „устав“, као и од симбола Уније као што су застава, грб и заједничка монета. Мада је устав врхунац досадашњих европских интеграцијских процеса, аутор истиче да је ЕУ хронично подељена око неких питања: нема јединствени став око Русије, протекторати Босна и Косово не представљају модел међуетничке сарадње, питање независности Косова и питање проширења ЕУ (осећа се замор). По питању даљег развоја ЕУ постоје дијаметрално супротна мишљења

7 Видети: стр. 59.

8 Ка европском грађанству

9 Устав ЕУ – темељ уједињења и различитости

чији су носиоци еврофили и евроскептици. По другим питањима лако се уочава да у позадини стоје различити нивои поверења. Може ли се европско опште добро остварити кроз ту и такву Европу, пита се аутор.

Пето поглавље¹⁰ проблематизује више питања са актуелном тематиком. Аутор анализира и истражује који су услови за приступање ЕУ, како она функционише, будућност ЕУ, која су очекивања земаља западног Балкана и како их види ЕУ. На самом почетку износи чињеницу да земље западног Балкана, које су највећим делом земље настале распадом Југославије, напуштају социјалистички модел и прелазе на модел националне државе. Даље у тексту поступно и концизно излаже шта све тражи и које услове поставља ЕУ земљама које безглаво јуре да постану њене чланице. Аутор наводи да преговори трају док ЕУ не буде задовољна економским, политичким и општим стањем земље која јој приступа. Затим износи примере како се ЕУ меша у унутрашње стање земаља и угрожава њихов суверенитет (заједница Србије и Црне Горе, Македонија – Охридски споразум). Објашњавајући функционисање ЕУ аутор наглашава да је Европска комисија јединствено тело, јер је она у исто време предлагач, извршитељ, истражитељ, судија (у одређеним случајевима), порота и извршитељ. Аутор закључује да се зато много говори о демократском дефициту у ЕУ.¹¹ На примеру Швајцарске и Норвешке лако се уочава да чланство у ЕУ није неопходно за привредни развитак земље. Она запажа да су велика уверавања политичара да све земље западног Балкана морају постати део ЕУ. Медијски је представљено да је то прелазак из „периферног“ у „уређено развијено друштво“. ЕУ види Балкан као регион који није постигао одређени ниво да би био сматран интегралним делом модерног света. Балкан је нешто између. Према ауторовом схватању Балкан ће трајати све док се не заврши процес испуњавања захтева и стандарда „споразума о добрим намерама“ па да ће због свега тога Балкан убудуће бити заробљен у медијском свету „међувремена“. Анализирајући садашње околности у ЕУ, аутор закључује да је већинско расположење грађана чланица ЕУ, против даљег проширења. За проширење ЕУ постоје пожељне и непожељне чланице, или ауторовим речима „центар ‘царства’ баш и није заинтересиран за прихватање сиромашније периферије“¹². Према аутору, политичке елите земаља западног Балкана приступ ЕУ објашњавају као приступ стабилним европским државама и некритички прихватају све европске моделе, што представља политичку хипотеку и оставља дугорочне последице за одређену земљу. Аутор поставља питање: „Какав је тај однос у стварности?“ Сматра да је то колонијални однос у којем земље „центра“ штите своја друштвена богатства на начин да се приказују као део патриотизма и националног интереса, док се земљама Балкана из ЕУ предлаже да своја национална богатства ставе на тржиште и да буду кроз стране инвестиције приватизована.¹³

10 Стварност и идеологија у приступу земаља западног Балкана ЕУ

11 Видети: стр. 106.

12 Видети: стр. 113.

13 Видети: стр. 115.

Рађање идеје, идеологија и тумачење стварности тема је шестог поглавља¹⁴ ове књиге. Аутор излагање почиње потврдом Марксове тезе да неразвијена друштва (или друштва на периферији Европе) своју будућност виде у развијеним друштвима, па да већи степен друштвене свести и личне самосвести одређује друштвено и лично деловање а не неке спољашње околности. Приказује како поједини друштвени слојеви различито гледају на процес интеграција. У даљем излагању бави се настанком идеје, њеном модификацијом (прилагођавањем), уласком у одређене институције, начином како се она користи и како утиче на свест људи. Према аутору, да би се нека идеја остварила, прилагођава се масовним потребама и тумачи у складу са групним интересима. У периоду кризе људи су склони да решење прихвате од некога са стране. Медији су гласноговорници владајућих елита, па аутор апелује да је пожељно да постоји незванично мњење које би представљало критику званичних идеолошких ставова. Аутор у овом поглављу, разматра и анализира дух паланке и малограђанства, национализам и традиционализам. Према ауторовом схватању, да би човек остварио своју улогу у демократском процесу, мора бити аутономан.

Систематично изложен начин функционисања ЕУ, аргументовани докази колонијалног односа према земљама западног Балкана, пажљиво сагледане последице европских интеграција и ауторов поглед унапред чине вредност ове књиге. Смелим сучељавањем са актуелним проблемима, користећи импозантну литературу, теоријска одређења, прегледе најактуелнијих података и разних дешавања аутор нам даје одговоре на глобалне неправде. Проблемима приступа са социолошког, економског, политичког и филозофског аспекта, што књизи даје мултидисциплинарни карактер. Посебну вредност има приказ различитих теоријских приступа, систематично и јасно излагање, као и критичко изјашњавање. Подробним праћењем и излагањем актуелних дешавања у друштву, аутор доприноси и великом информативном и едукативном садржају књиге.

14 Идеологија тумачења стварности

НА РАСКРШЋУ ЕПОХА: СТУДИЈА ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКОГ НАРОДА ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ¹

У издању Филозофског факултета у Нишу у оквиру библиотеке *Студије*, коју уређује Бојана Димитријевић, крајем прошле године појавила се монографија *На раскришћу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу*, професорке департмана за историју Филозофског факултета Универзитета у Нишу и Филолошког факултета Универзитета у Београду, др Еме Миљковић.

Истражујући историју српског народа под османском влашћу у другој половини XV и првој половини XVI века проф. др Ема Миљковић објавила је до сада две монографије и велики број радова штампаних као поглавља у монографијама или у научним часописима и зборницима. Из свог богатог истраживачког рада издвојила је 15 радова публикованих у периоду од 1991. до 2011. године, повезала у три складне целине, а објављивањем у монографији *На раскришћу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу* учинила их да буду приступачни стручној и широј јавности. Темелећи своја истраживања и закључке о животу, навикама, становништву..., на пописним књигама које је османска администрација користила – дефтерима, ауторка на почетку монографије, у *Речи аутора*, сматра да би монографија „.../ могла да носи и поднаслов - *Студије из дефтерологије /.../*“ (стр. 7–8).

Прва тематска целина, *Извори и методологија*, уводи нас у свет дефтера, указује на суштину и значај османских пописних књига, затим методолошке механизме који се користе у њиховој обради. „Османске пописне књиге пружају увид у поделу земље на хасове, зеамете и тимаре, дају демографску и социјалну слику друштва, наводе фискалне обавезе, али пружају и податке за разумевање бројних других значајних питања. Посебно је важно да су у њима садржани резултати пописа становништва које је Porta редовно спроводила“ (стр. 15). Мада су дефтери настали из потребе Османског царства за прикупљање намета и пореза, па је њихов карактер пре свега фискални, Миљковићева указује на њихов значај у проучавању историјске демографије, историјске географије, друштвених структура становништва и то не само за период османске владавине српским земљама, већ и време позног средњег века. Ипак, свесна да дефтери „не пружају могућности израде потпуно поузданих квантитативних студија“ указује на неопходност изучавања и других историјских извора и „извора друге провинијенције“ (стр. 23–24). Ауторка сматра да ће наредном периоду бити више критичких разматрања релевантних пописних

¹ Ема Миљковић, *На раскришћу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу*, Ниш, Филозофски факултет, 2013.

дефтера из периода који проучава, чиме би се значајно допринело и развоју османистике у оквиру српске историографије. Осим овог текста објављеног под насловом *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију: могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице* (13–24) у оквиру ове целине налазе се и прилози: *О значају османских пописних књига као историјских извора – на примеру дефтера Смедеревског санџака* (25–42), *Становништво Косова и Метохије под османском влашћу: дефтери као извор за проучавање историјске демографије* (43–54), *На раскршћу две епохе: континуитет друштвене структуре у Браничеву у 15. веку* (55–78). Последњи прилог је настао у коауторству са Александром Крстићем, истраживачем сарадником Историјског института у Београду.

Друга целина *Од вароши до шехера* садржи радове који описују промене у српским градским насељима и прати настанак нових под утицајем османске власти. Полазећи од значаја пада Смедерева под султанову власт који сматра „историјском вододелницом две епохе“ (стр. 90), у тексту *Пад Смедерева и оснивања Смедеревског санџака* (стр. 79–92) износи податке о популационој и пореској политици османске власти у пограничним областима. Истовремено анализира промене које се дешавају у друштвеној организацији некадашње српске Деспотовине и указује на настанак „оригиналног османског института“, тимарског система. У раду *Путопис и историјски извор – Београд у 16. веку* (стр. 92–101) ауторка нас, као добар познавалац методологије научног истраживања, упознаје са једностраностима у оцени османског утицаја, западног и европског, и указује на неопходност коришћења „разнородне грађе“ у тумачењу политичког, друштвеног и свакодневног живота. Зато њен текст, како сама каже, „представља покушај суочавања путописа који говоре о Београду под османском влашћу и других доступних историјских извора“ (стр. 100). У прилогу *Градска насеља Капије Поморавља од пада под османску власт до избијања Првог српског устанка* (101–114) др Ема Миљковић нас упознаје са развојем градова овог подручја у два значајна временска периода. У првом делу рада публиковани су подаци о Ћуприји, Параћину, Ражњу и Алексинцу, док се у другом анализира период од Великог бечког рата до Првог српског устанка. У раду *Карван-сарају у Пљевљима: трговачка станица на дубровачком путу* (стр. 114–121) је указано на значај Пљевља у снабдевању становништва животним потрепштинама, али и као трговачке станице на Дубровачком друму. У прилогу *Ниш и нишки крај у 18. веку* (стр. 121–130) Ема Миљковић сликовито, са пуно историјских и до сада мало доступних и објављиваних података, описује развој Ниша након пораза Османлија над Бечом (1683), па све до времена после склапања Свиштовског мира (1791). Ниш се током друге половине 18. века, истиче ауторка, може окарактерисати као јаничарски град. Међутим, када је овдашња варош утврђена, када је изграђена данашња Тврђава, град је почео демографски да расте и да се развија. Посебно између 1717. и 1737. године и готово да се није мењао све до 1878. године, када у њега, као осло-

бодилац од османске власти, улази краљ Милан. Изградња тврђаве, значајног фортификацијског објекта, као и прилив сеоске раје током целог 18. века, директно су условили ширење вароши, која се до 1718. године састојала од две муслиманске и тзв. Српске вароши. „Са пребацивањем ингеренција серхата из Београда у Ниш, у граду се рапидно повећава број муслиманског становништа, што проузрокује и потребу за новим урбанистичким решењима. Убрзано се граде нови дућани, а главна чаршија пребацује се на леву обалу Нишаве, граде се нове и обнављају урушене џамије. Истовремено, Српска варош измештена је изван варошког плота, чији је правац простирања одређен положајем нове цркве Св. Николе на брегу под Горицом 1722. године“ – подвлачи Ема Миљковић (стр. 124–125). Иако је нишка варош почела да се развија, у њој је живот обичне раје био тегобан и лош. Међутим, у овом периоду почиње да се осећа и његов привредни напредак. Ниш „постаје најзначајнија станица транзитне трговине између Османског царства и Аустрије“, а као највећа тврђава у саставу обновљеног Београдског пашалука већ 1739. године добија посебан статус који одржава све до краја 18. века. „/.../ Ниш више није имао статус изразито пограничног утврђења, Порта је била свесна аспирација Аустрије, како према Нишу, тако и према Видину, израженим и током преговора приликом склапања Пожаревачког мира. Стога је Ниш имао веома значајно место у стратешким и одбрамбеним плановима османских султана у периоду од Београдског до Свиштовског мира, као и последњим годинама 18. и првим годинама 19. века“ – закључује ауторка књиге *На раскрићу епоха* (стр. 127). Поглавље је закључено текстом *Град Бихор као османско утврђење*, у коме се прегледно износе „неке недоумице из османске прошлости Бихора“ (стр. 130), средњовековног утврђења које је доминирало великим делом лимске долине.

Посебно вредан је и завршни, трећи део књиге *Насеља и становништво*. Садржи првенствено студије из области историјске географије и историјске демографије, а мноштво изнесених статистичких података и извештаја могу да послуже историчарима, демографима, етнолозима, географима и другим научним радницима за нова, даља истраживања. Завршни део монографије отвара прилог *Насеље Рудо Поље у Смедеревском санџаку од 1476. до 1572.* (стр. 139–150), а следе радови *Пљевља и нахија Крупањ у другој половини 15. века*, (стр. 150–163), *Зеамет Кушлат 1476. године* (стр. 163–173), *Ваљевски крај у првим деценијама турске власти* (стр. 173–184). Овај део монографије затвара текст *Детаљни попис нахије Ниш из 1516. године* (стр. 184–195). У поменутих текстовима износе се веома важни подаци о броју насеља, становника, домаћинстава, етничком саставу, пољопривредној производњи, обавезама које је ондашња раја имала.

На крају монографија *На раскрићу епоха: студија из историје српског народа под османском влашћу* проф. др Еме Миљковић, иако састављена од већ објављених прилога, оригиналан је и подстицајан прилог јачању домаће османистике, која се у нас споро развија. С друге стране, представља и посвету др Душанки Бојанић (1927–2004),

дугогодишњем научној саветници Историјског института, која је ауторку „увела у тајне османских пописних књига“ и упутила на кадкад тежак, али плодносан пут истраживања историје нашег народа под вишевековном османском влашћу. Поврх свега, ауторка је успела да постигне почетни циљ који је себи задала у уводном делу – да допринесе објективном сагледавању османске управе на Балкану и осветли компонетне оријенталне културе и цивилизације у културној синтези балканских народа, без предрасуда и олако изречених ставова.

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. I, Number 3

Niš, (2014)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Goran Maksimović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

150

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година I, број 3

Ниш, (2014)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Тирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Горан Максимовић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

150 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

СIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+ 94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој =
Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development /
главни и одговорни уредник Љубиша Митровић.
- Год. 1, бр. 3 (2014)- . - Ниш (Ћирила и Методија 2) : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2014 - (Ниш : Scero print). - 24cm

Три пута годишње
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116